ΜΑΞ ΣΤΙΡΝΕΡ

ο μοναδικος και το δικο του

ΕΚΔΟΣΗ ΤΡΙΤΗ

ΕΛΕΥΘΕΡΟΣ ΤΥΠΟΣ

ΜΑΞ ΣΤΙΡΝΕΡ

Ο ΜΟΝΑΔΙΚΟΣ ΚΑΙ ΤΟ ΔΙΚΟ ΤΟΥ

Μετάφραση : ΑΛΕΞΑΝΔΡΑΣ ΠΑΠΑΘΑΝΑΣΟΠΟΥΛΟΥ

ΕΛΕΥΘΕΡΟΣ
ΤΥΠΟΣ

ΤΙΤΛΟΣ: Ο Μοναδικός και το δικό του
ΣΥΓΓΡΑΦΕΑΣ: Μαξ Στίρνερ
ΜΕΤΑΦΡΑΣΗ: Αλεξάνδρα Παπαθανασοπούλου
ΕΚΔΟΣΕΙΣ: Ελεύθερος Τύπος
Ζ. Πηγής 17 - 106 81, τηλ. 3602040

ΜΑΞ ΣΤΙΡΝΕΡ

Ποιός ἦταν λοιπὸν αὐτὸς ὁ Μὰξ Στίρνερ ποὺ τὸ βασικό του ἔργο «Ὁ Μοναδικὸς καὶ τὸ Δικό του», συνάντησε τόσο ἀνέλπιστη ὑποδοχή, ἐκδόθηκε, ξαναεκδόθηκε, μεταφράστηκε, ξαναμεταφράστηκε, διαδόθηκε, ἔγινε θέμα φιλοσοφικῶν διατριβῶν, τόμων ἑρμηνείας, ἀναρίθμητων ἄρθρων σὲ ἐφημερίδες καὶ περιοδικὰ σ' ὅλες τὶς γλῶσσες τοῦ πολιτισμένου κόσμου;

«Ὁ Μοναδικὸς καὶ τὸ Δικό του» ἐμφανίστηκε τὸ 1848 καὶ ἀφοῦ ἔγινε γιὰ λίγο στόχος κριτικῶν ἄρθρων, ἔπεσε στὴν ἀφάνεια· ὡς τὴ μέρα ποὺ ἕνας γερμανὸς ὀνόματι Τζὼν-Χένρυ Μακκαίυ, ποὺ ἔμελλε νὰ γίνει διάσημος ἀργότερα[1], περνώντας τὸ καλοκαίρι τοῦ 1887 στὸ Λονδίνο καὶ συχνάζοντας στὸ Βρεττανικὸ Μουσεῖο, ἔτυχε νὰ προσέξει κάπου στὴν «Ἱστορία τοῦ Ὑλισμοῦ» τοῦ Λάγκε μερικὲς γραμμὲς ἀφιερωμένες στὸν Στίρνερ καὶ τὸ βιβλίο του. Ἔψαξε, βρῆκε τὸ βιβλίο καὶ τὸ διάβασε. Τὸ περιεχόμενό του τοῦ ἔκανε τόσο βαθειὰ ἐντύπωση, ὥστε θέλησε νὰ μάθει ποιός ἦταν ὁ ἄνθρωπος ποὺ ἔγραψε τὸν Μοναδικό, πῶς ξεκίνησε ποιά ἦταν ἡ ζωή του, πῶς πέθανε. Δὲν παρέλειψε καμμιὰ πηγὴ πληροφόρησης· ἀνασκάλεψε τὶς βιβλιοθῆκες, βρῆκε τὰ παιδιὰ ἐκείνων ποὺ ἔκαναν παρέα μὲ τὸν Στίρνερ μισὸ αἰώνα ἢ σαράντα χρόνια πρίν, τοὺς ἔβαλε νὰ θυμηθοῦν, νὰ τοῦ μιλήσουν· φρόντισε ἀκόμα νὰ γνωριστεῖ καὶ μὲ τὴ δεύτερη γυναίκα τοῦ Στίρνερ, τὴ Μαρία Ντάνχαρτ. Ἐξοντωτικὴ δουλειά, πράγματι. Τὸν καρπὸ αὐτῆς τῆς μακρόχρονης καὶ ἀκούραστης προσπάθειας, θὰ προσπαθήσω ἐδῶ νὰ σκιαγραφήσω.

Ἀπὸ τὴν ἔρευνα αὐτὴ βγῆκε μιὰ πλούσια βιογραφία: «Μὰξ Στίρνερ, ἡ ζωὴ καὶ τὸ ἔργο του», ἡ πρώτη ἔκδοση τῆς ὁποίας χρο-

νολογεῖται τὸ 1897. Πιστεύω πὼς ἡ συμβολὴ τοῦ ἔργου αὐτοῦ στὴν κατανόηση τοῦ «Μοναδικοῦ», ἦταν τεράστια.

Δὲν εἶναι παράξενο ποὺ μὲ ὅλη του τὴν ἀντικειμενικότητα ὁ Μακαίυ ἔδωσε στὸν ἡρωά του τὸν καλύτερο ρόλο. Εἶναι μᾶλλον φυσικὸ γιὰ κάποιον ποὺ θεωρεῖ τὸν Στίρνερ σὰν τὸ τολμηρότερο καὶ σπουδαιότερο πνεῦμα τῶν πέραν τοῦ Ρήνου — ποὺ τὸν βάζει πλάι σ' ἕναν Νεύτονα ἢ ἕνα Δαρβίνο, κι ὄχι σ' ἕναν Μπίσμαρκ — ποὺ τὸν βλέπει νὰ ἐπισκιάζει τὸν Νίτσε, στὸν ὁποῖον ἄλλωστε ὁ Στίρνερ δὲν ἦταν ἄγνωστος.[2] Ὁ Μακαίυ μᾶς παρουσιάζει ἕναν Στίρνερ ἐπιμελή, εὐσυνείδητο, ἄξιο τῶν ἐπαίνων τῶν καθηγητῶν του· ἡ ἀγάπη του γι' αὐτὸν θὰ τὸν ἀκολουθήσει σ' ὅλο τὸ ξετύλιγμα τῆς ζωῆς του καὶ θὰ τὸν κάνει μάλιστα νὰ προβάλλει κάπως ὑπερβολικὰ τὰ στοιχεῖα ἐκεῖνα ποὺ θὰ μποροῦσαν νὰ ἐλαφρύνουν τὰ ἀδύνατα σημεῖα τοῦ συγγραφέα τοῦ «Μοναδικοῦ».

Ἀπὸ τὸν Μακαίυ μαθαίνουμε πὼς τὸ Μὰξ Στίρνερ ἦταν ψευδώνυμο, πὼς ὁ ἥρωάς του λεγόταν Γιόχαν Κάσπαρ Σμίτ καὶ πὼς γεννήθηκε στὶς 25 Ὀκτωβρίου τοῦ 1806 στὸ Μπαϋρώυτ. Τὸ ὄνομα Στίρνερ εἶναι παρατσούκλι ποὺ τοῦ εἶχε βγεῖ γιὰ τὸ μεγάλο του μέτωπο (stirn, στὰ γερμανικά). Τὸ κράτησε γιὰ τὸν «Μοναδικὸ» καὶ τ' ἄλλα του γραφτά. Ἂς ἀφήσουμε τὶς πληροφορίες ποὺ μάζεψε ὁ Μακαίυ σχετικὰ μὲ τὶς σπουδές του, τὴν καρριέρα του σὰν ἐλεύθερου καθηγητῆ, τὸν πρῶτο του γάμο ποὺ ἔληξε πρόωρα μὲ τὸ θάνατο τῆς γυναίκας του, καὶ ἂς ἔρθουμε κατευθείαν στὶς σχέσεις του μὲ τὴν περίφημη Βερολινέζικη ὁμάδα τῶν «Ἀπελεύθερων».

Οἱ «Ἀπελεύθεροι», μιὰ πολὺ περίεργη λέσχη ἢ σύλλογος, εἶχαν τὴν ἕδρα τους σὲ κάποιον Χίππελ, κάπελα διάσημο γιὰ τὴν ποιότητα τῶν κρασιῶν του, ποὺ εἶχε τὸ μαγαζί του σ' ἕναν ἀπὸ τοὺς πιὸ πολυσύχναστους δρόμους τοῦ Βερολίνου τῆς ἐποχῆς ἐκείνης.

Χωρὶς καταστατικό, χωρὶς πρόεδρο, οἱ Ἀπελεύθεροι δὲν ἔδιναν δεκάρα γιὰ τὶς ἐπικρίσεις καὶ περιγελοῦσαν τὶς λογοκρισίες. Ἐκεῖ μέσα, ἀνάμεσα στοὺς καπνοὺς ποὺ ἔβγαζαν οἱ μακριὲς φαγεντιανές τους πίπες — γνωστὲς σὲ κείνους ποὺ σύχναζαν στὶς

πέραν τοῦ Ρήνου μπιραρίες — καὶ συνοδευόμενες ἀπὸ ἀρκετὰ μεγάλη κατανάλωση μπίρας, γίνονταν οἱ πιὸ παθιασμένες συζητήσεις. Ὅλων τῶν εἰδῶν οἱ τύποι συναντιῶνταν καὶ στριμώχνονταν μέσα ἐκεῖ· οἱ τακτικοὶ — ὁ πυρήνας — πάντα στὸ πόστο τους, χρόνια καὶ χρόνια, καὶ οἱ περαστικοί, ποὺ ἔρχονταν, ἔφευγαν, ξανάρχονταν, ἐξαφανίζονταν. Γιὰ νὰ καταλάβουμε καλύτερα τὴν ἱστορία αὐτοῦ τοῦ συλλόγου — καὶ ὡς ἕνα σημεῖο εἶναι τὸ λίκνο τοῦ «Μοναδικοῦ» — πρέπει νὰ μποῦμε στὸ πετσὶ τοῦ γερμανικοῦ κόσμου τῶν διανοουμένων μεταξὺ 1830 καὶ 1850. Ἡ Γερμανία ταραζόταν τότε συνθέμελα ἀπὸ τὴ θρησκευτικὴ κριτική—«Ὁ βίος τοῦ Ἰησοῦ», τοῦ Στράους[3], χρονολογεῖται αὐτὴ τὴν ἐποχὴ — καὶ ἀπὸ τὶς πολιτικὲς λιμπεραλιστικὲς τάσεις ποὺ ἔμελλαν νὰ καταλήξουν στὴ γερμανικὴ ἐπανάσταση τοῦ 1848. Στοὺς Ἀπελεύθερους, οἱ συζητήσεις περιστρέφονταν γύρω ἀπὸ τοὺς πάντες καὶ τὰ πάντα· τν πολιτική, τὸ σοσιαλισμὸ (στὴν κομμουνιστικὴ μορφή του), τὸν ἀντισημιτισμὸ (ποὺ ἄρχιζε τότε νὰ ἐκδηλώνεται), τὴ θεολογία, τὴν ἔννοια τῆς ἀρχῆς. Θεολόγοι, ὅπως ὁ Μπροῦνο Μπάουερ[4], κάθονταν πλάι σὲ ἀριστεροὺς δημοσιογράφους, ποιητές, συγγραφεῖς, φοιτητὲς — πανευτυχεῖς ποὺ γλύτωναν τὴν ἀπὸ καθέδρας διδασκαλία — καὶ μερικοὺς ἀξιωματικοὺς ἀκόμα, ἀπ' αὐτοὺς ποὺ ἦταν ἱκανοὶ νὰ μιλήσουν καὶ γιὰ ἄλλα πράγματα ἐκτὸς ἀπὸ ἄλογα καὶ γυναῖκες, καὶ ποὺ εἶχαν ἀρκετὴ εὐφυΐα ὥστε ν' ἀφήνουν τὸ μαστίγιο καὶ τὸν στόμφο τους στὴν πόρτα. Σύχναζαν ἀκόμα καὶ μερικὲς «κυρίες». Ὁ Μὰρξ καὶ ὁ Ἔνγκελς πάλι, πήγαιναν συχνὰ ἀλλὰ δὲν ξημεροβραδιάζονταν.

Σὰν μποέμ καὶ εἰκονοκλάστες ποὺ ἦταν, οἱ Ἀπελεύθεροι, δὲν εἶχαν οὔτε τὸ καλύτερο ὄνομα, οὔτε τὴ γενικὴ ἐκτίμηση. Κυκλοφοροῦσαν φῆμες πὼς στοῦ Χίππελ γίνονταν πραγματικὰ ὄργια — ὰ λὰ γερμανικά. Ἕνας ἀπὸ τοὺς περιστασιακοὺς ἐπισκέπτες τους, ὁ Ἄρνολντ Ροῦγκε, τοὺς φώναξε μιὰ μέρα: «Θέλετε νὰ κάνετε τοὺς ἀπελεύθερους καὶ δὲν κυττᾶτε σὲ τί βόρβορο εἶστε βυθισμένοι. Δὲν ἀπελευθερώνονται μὲ βρωμιὲς οἱ λαοὶ καὶ οἱ ἄνθρωποι. Καθαριστῆτε πρῶτα οἱ ἴδιοι καὶ μετὰ ν' ἀναλάβετε ἕνα τέτοιο ἔργο». Ἡ ἀφθονία, δὲν ἦταν χαρακτηριστικὸ τῆς παρέας τοῦ Χίππελ. Κάποιο βράδυ ποὺ ὁ κάπελας ἀρνήθηκε νὰ σερβίρει, ὁ Μπροῦ-

νο Μπάουερ καὶ οἱ ἄλλοι ἀναγκάστηκαν νὰ βγοῦν νὰ ζητιανέψουν στὴ λεωφόρο «Κάτω ἀπὸ τὶς Φιλύρες» (Unter den Linden). Κάποτε, βρέθηκε ἕνας γενναιόδωρος ξένος ποὺ κατάλαβε τὴν κατάσταση καί, βρίσκοντάς την ἐνδιαφέρουσα καὶ διασκεδαστική, προσφέρθηκε νὰ ξαναφέρη τὴν πίστωση στοῦ Χίππελ στὴν πρώτη της ἀγνότητα.

Ὁ Μακαίυ μᾶς λέει πὼς ὁ Στίρνερ σύχναζε δέκα χρόνια στοὺς 'Απελεύθερους. 'Εμφανιζόταν πάντα μὲ τὸ εἰρωνικό του χαμόγελο, τὰ ἀσημένια γυαλιά του, ποὺ πίσω τους τὰ γαλανά του μάτια ἀκτινοβολοῦσαν, μ' ἕνα βλέμμα ἀπόμακρο καὶ διεισδυτικό. Ὁ Μακαίυ μᾶς τὸν ζωγραφίζει ψυχρό, κλειστό, ἀδιαπέραστο, χωρὶς καμμιὰ ἀνάγκη νὰ ἀνοιχτεῖ σὲ κανέναν, χωρὶς ν' ἀφήνει τίποτα νὰ φανεῖ ἀπὸ τὸν ἑαυτό του· ἀκόμα καὶ στοὺς πιὸ στενούς του φίλους, τίποτα γιὰ τὶς χαρὲς ἢ τὶς λύπες του, καμμιὰ λεπτομέρεια τῆς ἰδιωτικῆς του ζωῆς. Στὸν κύκλο τοῦ Στίρνερ δὲν ὑπάρχουν οὔτε ἐπιστήθιοι φίλοι, οὔτε ἄσπονδοι ἐχθροί· ὁ χαρακτήρας του, φαίνεται, δὲν ἐνέπνεε μεγάλα πάθη. 'Απλός, εὐθύς, ψύχραιμος, σχεδὸν χωρὶς ἀνάγκες, χωρὶς ἰδιοτροπίες — ἂν ἐξαιρέσουμε τὸ πάθος του γιὰ τὰ ποῦρα· ἔτσι μᾶς τὸν παρουσιάζει ὁ Μακαίυ, σύμφωνα μὲ τὰ λεγόμενα ὅσων τὸν γνώρισαν ἀπὸ κοντά. Δυνατὸς καὶ συγκεντρωμένος στὸν ἑαυτό του.

Τὴν ἐποχὴ τοῦ δεύτερου γάμου του (1843) — μὲ τὴ Μαρία Ντάνχαρτ, μιὰ χαριτωμένη Μεκλεμβουργιανή, ξανθειά, ὀνειροπόλα, συναισθηματικὴ καὶ μὲ ἀρκετὴ περιουσία — ὁ Στίρνερ ἔφτανε στὸ ἀπόγειό του. Πράγματι, σὲ μερικοὺς μῆνες ἐπρόκειτο νὰ ἐμφανιστεῖ «Ὁ Μοναδικὸς καὶ τὸ Δικό του».

Καλλιεργημένη, χωρὶς προκαταλήψεις, ἡ νεαρὴ γυναίκα του πήγαινε τακτικὰ στοὺς 'Απελεύθερους. 'Αγαποῦσε κι αὐτὴ τὰ ποῦρα, κάπνιζε τὴ μακριὰ πίπα, τὴν τόσο ἀγαπητὴ στοὺς φοιτητές, καὶ ἄδειαζε μὲ μεγάλη εὐχαρίστηση τὰ μπιροπότηρα τοῦ μπάρμπα Χίππελ. Ὁ γάμος τους δὲν στάθηκε εὐτυχισμένος. Στ' αὐτιὰ τοῦ Μακαίυ ἔφθασε ὁ ἀντίλαλος ἀπὸ συκοφαντίες ποὺ εἶχαν στόχο τὸν Στίρνερ καὶ ἀφορμὴ τὸ γάμο του. Τὸν κατηγόρησαν πὼς ζοῦσε εἰς βάρος τῆς γυναίκας του. Ὁ Μακαίυ θέλησε νὰ μάθει τί ἀκριβῶς συνέβαινε. Ἔψαξε καὶ βρῆκε τὴ Μαρία Ντάνχαρτ

στὸ Λονδίνο, γριὰ πλέον, θρησκόληπτη καὶ στρυφνὴ ποὺ εἶχε ὅμως ἀρκετὴ μνήμη γιὰ νὰ τοῦ πεῖ πὼς «τῆς ἀνέβαινε τὸ αἷμα στὸ κεφάλι ὅταν σκεφτόταν πὼς ἕνας ἄνθρωπος, μὲ τὴν κουλτούρα καὶ τὶς γνώσεις τοῦ Στίρνερ, μπόρεσε νὰ ἐκμεταλλευθεῖ μιὰ φτωχὴ γυναίκα σὰν αὐτὴν καὶ νὰ προδώσει τὴν ἐμπιστοσύνη της κατασπαταλώντας τὴν περιουσία της κατὰ τὸ κέφι του». Ἄλλοι ἔφτασαν καὶ πιὸ μακριά: ὑπαινίχθηκαν πὼς αὐτὸ τὸ τέρας ἐγωϊσμοῦ, ἔβρισκε, ὁ Θεὸς ξέρει ποιὰ σαδιστικὴ ἀπόλαυση, στὸ νὰ πηγαίνει τὴ γυναίκα του στοὺς Ἀπελεύθερους καὶ νὰ τὴ βλέπει νὰ διαβρώνεται καὶ νὰ διαφθείρεται ὑλικὰ καὶ ἠθικά. Ποῦ βρίσκεται ἡ ἀλήθεια σὲ ὅλα αὐτά;

Σὲ γενικὲς γραμμές, συμφωνῶ μὲ τὴν ἄποψη τοῦ Μακαίυ. Ἄπειροι καὶ οἱ δυὸ στὰ οἰκονομικὰ — καὶ κυρίως ὁ Στίρνερ ποὺ ὑπῆρξε πάντα φτωχὸς — ἄφησαν κατὰ πᾶσα πιθανότητα νὰ τοὺς γλιστρήσουν τὰ λεφτὰ ἀπὸ τὰ χέρια. Ἀναμφίβολα, ἡ εὐαίσθητη Μαρία Ντάνχαρτ δὲν κατάλαβε τὸ μεγάλο στοχαστὴ ποὺ τῆς ζήτησε νὰ γίνει σύντροφος στὴν περιπλάνησή του. Ἀναμφίβολα ἐπίσης, δὲν βρῆκε σ' αὐτόν, τὸ φίλο ποὺ περίμενε, ἂν καὶ ὁ Στίρνερ δὲν ἦταν ἀναίσθητος· ἦταν μᾶλλον ρωμαντικός. Λίγο καιρὸ μετὰ τὸ γάμο τους, ζοῦσαν περισσότερο σὰ συγκάτοικοι παρὰ σὰ σύζυγοι. Ἔφτασε κάποια στιγμὴ ποὺ ὁ χωρισμὸς ἦταν ἀναπόφευκτος. Χώρισαν τὸ 1845.

Ὁ Στίρνερ, κάθε ἄλλο παρὰ τεμπέλης, συνέχισε νὰ γράφει. Οὔτε οἱ οἰκογενειακές του στενοχώριες, οὔτε ἐκεῖνες ποὺ τοῦ ἔφερε ἡ ἔκδοση τοῦ «Μοναδικοῦ» μπόρεσαν νὰ ἐλαττώσουν τὴν πνευματική του γονιμότητα. Ἔκανε μιὰ μετάφραση, μὲ δικά του σχόλια καὶ παρατηρήσεις, τῶν βασικῶν ἔργων τῶν Ἄνταμ Σμὶθ καὶ Ζὰν Μπατὶστ Σαὶ[5] ποὺ ἐκδόθηκε στὴ Λειψία τὸ 1845 - 47, σὲ ὀχτὼ τόμους. Τὸ 1852 ἐμφανιζόταν στὸ Βερολίνο ἄλλο ἕνα βιβλίο του: «Ἱστορία τῆς Ἀντιδράσεως», σὲ δύο τόμους. Τὸ 1852, καὶ πάλι μιὰ μετάφραση μὲ δικά του σχόλια, ἑνὸς φυλλαδίου τοῦ Σαί, «Κεφάλαιο καὶ Τόκος», τυπωμένη στὸ Ἀμβοῦργο.

Καὶ δὲν ἀκούγεται πιὰ τίποτα γι' αὐτόν. Ὁ Μακαίυ μᾶς τὸν παρουσιάζει ταλαιπωρημένο ἀπὸ τὴ φτώχεια, νὰ περιπλανιέται ἐδῶ κι ἐκεῖ ἀλλάζοντας συνεχῶς σπίτια — ποὺ τὰ ἀνεκάλυψε ὅλα

ὁ ἀκούραστος βιογράφος του. Δὲν πήγαινε πιὰ πουθενά, δὲν ἔβλεπε κανέναν, ἀπέφευγε τοὺς παλιούς του φίλους. Ἔβγαζε τὴ μέρα ὅπως μποροῦσε. Ὑπογραφόταν ἀκόμα δημοσιογράφος, καθηγητής, δόκτωρ φιλοσοφίας, ἐνῶ στὴν πραγματικότητα ἦταν παραγγελιοδόχος. Τὸ 1853 πῆγε δυὸ φορὲς στὴ φυλακὴ γιὰ χρέη. Τέλος, βρῆκε κάποια ἀνακούφιση στὸ τελευταῖο του σπίτι, ἕνα ἐπιπλωμένο δωμάτιο στὴν πανσιὸν κάποιας κυρίας Βάις, ποὺ ἔδειξε μεγάλη κατανόηση στὸν ναυάρη της. Πέθανε στὶς 25 Ἰουνίου 1856, μετὰ ἀπὸ μόλυνση ποὺ τοῦ προκάλεσε τὸ τσίμπημα μιᾶς μυίγας. Ἡ περιπλάνησή του εἶχε λήξει. Ἦταν περίπου 50 ἐτῶν. Λίγοι παρακολούθησαν τὴν κηδεία του· μεταξὺ αὐτῶν, ἦταν καὶ δύο «Ἀπελεύθεροι»· ὁ Μπροῦνο Μπάουερ κι ὁ Λούντβιχ Μπούλ.

Οἱ τελευταῖες ἔρευνες τοῦ Μακαίυ, ἔδειξαν πὼς τὰ δύο τελευταῖα χρόνια τῆς ζωῆς τοῦ συγγραφέα τοῦ «Μοναδικοῦ» δὲν ἦταν βυθισμένα στὴ φτώχεια καὶ τὴ μοναξιὰ ὅπως νόμιζαν. Χάρη σὲ μιὰ ἀσφάλεια ζωῆς τῆς μητέρας του, τῆς ὁποίας ἐπέζησε δυὸ χρόνια, κέρδισε τὸ 1854 ἕνα ἑκατομμύριο, ποὺ τοῦ ἐπέτρεψε νὰ καθησυχάσει τοὺς πιστωτές του καὶ νὰ περάσει χωρὶς βάσανα τὸν λίγο καιρὸ ποὺ τοῦ ἔμελλε ἀκόμα νὰ ζήσει.

Ὁ Στίρνερ δὲν ἀναμίχθηκε μὲ τὸ λαὸ ὅπως οἱ Μπακούνιν, Κροπότκιν, Τολστόυ. Δὲν ἄφησε ἔργο ὀγκῶδες, ὅπως ὁ Προυντόν· δὲν εἶχε τὴ σοφία τοῦ Ἐλιζὲ Ρεκλύ, τὴν συνδυασμένη μὲ εὐαγγελικὴ ἀγαθότητα· οὔτε εἶναι ἀριστοκράτης ὅπως ὁ Νίτσε· εἶναι ἕνας ἀπὸ μᾶς. Κάποιος ποὺ ποτὲ δὲν ἐξασφαλίστηκε μὲ μιὰ καλὴ καὶ σίγουρη θέση ἢ ἕνα σταθερὸ εἰσόδημα· ποὺ ποτὲ δὲν γνώρισε τὴ δόξα ποὺ συνοδεύει τοὺς διάσημους κατατρεγμένους, τοὺς μαχητικοὺς ἐπαναστάτες, τοὺς ἱδρυτὲς σχολῶν. Τὰ ἔβγαζε πέρα ὅπως μποροῦσε· κι ἀντὶ γιὰ τὴν τιμὴ ποὺ ἀποδίδει πάντα ἡ μπουρζουαζία — παρ' ὅλη τὴ δράση τους — στοὺς μεγάλους ἐπαναστάτες, σ' αὐτὸν γύρισε περιφρονητικὰ τὶς πλάτες — ὅπως κάνει πάντα γιὰ νὰ πνίξει τοὺς ἄστατους, αὐτοὺς ποὺ δὲν χωρᾶνε πουθενὰ καὶ δὲν παρέχουν καμμιὰ ἐγγύηση.

Ε. Ἀρμὰν

ΟΙ ΛΑΝΘΑΣΜΕΝΕΣ ΑΡΧΕΣ ΤΗΣ ΠΑΙΔΕΙΑΣ ΜΑΣ[6]

Τώρα ποὺ ἡ ἐποχή μας ψάχνει νὰ βρεῖ τὴ λέξη ποὺ θὰ ἐκφράζει τὸ πνεῦμα της, πάμπολα ὀνόματα ἔχουν βγεῖ στὸ προσκήνιο καὶ τὸ καθένα τους διατείνεται πὼς εἶναι τὸ σωστό. Σὲ κάθε πεδίο παρουσιάζεται τὸ πιὸ ἀλλόκοτο μπέρδεμα παρατάξεων καὶ γύρω ἀπ' τὸ κουφάρι τῆς κληρονομιᾶς τοῦ παρελθόντος συναθροίζονται τὰ γεράκια τῆς στιγμῆς. Πτώματα πολιτικά, κοινωνικά, θρησκευτικά, ἐπιστημονικά, καλλιτεχνικὰ ἠθικὰ καὶ ἄλλα, ἔχουν πλημμυρίσει τὸν τόπο· καὶ ὥσπου νὰ λυώσει καὶ τὸ τελευταῖο, ὁ ἀέρας δὲν θὰ καθαρίσει καὶ οἱ ἄνθρωποι δὲ θὰ μποροῦν ν' ἀνασάνουν.

Χωρὶς τὴ δική μας συμπαράσταση, ἡ ἐποχὴ δὲν πρόκειται νὰ βρεῖ τὴ σωστὴ λέξη· πρέπει ἐμεῖς νὰ φροντίσουμε. Ἂν ὅμως τόσα πολλὰ ἐξαρτῶνται ἀπὸ ἐμᾶς, τί πιὸ λογικὸ ἀπ' τὸ νὰ ρωτήσουμε ποιοὺς μᾶς ἔκαναν καὶ ποιοὺς σκοπεύουν νὰ μᾶς κάνουν; Τὸ ἐρώτημα ἀφορᾶ τὴν παιδεία, μὲ τὴν ὁποία προσπαθοῦν νὰ μᾶς κάνουν ἱκανοὺς νὰ δημιουργήσουμε αὐτὴ τὴ λέξη. Καλλιεργοῦν, ἄραγε, εὐσυνείδητα τὴ δυνατότητά μας νὰ γίνουμε δημιουργοὶ ἢ μᾶς ἀντιμετωπίζουν ἁπλῶς σὰν δημιουργήματα ποὺ ἡ φύση τους ἐπιδέχεται μονάχα ντρεσσάρισμα; Τὸ θέμα εἶναι πολὺ σοβαρό, ὅπως εἶναι καὶ κάθε κοινωνικό μας θέμα· γιὰ τὴν ἀκρίβεια, εἶναι τὸ σοβαρώτερο, ἀφοῦ ὅλα τὰ ἄλλα ἐξαρτῶνται ἀπὸ αὐτό. Γίνετε κάτι ἐξαιρετικὸ καὶ θὰ ἀποδώσετε κάτι ἐξαιρετικό· γίνετε «ὁ καθένας τέλειο δημιούργημα τοῦ ἑαυτοῦ του» καὶ ἡ κοινωνία σας, ἡ κοινωνική σας ζωή, θὰ γίνουν κι αὐτὲς τέλειες. Γι' αὐτὸ καὶ κεῖνο ποὺ πάνω ἀπ' ὅλα μᾶς ἐνδιαφέρει εἶναι τί μᾶς ἔκαναν τὸν καιρὸ

πού είμασταν εύπλαστοι. Τό θέμα τῆς παιδείας εἶναι θέμα ζωτικό. Αὐτό ἔχει πιά γίνει ἀρκετά σαφές, καί, ἐδῶ καί λίγα χρόνια, ὁ πόλεμος μαίνεται στό χῶρο τῆς παιδείας μέ μιά ζέση καί μιά είλικρίνεια πού ξεπερνοῦν κατά πολύ ἐκεῖνες τοῦ πολιτικοῦ χώρου.

(...) Δύο εἶναι οἱ παρατάξεις πού διεκδικοῦν τή νίκη· καί ἡ κάθε μιά τους διατείνεται πώς ἡ δική της ἀρχή παιδείας ἀνταποκρίνεται σωστότερα καί πληρέστερα στίς ἀπαιτήσεις μας: οἱ οὑμανιστές καί οἱ ρεαλιστές.

(...) Ἡ περίοδος ἀνάμεσα στή Μεταρρύθμιση καί τήν Ἐπανάσταση[7] προσδιορίζεται — πράγμα πού διατυπώνω ἀξιωματικά ἐδῶ, μιά καί σκοπεύω νά τό ἀναπτύξω λεπτομερέστερα σέ ἄλλη εὐκαιρία — ἀπό τή σχέση μεταξύ μεγάλων καί μικρῶν, Κυρίων καί δούλων, ἰσχυρῶν καί ἀνίσχυρων, μέ δυό λόγια, εἶναι περίοδος ὑποτελείας. Πέρα ἀπό τά διάφορα ἄλλα μέσα, πού χρησίμευαν γιά τήν ἐξασφάλιση κάποιας ὑπεροχῆς, ἡ μόρφωση, σά μορφή δύναμης, ἔφερνε τόν κάτοχό της σέ καλύτερη μοίρα ἀπέναντι στόν ἄμοιρο πού τήν εἶχε στερηθεῖ· καί ὁ μορφωμένος θεωρεῖτο στόν κύκλο του, ὁσοδήποτε εὐρύς ἤ στενός κι ἄν ἦταν, σάν ἄνθρωπος μέ ἐπιβολή, μέ κύρος: ἦταν αὐθεντία. Δέν μποροῦσε ὁ ὁποιοσδήποτε νά ἀπολαμβάνει τόση ἐπιρροή καί δύναμη, ἄρα, ἡ παιδεία δέν ἦταν γιά ὁποιονδήποτε· μιά ἐκπαίδευση λοιπόν προσιτή σέ ὅλους θά ἐρχόταν σέ ἀντίφαση μέ τήν ἀρχή αὐτή. Ἡ ἐκπαίδευση πού τοποθετεῖ σέ θέση ἰσχύος καί δημιουργεῖ αὐθεντίες καί ἀφέντες, τήν ἐποχή αὐτή τῶν Κυρίων, ἦταν ἕνα μέσο κυριαρχίας. Ἀλλά ἡ Ἐπανάσταση ἔσπασε αὐτή τήν ἰσορροπία ἀφέντη καί δούλου καί πρόβαλε μιά νέα ἀρχή: ὁ καθένας εἶναι κύριος τοῦ ἑαυτοῦ του. Φυσική συνέπεια αὐτῆς τῆς ἀρχῆς ἦταν ἡ ἀνάγκη νά γίνει ἡ παιδεία, πού ἀναμφισβήτητα δημιουργεῖ ἰσχυρούς, καθολική, καί αὐτομάτως ἡ ἀναζήτηση μιᾶς ἀληθινά καθολικῆς παιδείας ἔγινε χρέος.

(...) Στήν ἰδέα αὐτή ἀντιτάχθηκε πεισματικά ἡ ἰδέα τῆς προνομιακῆς παιδείας, οἱ δέ ἀντιδικίες καί διαμάχες τους, περνώ-

ντας μέσα ἀπὸ πάμπολλες φάσεις καὶ χίλια δυὸ ὀνόματα, συνεχίζονται μέχρι σήμερα. Γιὰ τὶς ἀντιφερόμενες θέσεις ποὺ χαρακτηρίζουν τὰ ἀντίπαλα στρατόπεδα, θὰ κρατήσουμε τὰ ὀνόματα οὐμανισμὸς καὶ ρεαλισμός, ὄχι βέβαια σὰν τὰ πιὸ ἐπιτυχῆ, ἀλλὰ σὰν τὰ πιὸ καθιερωμένα ἀπὸ τὴ χρήση.

Ὡς τὴν ἐποχὴ ποὺ ὁ Διαφωτισμὸς ἄρχισε νὰ διαλύει τὰ σκοτάδια τὸν 18ο αἰώνα, ἡ λεγόμενη «ἀνωτέρα μόρφωση», ποὺ βρισκόταν ἀδιαμαρτύρητα στὰ χέρια τῶν οὐμανιστῶν, στηριζόταν σχεδὸν ἀποκλειστικὰ στὴν κατανόηση τῶν ἀρχαίων κλασσικῶν. (...) Καὶ καθὼς ὁ ἀρχαῖος κόσμος, μέσω τῶν κλασσικῶν καὶ τῆς Βίβλου, κυριαρχοῦσε πάνω μας σὰν αὐθεντία, ἡ συνθήκη ἀφέντη καὶ δούλου ἀποτελοῦσε — πράγμα ποὺ ἀποδεικνύεται καὶ ἱστορικὰ — τὴν οὐσία τῆς ὅλης μας δραστηριότητας. (...) Κι ἀκόμα, ἡ ἐκπαίδευση αὐτὴ δὲν μποροῦσε παρὰ νὰ μείνει ἀπ' ἀρχῆς μέχρι τέλους φορμαλιστική. Καὶ τοῦτο, ἀφ' ἑνὸς μὲν γιατὶ ἀπὸ τὴν πολλοὺς αἰῶνες πρίν, πεθαμένη καὶ θαμένη ἀρχαιότητα, μόνον ὁ τύπος, δηλαδὴ ἡ φόρμα τῶν γραμμάτων καὶ τῆς τέχνης εἶχαν διασωθεῖ, καὶ ἀφ' ἑτέρου, γιατὶ ἡ κυριαρχία πάνω στοὺς ἀνθρώπους ἐπιτυγχάνεται καὶ ἐξασφαλίζεται μὲ τὴν ἐντελῶς τυπικὴ μονάχα ὑπεροχή: δὲν χρειάζεται παρὰ μιὰ κάποια πνευματικὴ ἐπιδεξιότητα γιὰ νὰ ἐπιβληθεῖ κανεὶς πάνω στοὺς ἀδέξιους.

(...) Ἐν τῷ μεταξύ, χάρη στὴν ὤθηση τοῦ Διαφωτισμοῦ, ἀναπτυσσόταν ὅλο καὶ περισσότερο ἕνα πνεῦμα ἀντίθετο σ' αὐτὸν τὸν φορμαλισμό· καὶ ἡ διεκδίκηση τῶν ἀναφαίρετων καὶ καθολικῶν δικαιωμάτων τοῦ ἀνθρώπου συμβάδιζε μὲ τὸ αἴτημα μιᾶς καθολικῆς παιδείας. Ἡ ἀπουσία ρεαλιστικῶν βάσεων, ποὺ νὰ βρίσκονται δηλαδὴ σὲ ἄμεση σχέση μὲ τὴ ζωή, ἀπὸ τὶς ἐκπαιδευτικὲς μεθόδους ποὺ ἀκολουθοῦσαν, καὶ συνεχίζουν ἀκόμα ν' ἀκολουθοῦν οἱ οὐμανιστές, ἦταν ὁλοφάνερη καὶ ἔκανε ἀκόμα πιὸ ἐπιτακτικὴ τὴν ἀνάγκη γιὰ μιὰ θετικότερη παιδεία. Ἡ γνώση ἔπρεπε νὰ εἶναι ζωή, νὰ εἶναι βίωμα· γιατὶ μόνον στὴν πραγμάτωσή της βρίσκεται ἡ τελείωσή της. Ἂν κατάφερναν, εἰσάγοντας στὸ σχολεῖο τὶς πρῶτες ὕλες γιὰ τὴ ζωή, νὰ προσφέρουν σὲ ὅλους κάτι χρήσιμο, καὶ γιὰ τὸ λόγο αὐτό, νὰ τοὺς κερδίσουν ὅλους μὲ τὸ

μέρος αὐτῆς τῆς προετοιμασίας γιὰ τὴ ζωὴ καὶ νὰ τοὺς στρέψουν πρὸς τὸ σχολεῖο, τότε δὲ θὰ εἶχε κανεὶς νὰ ζηλεύει τοὺς «γραμματισμένους» γιὰ τὶς εἰδικές τους γνώσεις, καὶ ὁ λαὸς δὲ θάταν πλέον ἀμύητος. Ἡ κατάργηση τοῦ ἱερατείου τῶν μορφωμένων καὶ τοῦ ποιμνίου τῶν ἀγραμμάτων· αὐτὴ εἶναι ἡ ἐπιδίωξη τοῦ ρεαλισμοῦ, καὶ γι' αὐτὸ εἶναι πιὸ προχωρημένος ἀπὸ τὸν οὑμανισμό. Ἡ ἀφομοίωση τῶν κλασσικῶν τῆς ἀρχαιότητας ἄρχισε νὰ χάνει ἔδαφος καί, μαζί της, ἔχασε καὶ ἡ πανίσχυρη αὐθεντία τὸ φωτοστέφανό της. Ἡ ἐποχή μας ἀρνήθηκε τὸ σεβασμὸ πρὸς τὴ λογιότητα, ὅπως ἀρνιέται καὶ κάθε σεβασμὸ γενικώτερα.

(...) Πάντως, ἡ διάθεση τῶν οὑμανιστῶν νὰ συνδεθοῦν μὲ τὸ παρελθὸν καὶ ἡ τάση τῶν ρεαλιστῶν νὰ δεθοῦν μὲ τὸ παρόν, δὲ φέρνουν παρὰ τὴν κυριαρχία πάνω στὸ ἐφήμερο. Ἐνῶ μόνο τὸ πνεῦμα ποὺ κατανοεῖ τὸν ἑαυτό του εἶναι αἰώνιο. Γι' αὐτὸ καὶ ἡ ὑπόσταση ποὺ ἔδωσαν στὴν ἰσότητα καὶ τὴν ἐλευθερία εἶναι ἐξηρτημένη. Πράγματι, μπορεῖ νὰ ἐξισωθεῖ κανεὶς μὲ τοὺς ἄλλους, νὰ ἀπαλλαγεῖ ἀπὸ τὴν κυριαρχία τῶν ἄλλων· γιὰ τὴν ἰσότητα ὅμως μὲ τὸν ἑαυτό του, τὴν ἰσορροπία καὶ τὴν συμφιλίωση τῆς ἐφήμερης μὲ τὴν αἰώνια ἀνθρώπινη φύση του, γιὰ τὴ μεταφόρτωση τῆς φυσικότητάς του σὲ πνευματικότητα, μὲ δυὸ λόγια, γιὰ τὴν ἑνότητα καὶ τὴν παντοδυναμία τοῦ ἐγώ, ποὺ ἔχει αὐτάρκεια γιατὶ δὲν ἀφήνει νὰ ὑπάρξει τίποτα ξένο ἔξω ἀπὸ τὸν ἑαυτό του, δύσκολα θάβρισκε κανεὶς ἔστω καὶ μιὰ ὑπόνοια σ' αὐτὴ τὴν ἀρχή. Κι ἂν ἡ ἐλευθερία καταχτήθηκε — ἡ ἐλευθερία σὰν ἀνεξαρτησία ἀπὸ τὶς ἀρχὲς — δὲν ἔπαψε ὅμως νὰ στερεῖται τὸ αὐτεξούσιο· κι οὔτε πάλι χάρισε στὸν ἄνθρωπο αὐτονομία καὶ πνεῦμα ἀ - νόητο, ἀπελευθερωμένο δηλαδή. ἀπὸ τὰ σκαμπανεβάσματα τῆς νόησης. Βέβαια, ὁ ἄνθρωπος μὲ τὴν τυπικὴ μόρφωση, δὲν ἦταν δυνατὸν νὰ ξεφύγει ἀπὸ τὸν ὠκεανὸ ποὺ ἀντανακλοῦσε τὴν καθολικὴ παιδεία, καὶ ἀπὸ ἄνθρωπος «ἀνωτέρας μορφώσεως» ἔγινε ἄνθρωπος «εἰδικῆς μορφώσεως» (καὶ σὰν τέτοιος διατηρεῖ φυσικὰ τὴν ἀδιαφιλονίκητη ἀξία του ἐφόσον ἡ καθολικὴ παιδεία πρέπει νὰ ἐπεκτείνεται μέχρι τὶς τελευταῖες μονομέρειες τῆς εἰδικῆς παιδείας). Ἀλλὰ καὶ ὁ ἐκπαιδευμένος σύμφωνα μὲ τὶς ἀρχὲς τοῦ

ρεαλισμοῦ ἄνθρωπος, δὲν προχώρησε πέρα ἀπὸ τὴν ἰσότητα μὲ ἄλλους, τὴν ἐλευθερία ἀπὸ ἄλλους, οὔτε ξεπέρασε τὸν λεγόμενο «πρακτικὸ ἄνθρωπο». Φυσικά, ἡ κενὴ εὐγένεια τοῦ σῦμανιστῆ, τοῦ δανδῆ, δὲν ἦταν δυνατὸν νὰ ἀποφύγει τὴν πτώση· ἀλλὰ ὁ νικητὴς ἀκτινοβολοῦσε τὸ χαλκοπράσινο τοῦ ὑλισμοῦ καὶ δὲν ἦταν τίποτα περισσότερο ἀπὸ ἕναν κακόγουστο ματεριαλιστή.

Δανδισμὸς καὶ ὑλισμὸς ρίχτηκαν στὸ κυνήγι ἐξαιρέτων νέων καὶ νεανίδων, ἀνταλλάσσοντας μάλιστα, παραπλανητικά, πολλὲς φορές, τὴν ἀρματωσιά τους· ὁπότε, ἐμφανίζεται ὁ δανδῆς ἐπιδεικνύοντας τὸν χονδροειδῆ κυνισμό του, καὶ ὁ ὑλιστὴς τὴν εὐγενική του λευκότητα. Ἀναμφισβήτητα, τὸ ζωντανὸ ξύλο τοῦ ρόπαλου τῶν ὑλιστῶν θὰ τσακίσει πολὺ σύντομα τὸ ξερὸ ραβδὶ τοῦ παρηκμασμένου δανδισμοῦ· ἀλλὰ ζωντανὸ ἢ νεκρό, τὸ κούτσουρο εἶναι κούτσουρο· κι ἂν θέλουμε ἡ φλόγα τοῦ πνεύματος νὰ λάμψει, τὸ κούτσουρο πρέπει νὰ καεῖ.

(...) Τὸ βασικὸ σφάλμα τῆς ἐποχῆς μας διαιωνίζεται, γιατὶ ἡ γνώση δὲν ὁδηγεῖται στὴν κάθαρση καὶ τὴν τελείωσή της· γιατὶ μένει πάντα κάτι τὸ ὑλικό, ἢ τυπικό, κάτι θετικό· γιατὶ δὲν ἐπεκτείνεται ὡς τὸ ἀπόλυτο· γιατὶ μᾶς βαραίνει σὰν φορτίο. Θάπρεπε, σὰν τοὺς ἀρχαίους, νὰ ζητᾶ κανεὶς τὴ Λήθη, νὰ πίνει ἀπὸ τὴ θαυματουργὴ πηγή της· ἀλλιῶς δὲν πρόκειται ποτὲ νὰ φτάσει τὸν ἑαυτό του. (...) Ἡ ἀληθινὴ γνώση τελειώνεται μόλις πάψει νὰ εἶναι γνώση καὶ ξαναβρεῖ, μεταμορφωμένη σὲ ἀνθρώπινο ἔνστικτο, τὴν ἀμεσότητα τῆς... Θέλησης. Ἔτσι, αὐτὸς ποὺ γιὰ πολλὰ χρόνια ἀναζητοῦσε τὸν «προορισμό του», θὰ ρίξει ὅλες τὶς ἀνησυχίες καὶ τὰ προσκυνήματα τῆς ἀναζήτησής του μέσα στὴ Λήθη μιᾶς ἁπλῆς αἴσθησης, ἑνὸς ἐνστίκτου ποὺ στὸ ἑξῆς θὰ τὸν καθοδηγεῖ σ' αὐτὸ βρῆκε τὸν «προορισμό του». Αὐτὸ ποὺ κυνηγοῦσε μανιασμένα μὲς ἀπὸ χίλια δυὸ στενὰ καὶ μονοπάτια, ἀμέσως μόλις ἀναγνωριστεῖ, φουντώνει σὰν φλόγα ἠθικῆς θέλησης καὶ ἀνάβει τὴν καρδιὰ τοῦ κυνηγοῦ του, ποὺ δὲν χάνεται πιὰ σὲ ἀναζητήσεις ἀλλὰ ξανακερδίζει τὴ ζωντάνια καὶ τὴν φυσικότητά του.

(...) Αὐτὸ εἶναι τὸ τέλος καὶ συγχρόνως ἡ ἀποθέωση καὶ ἡ αἰωνιότητα τῆς γνώσης: ἡ γνώση ποὺ ἔχοντας ξαναγίνει, σὰν θέληση πιά, ἄμεση καὶ φυσική, λειτουργεῖ καὶ ἀποκαλύπτεται μὲ νέα μορφὴ καὶ σὲ κάθε ἐνέργεια. Ἡ θέληση δὲν κατέχει τὴν πρώτη θέση στὴ φυσικὴ σειρά, ὅπως θέλουν νὰ μᾶς κάνουν νὰ πιστέψουμε οἱ πρακτικοί· δὲν μποροῦμε νὰ παρακάμψουμε τὴ γνώση γιὰ νὰ φτάσουμε, τάχα, πιὸ γρήγορα στὴ θέληση. Ἴσα-ἴσα, ἡ γνώση εἶναι ἐκείνη ποὺ καταλήγει, κορυφούμενη, σὲ θέληση — μόλις ἀποβάλλει τὴν συγκεκριμένη μορφή της καὶ αὐτοδημιουργηθεῖ σὰν πνεῦμα ποὺ «πλάθει μόνο τὸ δικό του σῶμα». Γι' αὐτὸ καὶ οἱ πρόσκαιρες προχειρότητες, ὁ φορμαλισμὸς καὶ ὁ ρεαλισμός, ὁ δανδισμὸς καὶ ὁ ὑλισμός, προσκολλῶνται σὲ μιὰ ὁποιαδήποτε παιδεία ποὺ δὲν φέρνει σ' αὐτὸν τὸν ταυτόχρονο θάνατο καὶ ἀνάληψη τῆς γνώσης. Μιὰ γνώση ποὺ δὲν διυλίζεται καὶ δὲν συγκεντρώνεται πρὸς τὴ θέληση ἤ, μὲ ἄλλα λόγια, μιὰ γνώση ποὺ καταφέρνει μονάχα νὰ μὲ βαραίνει σὰν ἀπόκτημα καὶ σὰν βιός μου — ἀντὶ νὰ εἶναι τόσο βαθειὰ ταυτισμένη μ' αὐτὸ ποὺ εἶμαι, ὥστε τὸ Ἐγώ, κινούμενο ἐλεύθερα, χωρὶς νὰ σέρνει μαζί του κανένα φορτίο, νὰ διασχίζει τὸν κόσμο διατηρώντας ἀκέραιη τὴ φρεσκάδα τῶν αἰσθήσεών του — μιὰ γνώση ποὺ δὲν ἔχει γίνει προσωπική, θάταν πενιχρὴ προετοιμασία γιὰ τὴ ζωή. Δὲν ἀφήνουν τὰ πράγματα νὰ φθάσουν ὥς τὸ ἀφηρημένο· κι ὅμως, μονάχα σ' αὐτὸ βρίσκει κάθε συγκεκριμένη γνώση τὴν ἀληθινή της δικαίωση, γιατὶ σ' αὐτὸ ἡ ὕλη μηδενίζεται πράγματι, ἐξαϋλώνεται, ἐνῶ ταυτόχρονα, ὁ ἄνθρωπος φθάνει στὴν καθαρὴ καὶ ἔσχατη ἀπελευθέρωση. Μόνον στὴν ἀφαίρεση ὑπάρχει ἐλευθερία· ἄνθρωπος ἐλεύθερος εἶναι μόνον ἐκεῖνος ποὺ ἀπέρριψε τὸ συγκεκριμένο καὶ χαρπώθηκε αὐτὸ ποὺ τοῦ ἀπέσπασε, βασανίζοντάς το μέσα στὴν ἑνότητα τοῦ Ἐγώ του.

Ἂν τὸ αἴτημα τοῦ καιροῦ μας εἶναι νὰ προωθήσουμε — τώρα ποὺ πιὰ κατακτήσαμε — τὴν ἐλευθερία τῆς σκέψης ὥς τὸ ἄκρατο ἐκεῖνο σημεῖο ὅπου μεταμορφώνεται σὲ ἐλευθερία τῆς θέλησης, καὶ νὰ τὴν καταστήσουμε, μὲ τὴ μορφὴ αὐτή, ἀρχὴ μιᾶς νέας ἐποχῆς, τότε, ἡ γνώση δὲν μπορεῖ νὰ θεωρεῖται τελικὸς σκοπὸς τῆς παιδείας. Ὁ ρόλος αὐτὸς ἀνήκει στὴ θέληση ποὺ γεννιέ-

ται ἀπ' τὴ γνώση, καὶ ἡ χαρακτηριστικὴ ἔκφραση αὐτοῦ, στὸ ὁποῖο ἡ παιδεία πρέπει νὰ ἀποβλέπει εἶναι ὁ προσωπικὸς ἢ ἐλεύθερος ἄνθρωπος. Ἡ οὐσία τῆς ἀλήθειας ἔγκειται στὸ νὰ ἀναδυθεῖ μόνη της, καὶ ἡ ἀνάδυση αὐτὴ περνᾶ μές ἀπὸ τὴν ἀποκάλυψη τοῦ ἐγώ, τὴν ἀπελευθέρωσή του ἀπὸ κάθε ξένο στοιχεῖο, τὴν ἔσχατη ἀφαίρεση ἢ ἀπόρριψη κάθε ἀρχῆς, τὴν ξανακερδισμένη φυσικότητα. Πλάσματα τόσο τέλεια ἀληθινά, δὲν βγῆκαν ποτὲ ἀπὸ τὸ σχολεῖο, ἂν μολαταῦτα ὑπάρχουν, ὑπάρχουν παρὰ τὸ σχολεῖο.

Ἂν τὸ σχολεῖο μᾶς κάνει κυρίαρχους τῶν πραγμάτων, τὸ πολὺ-πολὺ κυρίαρχους τῆς φύσης μας, διόλου δὲν σημαίνει πὼς μᾶς κάνει καὶ ἐλεύθερες φύσεις. Καμμιὰ γνώση, ὁσοδήποτε πλατειὰ καὶ βαθειά, καμμιὰ εὐστροφία καὶ ὀξύτητα πνεύματος, καμμιὰ διαλεκτικὴ δεινότητα δὲν μᾶς σώζει ἀπὸ τὸν ἐχυδαϊσμὸ τῆς σκέψης καὶ τῆς θέλησης. Δὲν εἶναι βέβαια πρὸς τιμὴν τοῦ σχολείου τὸ ὅτι βγαίνουμε ἀπ' αὐτὸ χωρὶς ἐγωϊσμό. Ὅλες οἱ μορφὲς τῆς αὐτάρεσκης ματαιοδοξίας καὶ ἀπληστίας, γραφειοκρατικῆς φιλοδοξίας, μηχανικῆς καὶ δουλικῆς ὑπερπροθυμίας, ὑποκρισίας κλπ. συνδυάζονται λαμπρὰ καὶ μὲ τὴν πλατειὰ γνώση καὶ μὲ τὴν λεπτὴ κλασσικὴ μόρφωση, καὶ καθὼς ὅλες αὐτὲς οἱ γνώσεις δὲν ἀσκοῦν καμμιὰ ἐπίδραση στὴν ἠθικὴ μας συμπεριφορά, ἡ τύχη ποὺ τοὺς ἐπιφυλάσσεται συνήθως εἶναι ἡ ἀπόλυτη ἀχρηστία, ἀφ' ἧς στιγμῆς πάψουν νὰ ἔχουν ἐφαρμογή, τινάζει κανεὶς ἀπὸ πάνω του τὴ σκόνη τοῦ σχολείου. Καὶ ὅλα αὐτά, ἐπειδὴ ἡ διάπλαση τοῦ ἀτόμου ἀναζητεῖται στὸ τυπικὸ ἢ στὸ ὑλικὸ — στὴν καλύτερη περίπτωση, καὶ στὰ δυὸ — καὶ ὄχι στὴν ἀλήθεια, στὴν καλλιέργεια τοῦ ἀληθινοῦ ἀνθρώπου.

(...) Στὸ χῶρο τῆς παιδαγωγικῆς, ὅπως καὶ σὲ πολλοὺς ἄλλους, δὲν ἀφήνουν ἴχνος ἐλευθερίας νὰ ξεμυτίσει, τσακίζουν κάθε ἀπόπειρα ἀντιλογίας, ἀπαιτοῦν ὑπακοή. Τὸ μόνο ποὺ τοὺς ἐνδιαφέρει εἶναι ἕνα ντρεσσάρισμα στὶς φόρμες καὶ τὴν πρακτική, καὶ ἀπὸ τὰ μὲν ούμανιστικὰ μαγειρεῖα βγαίνουν μονάχα σοφολογιώτατοι, ἀπὸ δὲ τὰ ρεαλιστικὰ μόνον «χρήσιμοι πολίτες»· ἀλλὰ καὶ οἱ πρῶτοι καὶ οἱ δεύτεροι εἶναι πλάσματα ὑποταγμένα.

Ἡ καλὴ «στόφα» τῆς ἀνυπακοῆς καταπνίγεται βίαια, καί, μαζὶ μ' αὐτήν, ἡ ἐξέλιξη τῆς γνώσης σὲ ἐλεύθερη θέληση. Τὸ πνεῦμα λοιπὸν τοῦ φιλισταϊσμοῦ εἶναι ἀποτέλεσμα τῆς σχολικῆς ζωῆς. Ὅπως στὰ παιδικά μας χρόνια μάθαμε νὰ συμμορφωνόμαστε μὲ ὅ,τιδήποτε μᾶς ἐπέβαλλαν, ἔτσι κι ἀργότερα συμμορφωνόμαστε καὶ προσαρμοζόμαστε στὶς περιστάσεις, ἀκολουθοῦμε τὸν καιρό. γινόμαστε οἱ ὑπηρέτες του καὶ οἱ λεγόμενοι «καλοὶ πολίτες». Ποῦ λοιπὸν καλλιεργεῖται, ἀντὶ γιὰ τὸ πνεῦμα ὑποταγῆς, τὸ ἀντιρρησιακὸ πνεῦμα; Ποῦ ἐκπαιδεύουν, ἀντὶ γιὰ τὸν ἄνθρωπο ποὺ μαθαίνει, τὸν ἄνθρωπο ποὺ δημιουργεῖ; Ποῦ γίνεται ὁ δάσκαλος συνεργάτης, ποῦ ἀναγνωρίζεται ἡ γνώση σὰν πρώτη μορφὴ τῆς θέλησης; Ποῦ τέλος πάντων ὁ ἐλεύθερος ἄνθρωπος, καὶ ὄχι ὁ ἁπλῶς μορφωμένος, ὁρίζεται σκοπός; Ὄχι σὲ πολλὰ μέρη, δυστυχῶς. Θὰ ἀρχίσουν ὅμως νὰ βλέπουν ὅλο καὶ πιὸ καθαρά, πὼς οὔτε ἡ μόρφωση, οὔτε ὁ πολιτισμὸς εἶναι τὸ μεγάλο κατόρθωμα τοῦ ἀνθρώπου, ἀλλὰ τὸ αὐτεξούσιο. Πρέπει λοιπὸν ἡ μόρφωση νὰ παραμεληθεῖ; Κάθε ἄλλο· ἀφοῦ δὲν εἴμαστε διατεθειμένοι νὰ ἀφήσουμε τὴν ἐλευθερία τῆς σκέψης νὰ χαθεῖ παρὰ μόνον μέσα στὴν ἐλευθερία τῆς θέλησης, στὴν ὁποία θὰ ἔχει μεταμορφωθεῖ. Ἀφοῦ καὶ ἐφόσον ὁ ἄνθρωπος θεωρήσει ζήτημα τιμῆς τὸ νὰ στηρίζεται στὸν ἑαυτό του, νὰ γνωρίζει δηλαδή, τὴν αὐτοτέλεια, τὴν αὐτογνωσία, τὴν ἐλευθερία, αὐτομάτως τείνει καὶ στὴν καταπολέμηση τῆς ἄγνοιας ἡ ὁποία καθιστᾶ τὸ ξένο ἀντικείμενο ποὺ ἡ συνείδηση δὲν ἔχει διαπεράσει, ἀπροσπέλαστο καὶ ἐμπόδιο στὴ γνώση τοῦ ἑαυτοῦ του. Ἂν ξυπνήσουν στοὺς ἀνθρώπους τὴν ἰδέα τῆς ἐλευθερίας, οἱ ἐλεύθεροι ἄνθρωποι θὰ ἀγωνίζονται κάθε στιγμὴ νὰ κερδίζουν τὴ δική τους ἐλευθερία. Ἂς συνεχίσουν νὰ τοὺς κάνουν ἁπλῶς μορφωμένους, καὶ θὰ μποροῦν ἀνὰ πᾶσα στιγμὴ νὰ ὑποτάσσονται στὶς περιστάσεις, μὲ τὸν πιὸ λεπτὸ καὶ καλλιεργημένο τρόπο καὶ θὰ ὑπηρετοῦν πιστὰ τὸ πνεῦμα ὑποταγῆς. Τί εἶναι στὴν πλειοψηφία τους τὰ λεπτὰ καὶ καλλιεργημένα μας πνεύματα; Σαρκαστές, ἰδιοκτῆτες σκλάβων, σκλάβοι κ' οἱ ἴδιοι.

Οἱ ρεαλιστὲς ἔχουν κάποιο δίκιο ὅταν ὑπερηφανεύονται γιὰ τὸ μεγάλο τους πλεονέκτημα, νὰ μὴν ἐκπαιδεύουν ἀνθρώπους ἁ-

πλῶς καλλιεργημένους ἀλλὰ ἀνθρώπους λογικοὺς καὶ χρήσιμους πολίτες. Ἡ βασική τους ἀρχή, νὰ διδάσκουν τὸ κάθε τι σὲ σχέση μὲ τὴν «πρακτικὴ ζωή», θὰ μποροῦσε πράγματι νὰ ἀναγνωριστεῖ σὰν ἔμβλημα τῆς ἐποχῆς μας, ἀρκεῖ μονάχα νὰ μὴν ἐννοοῦσαν τὴν πρακτικὴ στὴν ἀγοραία της ἔννοια. Ἡ ἀληθινὴ πρακτικὴ δὲν εἶναι τὸ νὰ βρεῖς ἕνα δρόμο στὴ ζωή, καὶ ἡ ἀξία της δὲν ἔγκειται στὴ χρησιμότητά της γιὰ τὴν ἐπιτυχία πρακτικῶν σκοπῶν. Ἡ ἀληθινὴ πρακτικὴ εἶναι ἐκείνη ποὺ ἐπιτρέπει στὸν ἐλεύθερο ἄνθρωπο νὰ ἀποκαλυφθεῖ, καὶ ἡ γνώση ποὺ ξέρει νὰ πεθαίνει εἶναι ἐλευθερία ποὺ δίνει ζωή. «Πρακτικὴ ζωή»! Νομίζουν πὼς κάτι μᾶς εἶπαν μ' αὐτό· ἀλλὰ καὶ τὰ ζῶα ἀκόμα διάγουν ζωὴ πρακτικώτατη: μόλις ἡ μητέρα τους τελειώσει τὴν κανονικὴ περίοδο ἀπογαλακτισμοῦ, ἢ ἀναζητοῦν τὴν τροφή τους γυρίζοντας σὲ λειβάδια καὶ δάση κατὰ τὸ κέφι τους, ἢ μπαίνουν στὸ ζυγὸ τῆς δουλειᾶς. Ὁ Σάιτλιν, μὲ τὴ βαθειά του γνώση τῆς συμπεριφορᾶς τῶν ζώων, θὰ μποροῦσε νὰ προχωρήσει τὴ σύγκριση πολὺ πιὸ βαθειά, ὥς τὴν καρδιὰ τῆς θρησκείας, ἂν κρίνουμε ἀπὸ τὸ ἔργο του «Ἐπιστήμη τῆς συμπεριφορᾶς τῶν ζώων»[8], ἕνα βιβλίο πολὺ διδακτικὸ γιὰ τὴν προσέγγιση ποὺ ἐπιχειρεῖ ἀνάμεσα στὸ ζῶο καὶ τὸν πολιτισμένο ἄνθρωπο, τὸν πολιτισμένο ἄνθρωπο καὶ τὸ ζῶο. Ἡ ἄποψη αὐτή, «νὰ διδάξουμε τοὺς ἀνθρώπους σύμφωνα μὲ τὶς ἀνάγκες τῆς πρακτικῆς ζωῆς», φτιάχνει μονάχα ἀνθρώπους μὲ ἀρχές, ποὺ σκέφτονται καὶ ἐνεργοῦν σύμφωνα μὲ πεποιθήσεις καὶ ὄχι ἀνθρώπους ποὺ αὐτοδημιουργοῦνται ἐκ πεποιθήσεως· πνεύματα νομοταγῆ, ὄχι ἐλεύθερα. Ἐντελῶς ἄλλο πράγμα εἶναι ὁ ἄνθρωπος, ποὺ τὸ σύνολο τῶν σκέψεων καὶ ἐνεργειῶν του ἐξελίσσεται καὶ ἀνανεώνεται ἀσταμάτητα, ἀπὸ ἐκεῖνον ποὺ μένει πιστὸς στὶς πεποιθήσεις του. Οἱ πεποιθήσεις εἶναι στάσιμες, δὲν ρέουν περνώντας πάλι καὶ πάλι μὲς ἀπὸ τὴν καρδιά, ὅπως τὸ αἷμα ποὺ συνέχεια ἀνανεώνεται, ἀλλὰ παγώνουν, γίνονται μάζα συμπαγὴς καὶ παραμένουν — ἀκόμα κι ὅταν δὲν ἔχουν ὑποβληθεῖ ἀλλὰ καταχτηθεῖ — κάτι τὸ στατικό· κι ὄχι μόνο, ἀλλὰ θεωροῦνται καὶ ἱερές. Ἡ ρεαλιστικὴ λοιπὸν παιδεία μπορεῖ νὰ βγάζει χαρακτῆρες σταθερούς, ἀλύγιστους, δυνατούς, ἀνθρώπους ἀκλόνητους, ἀφοσιωμένες καρδιές, πράγμα ποὺ γιὰ τὸν περιβόητο ἀνδρισμό

μας ἀποτελεῖ ἀνεκτίμητο κέρδος· οἱ αἰώνιοι ὅμως χαρακτῆρες, ποὺ ἡ σταθερότητά τους ἔγκειται στὴ συνεχῆ ροὴ τῆς ἀδιάκοπης αὐτοδημιουργίας τους, καὶ ποὺ εἶναι αἰώνιοι ἀκριβῶς γιατὶ διαμορφώνονται κάθε στιγμὴ καὶ γιατὶ ἡ παροδικὴ κίνηση τῶν ἑκάστοτε ἐκδηλώσεών τους ἀπορρέει ἀπὸ τὴ φρεσκάδα καὶ τὴ δημιουργικὴ ἐνέργεια τοῦ ἀθάνατου πνεύματός τους, ποὺ δὲν μαραίνεται καὶ δὲν γερνᾶ ποτὲ — αὐτοὶ δὲν φτιάχνονται μὲ τέτοια παιδεία. Αὐτὸ ποὺ ἀποκαλοῦν σταθερὸ χαρακτῆρα, εἶναι — καὶ στὴν καλύτερη ἀκόμα περίπτωση — ἁπλῶς ἄκαμπτος. Ἂν πρόκειται νὰ τελειωθεῖ πρέπει ταυτόχρονα νὰ γίνει πάσχων, νὰ νοιώθει τὴν ἀνατριχίλα καὶ τὰ ρίγη τοῦ χαρούμενου πάθους μιᾶς ἀδιάκοπης ἀνανέωσης καὶ ἀναγέννησης.

Οἱ ἀκτῖνες λοιπὸν τῆς παιδείας πρέπει νὰ συγκεντρώνονται σὲ μιὰ ἑστία: τὴν προσωπικότητα. Ἡ γνώση, ὅσο βαθειὰ κι ἐμπεριστατωμένη κι ἂν εἶναι, ἢ ὅσο πλατειὰ κι ἐπιφανειακή, δὲν παύει νὰ εἶναι ἀπόκτημα καὶ βιός, παρὰ μόνον ἂν ἐξαφανισθεῖ μέσα στὸ ἐγώ, ἀπ' ὅπου θὰ ξεπηδήσει καὶ πάλι πανταδύναμη, σὰν θέληση, σὰν ἀσύλληπτο καὶ ἀκατάληπτο πνεῦμα. Ἡ γνώση φθάνει σ' αὐτὴ τὴν μεταμόρφωση μόλις πάψει νὰ μένει προσκολλημένη σὲ ἀντικείμενα, μόλις γίνει καθαρὴ γνώση ἢ — ἂν αὐτὸ εἶναι σαφέστερο — μόλις γίνει γνώση τῆς σκέψης. αὐτοσυνείδηση τοῦ πνεύματος. Τότε, μετατρέπεται, μποροῦμε νὰ ποῦμε, σὲ ἔνστικτο, παρόρμηση τοῦ πνεύματος, σὲ ὑποσυνείδητη γνώση, γιὰ τὴν ὁποία μπορεῖ κανεὶς νὰ πάρει μιὰν ἰδέα, παραβάλλοντάς την μὲ τὸ πῶς πολλὲς καὶ ποικίλες ἐμπειρίες λειτουργοῦν μετουσιωμένες στὸ τόσο ἁπλὸ αὐτὸ αἴσθημα ποὺ δοκιμάζει κανεὶς ἀπολύτως φυσικὰ καὶ ποὺ λέγεται κοινωνικὴ συμπεριφορά. Ὅλες οἱ σκόρπιες γνώσεις ποὺ ἀποκομίζονται ἀπὸ αὐτὲς τὶς ἐμπειρίες, συγκεντρώνονται καὶ γίνονται ἄμεση γνώση ποὺ σὲ κάθε στιγμὴ καθορίζει αὐτόματα τὶς ἐνέργειες τοῦ καθενός. Ἀλλὰ ἡ γνώση, γιὰ νὰ φτάσει σ' αὐτὸ τὸ σημεῖο ἐξαϋλώσεως, πρέπει ν' ἀπαλλαγεῖ ἀπ' ὅλα τὰ φθαρτά της μέρη καὶ νὰ γίνει ἀθάνατη-Θέληση!

Τὸ ὅτι ἡ γνώση δὲν ἀποστάζεται ὡς τὴ θέληση, τὴν αὐτοεφαρμογή, τὴν καθαρὴ πρακτική, ἐξηγεῖ τὴν ἀθλιότητα τῆς παιδείας μας. Οἱ ρεαλιστὲς διέκριναν τὴν ἔλλειψη ἀλλὰ δὲν βρῆκαν·

γιὰ θεραπεία, παρὰ ἕνα τρόπο ἀρκετὰ ἀξιοθρήνητο: νὰ διαμορφώσουν πνεύματα πρακτικά, κενὰ ἰδεῶν καὶ ἀλυσοδεμένα. Τὸ μεγαλύτερο ποσοστὸ τῶν μαθητῶν μας εἶναι ζωντανὰ παραδείγματα αὐτῆς τῆς θλιβερῆς τροπῆς τῶν πραγμάτων. Εὐνουχισμένοι μὲ τὸν ἐκπληκτικώτερο τρόπο, συνεχίζουν νὰ εὐνουχίζουν· ντρεσσαρισμένοι, συνεχίζουν νὰ ντρεσσάρουν.

Ἀλλὰ ἡ ἐκπαίδευση πρέπει νάναι προσωπικὴ καί, ξεκινώντας πάντα μὲ βάση τὴ γνώση, νὰ ἔχει πάντα στὸ νοῦ της πῶς δὲν πρέπει νὰ καταλήξει σὰν ἀπόκτημα τοῦ Ἐγὼ ἀλλὰ σὰν τὸ ἴδιο τὸ Ἐγώ. Μὲ δυὸ λόγια, τὸ θέμα δὲν εἶναι νὰ καλλιεργηθεῖ ἡ γνώση, ἀλλὰ τὸ ἄτομο νὰ φθάσει μόνο του στὴν πλήρη του ἀνάπτυξη. Ἡ παιδαγωγικὴ δὲν πρέπει πιὰ νὰ ἀποβλέπει στὸν ἐκπολιτισμὸ ἀλλὰ στὴν καλλιέργεια ἐλεύθερων ἀτόμων, φύσεων κυριαρχικῶν. Κι αὐτὸ σημαίνει πῶς ἡ θέληση, ποὺ ὡς σήμερα καταπιεζόταν μὲ τέτοια μανία, πρέπει νὰ πάψει νὰ ἀποδυναμώνεται. Ἀφοῦ δὲν καταστέλλουν τὴν ἔφεση γιὰ γνώση, γιατί καταστέλλουν τὴν ἔφεση γιὰ θέληση; Ἀφοῦ καλλιεργοῦν τὴ μία, νὰ καλλιεργήσουν λοιπὸν καὶ τὴν ἄλλη. Ἡ ἀνυπακοὴ καὶ τὸ πεῖσμα τῶν παιδιῶν ἔχουν τὰ ἴδια δικαιώματα μὲ τὴν περιέργειά τους. Κάνουν ὅ,τι μποροῦν γιὰ νὰ κεντρίσουν τὴν τελευταία· νὰ κεντρίζουν λοιπὸν καὶ τὴ φυσικὴ δύναμη τῆς θέλησης: τὴν ἀντιλογία. Ἂν τὸ παιδὶ δὲν συνειδητοποιεῖ τὴν ταυτότητά του, τότε ἁπλούστατα στερεῖται τὸ πιὸ βασικό. Νὰ πάψουν λοιπὸν νὰ ἐμποδίζουν τὴν ὑπερηφάνειά του, τὴν εἰλικρίνειά του. Ἡ δική μου ἐλευθερία δὲν ἀπειλεῖται ἀπὸ τὴν ἔπαρσή του. Ἂν ἡ ὑπερηφάνειά του ἐξελιχθεῖ σὲ «μαγκιά», τὸ παιδὶ μὲ πλησιάζει ἀπειλητικά, ἀλλὰ ἐγώ, ποὺ εἶμαι τὸ ἴδιο ἐλεύθερος μ' αὐτό, δὲν εἶμαι διόλου ὑποχρεωμένος νὰ τὴν ὑποστῶ. Εἶναι ὅμως ἀνάγκη, γιὰ νὰ ἀμυνθῶ, νὰ προβάλλω τὸ βολικὸ παραπέτασμα τῆς ἀρχῆς; Ὄχι, θὰ τοῦ ἀντιτάξω τὴ δύναμη τῆς δικῆς μου ἐλευθερίας μπρὸς στὴν ὁποία ἡ ἔπαρση τοῦ μικροῦ σπάζει αὐτομάτως. Ὁ ὁλοκληρωμένος ἄνθρωπος δὲν ἔχει ἀνάγκη νὰ εἶναι ἀρχή. Ἂν ἡ εἰλικρίνεια καταντήσει θρασύτητα, ἡ δύναμη τῆς τελευταίας θὰ ἐξατμισθεῖ μπρὸς στὴν πανίσχυρη τρυφερότητα μιᾶς ἀληθινῆς γυναίκας, μπρὸς στὴ μητρικότητά της ἢ μπρὸς στὴν ψυχραιμία τοῦ πατέρα. Πρέπει νὰ εἶναι πολὺ ἀδύναμος κανεὶς γιὰ νὰ

ἔχει ἀνάγκη νὰ περιβληθεῖ ἀξίωμα, καὶ κάνει λάθος ἂν νομίζει πὼς θὰ θεραπεύσει τὴν ἀναίδεια μὲ τὴν τρομοκρατία. Θέλουν νὰ ἐμπνέουν σεβασμὸ καὶ φόβο· ἀλλὰ τὰ πράγματα αὐτὰ ἀνήκουν στὴν ἐποχὴ τοῦ ροκοκό, καὶ εἶναι πιὰ ξεπερασμένα.

Μὲ ποιόν λοιπὸν τὰ βάζουμε ὅταν ἀναλογιζώμαστε τὰ σφάλματα τῆς σημερινῆς σχολικῆς ἐκπαίδευσης; Μὲ τὸ ὅτι τὰ σχολεῖα ἐξακολουθοῦν νὰ κυριαρχοῦνται ἀπὸ τὴν ξεπερασμένη ἀρχὴ τῆς γνώσης ποὺ ἀποκλείει τὴ θέληση. Ἡ νέα ἀρχή, εἶναι ἡ ἀρχὴ τῆς θέλησης τῆς μετουσιωμένης γνώσης. Αὐτὸ λοιπὸν ποὺ χρειάζεται δὲν εἶναι «νὰ ἐναρμονισθεῖ τὸ σχολεῖο μὲ τὴ ζωή», ἀλλὰ τὸ σχολεῖο νὰ εἶναι ζωή, καὶ μέσα σ' αὐτό, ὅπως καὶ παντοῦ ἀλλοῦ, ἡ αὐταποκάλυψη τοῦ ἀτόμου νὰ ὁρίζεται σκοπός. Ἡ καθολικὴ σχολικὴ ἐκπαίδευση νὰ είναι ἐκπαίδευση γιὰ ἐλευθερία, ὄχι γιὰ ὑποταγή. Νὰ εἶναι κανεὶς ἐλεύθερος — αὐτὸ εἶναι ἡ ἀληθινὴ ζωή. Ὁ ρεαλισμός, διαπιστώνοντας τὴν τέλεια ἀπουσία ζωῆς στὸν οὑμανισμό, θάπρεπε νὰ ἔχει φτάσει σ' αὐτὸ τὸ συμπέρασμα. Ὅμως τὸ μόνο ποὺ τὸν ἐνόχλησε ἦταν ἡ ἀνικανότητα τῶν οὑμανιστῶν γιὰ τὴ λεγόμενη πρακτικὴ (ἀστική, ὄχι προσωπικὴ) ζωή, καὶ ἔτσι, ἀντιδρώντας σ' αὐτὴ τὴν καθαρὰ φορμαλιστικὴ ἐκπαίδευση, στράφηκε σὲ μιὰ ἐκπαίδευση καθαρὰ ὑλιστική, μὲ τὴν ἐντύπωση πώς, παρέχοντας ὕλη χρήσιμη στὴν κοινωνικὴ ζωή, ὄχι μόνον θὰ ξεπερνοῦσε τὸν φορμαλισμὸ ἀλλὰ θὰ ἱκανοποιοῦσε καὶ τὴν ὑψηλότερη ἀνάγκη. Ὅμως, καὶ ἡ πρακτικὴ ἐκπαίδευση ἀπέχει πολὺ ἀκόμα ἀπὸ τὴν προσωπικὴ καὶ ἐλεύθερη· καὶ ναὶ μὲν ἡ πρώτη παρέχει στὸν καθένα τὴν ἱκανότητα νὰ τὰ βγάλει πέρα μὲ τὴ ζωή, ἀλλὰ ἡ δεύτερη τοῦ δίνει τὴ δύναμη νὰ ἀνάψει μέσα του τὴ σπίθα τῆς ζωῆς: ἂν ἡ μία προετοιμάζει τὸν μαθητὴ γιὰ νὰ νοιώθει ἄνετα στὴ ζωή, ἡ ἄλλη τοῦ μαθαίνει νὰ νοιώθει ἄνετα μὲ τὸν ἑαυτό του. Δὲν κατακτήσαμε τὸ πᾶν ἂν γίνουμε χρήσιμα μέλη τῆς κοινωνίας. Θὰ κατακτήσουμε τὸ πᾶν, μόνον ἂν γίνουμε ἄνθρωποι ἐλεύθεροι, ἄνθρωποι ποὺ ἀναδύονται μέσα ἀπὸ τὸν ἴδιο τὸν ἑαυτό τους, αὐτοδημιουργούμενοι ἄνθρωποι.

Ἂν λοιπὸν τὸ αἴτημα τῆς νέας ἐποχῆς εἶναι ἡ ἐλευθερία τῆς θέλησης, ἡ παιδαγωγικὴ πρέπει νὰ ὁρίσει σὰν ἀρχὴ καὶ τέλος της τὴν ἀνάπτυξη τῆς ἐλεύθερης προσωπικότητας. Οἱ οὑμανιστὲς καὶ

οἱ ρεαλιστὲς ἐξακολουθοῦν νὰ περιορίζονται στὴν καλλιέργεια τῆς γνώσης ἤ, στὴν καλύτερη περίπτωση, καλλιεργοῦν τὴν ἐλευθερία τῆς σκέψης: μᾶς κάνουν — μὲ μιὰ ἐλευθερία θεωρητική — ἐλεύθερους στοχαστές. Μὲ τὴ γνώση ὅμως γινόμαστε μόνον ἐσωτερικὰ ἐλεύθεροι (μιὰ ἐλευθερία ποὺ ὁπωσδήποτε δὲν πρέπει νὰ ἐγκαταλειφθεῖ)· ἐξωτερικά, μ' ὅλη μας τὴν ἐλεύθερη σκέψη καὶ τὸν ἐλεύθερο νοῦ, παραμένουμε ὑπάκουοι καὶ δοῦλοι. Καὶ πράγματι, ἡ ἐξωτερικὴ ἐλευθερία εἶναι γιὰ τὴ γνώση ὅ,τι ἀκριβῶς ἡ ἐσωτερική, ἡ ἠθικὴ ἐλευθερία εἶναι γιὰ τὴ θέληση. Μόνον μ' αὐτὸ τὸ εἶδος ἐκπαίδευσης — γιατὶ σ' αὐτὴν συναντῶνται ὁ ἀνώτερος μὲ τὸν κατώτερο — φτάνουμε γιὰ πρώτη φορὰ στὴν ἀληθινὴ ἰσότητα, τὴν ἰσότητα τῶν ἐλεύθερων ἀτόμων: μόνον ἡ ἐλευθερία εἶναι ἰσότητα.

Θὰ μποροῦσε κανείς, ψάχνοντας γιὰ ὀνόματα, νὰ νομίσει πὼς αὐτοὶ ποὺ ξεπερνοῦν τοὺς οὑμανιστὲς καὶ τοὺς ρεαλιστὲς εἶναι οἱ μοραλιστές, ἀφοῦ σκοπὸς τῶν τελευταίων εἶναι ἡ ἠθικὴ διάπλαση. Ὁπότε καὶ θὰ ἀκουστεῖ, φυσικά, ἡ διαμαρτυρία πὼς θέλουν καὶ πάλι νὰ μᾶς φορτώσουν πάγιους ἠθικοὺς νόμους καὶ πώς, στὸ βάθος, ἔτσι γινόταν πάντα. Τὸ ὅτι ἔτσι γινόταν πάντα καὶ τὸ ὅτι ἐγὼ θέλω τὴ δύναμη τῆς ἀντιλογίας δυναμωμένη, τὴ θέληση μετουσιωμένη κι ὄχι τσακισμένη, εἶναι νομίζω ἀρκετὸ γιὰ νὰ δείξει τὴ διαφορά. (...) Ἂν θέλουν νὰ ὀνομάσουν σὲ «-ιστὲς» αὐτοὺς ποὺ ἀκολουθοῦν τὴν ἀρχὴ ποὺ διατυπώθηκε ἐδῶ, θἄπρεπε νὰ τοὺς ποῦν περσοναλιστές.

(...) Ἂν ἔπρεπε νὰ ἐκφράσω μὲ δυὸ λόγια τὸν σκοπὸ στὸν ὁποῖο πρέπει νὰ τείνει ἡ ἐποχή μας, τότε, θὰ διατύπωνα τὴν ἀναγκαία ἀπόρριψη τῆς χωρὶς θέληση γνώσης καὶ τὴν ταυτόχρονη ἀνάδειξη τῆς συνειδητῆς θέλησης ποὺ τελειώνεται στὸ ἀποκορύφωμα τοῦ ἐλεύθερου προσώπου, κάπως ἔτσι: ἡ γνώση πρέπει νὰ πεθάνει γιὰ νὰ ἀναστηθεῖ σὰν θέληση καὶ νὰ συνεχίσει, σὰν ἐλεύθερο πρόσωπο, νὰ αὐτοδημιουργεῖται κάθε μέρα ἀπ' τὴν ἀρχή.

ΤΗΝ ΥΠΟΘΕΣΗ ΜΟΥ ΘΕΜΕΛΙΩΣΑ ΣΤΟ ΤΙΠΟΤΑ!9

Καί τί δὲν θάπρεπε νὰ θεωρῶ δική μου ὑπόθεση! Πρῶτα-πρῶτα τὴν ὑπόθεση τοῦ Καλοῦ, ἔπειτα τὴν ὑπόθεση τοῦ Θεοῦ, τὴν ὑπόθεση τῆς ἀνθρωπότητας, τὴν ὑπόθεση τῆς ἀλήθειας, τῆς ἐλευθερίας, τοῦ ἀνθρωπισμοῦ, τῆς δικαιοσύνης· κι ἀκόμα, τὴν ὑπόθεση τοῦ λαοῦ μου, τοῦ ἡγεμόνα μου, τῆς πατρίδας μου· τὴν ὑπόθεση τοῦ πνεύματος, τέλος, καὶ χίλιες δυὸ ἄλλες στὴ σειρά. Μόνο τὴ Δική μου ὑπόθεση δὲν θάπρεπε ποτὲ νὰ κάνω ὑπόθεσή μου: «Σὰν δὲν ντρέπεται, ὁ ἐγωϊστής, νὰ σκέφτεται μονάχα τὸν ἑαυτό του!...».

Γιὰ νὰ δοῦμε λοιπὸν τί ἔχουν νὰ μᾶς ποῦν γιὰ τὶς δικές τους ὑποθέσεις, ὅλοι αὐτοὶ γιὰ τοὺς ὁποίους πρέπει ἐμεῖς νὰ νοιαστοῦμε, νὰ μοχθήσουμε, νὰ ἐνθουσιαστοῦμε.

Δὲν παραλείπετε νὰ μᾶς γνωστοποιεῖτε κάθε τόσο πολλὰ καὶ βαθυστόχαστα πράγματα σχετικὰ μὲ τὸν Θεό· αἰῶνες κι αἰῶνες, «βυθομετρούσατε τὰ ἔγκατα τῆς θεότητος» καὶ ἔχετε γνωρίσει τὰ βάθη τῆς καρδιάς της. Θὰ μᾶς πεῖτε λοιπόν, δίχως ἄλλο, ποιά εἶναι ἡ γνώμη τοῦ ἴδιου τοῦ Θεοῦ γιὰ τὴν «ὑπόθεση τοῦ Θεοῦ», τὴν ὁποία καλούμεθα νὰ ὑπηρετήσουμε — μιὰ καὶ δὲν θέλετε βέβαια νὰ μᾶς ἀποκρύψετε τὶς βουλὲς τοῦ Κυρίου; Ἔ, λοιπόν, ποιά θεωρεῖ αὐτὸς δική του ὑπόθεση; Μήπως ἔκανε κι αὐτὸς δική του, ὅπως ἀπαιτοῦν ἀπὸ μᾶς μιὰ ξένη ὑπόθεση, τὴν ὑπόθεση τῆς ἀγάπης ἢ τῆς ἀλήθειας; Ἀγανακτεῖτε μὲ τὴν τόση μας ἄγνοια καὶ μᾶς δηλώνετε πὼς ἂν ὁ Θεὸς ὑπηρετεῖ τὴν ὑπόθεση τῆς ἀλήθειας καὶ τῆς ἀγάπης, διόλου δὲν σημαίνει πὼς ὑπηρετεῖ μιὰ ξένη ὑπό-

θεση. «Ὁ Θεὸς νὰ ἐπωμισθεῖ τὴν ὑπόθεση τῆς ἀλήθειας; Σὰ νὰ μὴν ἦταν αὐτὸς ἡ ἀλήθεια!» Τὸ μόνο ποὺ τὸν ἐνδιαφέρει εἶναι ἡ δ ι κ ή τ ο υ ὑπόθεση, μόνο πού, ὄντας ἡ οὐσία τοῦ παντός, τὸ πᾶν εἶναι δ ι κ ή τ ο υ ὑπόθεση. Ἐμᾶς ὅμως ποὺ δὲν εἴμαστε ἡ οὐσία τοῦ παντός, ἡ ὑπόθεσή μας εἶναι μικρὴ καὶ περιφρονητέα: ὀφείλουμε λοιπὸν «νὰ ὑπηρετήσουμε μιὰ ἀνώτερη ὑπόθεση». Ἐντάξει, ἀρκεῖ νὰ μάθουμε γιὰ τὰ καλά, πὼς ὁ Θεὸς ἀσχολεῖται μονάχα μὲ τὴν Δική του ὑπόθεση, δὲν φροντίζει παρὰ τὸν ἑαυτό του. Κι ἀλοίμονο σὲ κεῖνον ποὺ δὲν εἶναι τῆς ἀρεσκείας του! Δὲν ὑπηρετεῖ καμμιὰ ἀνώτερη δύναμη καὶ ἱκανοποιεῖ μονάχα τὸν ἑαυτό του. Ἡ ὑπόθεσή του εἶναι... καθαρὰ ἐγωϊστική.

Καὶ τί συμβαίνει μὲ τὴν ἀνθρωπότητα τώρα, τὴν ὑπόθεση τῆς ὁποίας πρέπει ἐμεῖς νὰ κάνουμε δική μας; Αὐτὴ θάκανε δική της καὶ θὰ ὑπηρετοῦσε ποτὲ μιὰ ἀνώτερη ὑπόθεση; Ὄχι, ἡ ἀνθρωπότητα δὲν κυττάζει παρὰ τὸν ἑαυτό της, δὲν ἐξυπηρετεῖ παρὰ τὰ συμφέροντα τῆς ἀνθρωπότητας· ὑπόθεσή της, εἶναι ὁ ἑαυτός της. Γιὰ νὰ μπορέσει αὐτὴ νὰ πάει μπροστά, θέλει λαοὶ καὶ ἄτομα νὰ σκοτώνωνται γιὰ χάρη της, κι ἀμέσως μόλις ἐκπληρώσουν τὶς δικές της ἀνάγκες, νὰ τοὺς πετάει στὴ σβουνιὰ τῆς Ἱστορίας. Δὲν εἶναι λοιπὸν ἡ ὑπόθεση τῆς ἀνθρωπότητας μιὰ καθαρὰ ἐγωϊστικὴ ὑπόθεση;

Δὲν εἶναι ἀνάγκη νὰ τὰ πάρω ἕνα-ἕνα ὅλα αὐτὰ ποὺ θέλουν νὰ μᾶς φορτώσουν τὴν ὑπόθεσή τους, καὶ νὰ τοὺς δείξω πὼς τὸ μόνο ποὺ σκέφτονται εἶναι ὁ ἑαυτός τους κι ὄχι ἐμεῖς, τὸ δικό τους τὸ καλὸ — ὄχι τὸ δικό μας. Δέστε καὶ μόνοι σας: ἡ ἀλήθεια, ἡ ἐλευθερία, ὁ ἀνθρωπισμός, ἡ δικαιοσύνη, τί ἄλλο θέλουν παρὰ τὸν ἐνθουσιασμὸ καὶ τὶς ὑπηρεσίες σας;

Ἀρκεῖ νὰ δέχονται τὶς πιὸ ἔνθερμες ἐκδηλώσεις αὐτοθυσίας καὶ εἶναι ἀπόλυτα ἱκανοποιημένοι. Πάρτε γιὰ παράδειγμα ἕνα ἔθνος ποὺ τὸ ὑπερασπίζουν ἀφοσιωμένοι πατριῶτες. Οἱ τελευταῖοι πέφτουν ἢ στὰ πεδία τῶν μαχῶν ἢ θύματα τῆς πείνας καὶ τῆς στέρησης. Καὶ τὸ ἔθνος, στενοχωριέται καθόλου; Δὲν γίνεται ἕνα «ἔθνος ἀνθηρὸ» χάρη στὸ λίπασμα ἀκριβῶς αὐτῶν τῶν πτωμάτων; Τὰ ἄτομα ἔπεσαν «γιὰ τὴ μεγάλη ὑπόθεση τοῦ ἔθνους»· τὸ ἔθνος

τοὺς ἀφιερώνει δυὸ λόγια εὐγνωμοσύνης καί... κρατάει τὸ κέρδος. Αὐτὸ θὰ πεῖ ἀποδοτικὸς ἐγωϊσμός!

Ἀλλὰ γιὰ κυττάξτε αὐτὸν τὸν σουλτάνο· δέστε μὲ πόση ἀγάπη καὶ πόσους κόπους φροντίζει τὸν «λαό του»! Ναί, γιὰ δοκίμασε ὅμως χαμμιὰ μέρα νὰ παραστήσεις τὸν Ἑαυτό σου κι ὄχι τὸ «λαό του»· θὰ βρεθεῖς ἀμέσως μέσα γιατὶ τόλμησες ν' ἀπαλλαγεῖς ἀπ' τὸν ἐγωϊσμό του. Ὁ σουλτάνος δὲν θεμελίωσε τὴν ὑπόθεσή του σὲ τίποτα πέρα ἀπὸ τὸν ἑαυτό του: εἶναι, γιὰ τὸν ἑαυτό του, ἡ οὐσία τοῦ παντός, ὁ Μοναδικός, καὶ δὲν ἀνέχεται ὅποιον τολμᾶ νὰ μὴν εἶναι «λαός του».

Δὲν ἀρκοῦν ὅλα αὐτὰ τὰ παραδείγματα γιὰ νὰ πεισθεῖτε πὼς ὁ ἐγωϊστὴς ἔχει τὴ μερίδα τοῦ λέοντος; Ἐγὼ πάντως τὰ βρίσκω ἀρκετὰ διδακτικὰ καὶ προτιμῶ, ἀντὶ νὰ συνεχίσω νὰ ὑπηρετῶ ἀνιδιοτελῶς αὐτοὺς τοὺς μεγάλους ἐγωϊστές, νὰ εἶμαι ἐγὼ ὁ Ἐγωϊστής.

Ὁ Θεὸς καὶ ἡ ἀνθρωπότητα δὲν θεμέλιωσαν τὴν ὑπόθεσή τους σὲ τίποτα, τίποτα πέρα ἀπὸ τὸν ἑαυτό τους. Θὰ θεμελιώσω λοιπὸν καὶ ἐγὼ τὴν ὑπόθεσή μου στὸν ἑαυτό μου, σὲ Μένα, ποὺ εἶμαι, ἀκριβῶς ὅπως ὁ Θεός, τὸ τίποτα ὅλων τῶν ἄλλων, τὸ δικό μου τὸ πᾶν· ποὺ εἶμαι — ὁ Μοναδικός.

(...) Νὰ πάψει λοιπὸν νὰ μὲ σκοτίζει κάθε ὑπόθεση ποὺ δὲν εἶναι καθαρὰ καὶ ἀπόλυτα δική μου! Φαντάζεστε ὅμως πὼς ἡ ὑπόθεσή μου θὰ εἶναι τουλάχιστον «καλή». Καλή, κακή, τί θὰ πεῖ; Ἡ ὑπόθεσή μου εἶμαι ἐγὼ — καὶ ἐγὼ δὲν εἶμαι οὔτε καλὸς οὔτε κακός: αὐτὲς οἱ λέξεις δὲν σημαίνουν τίποτα γιὰ μένα.

Τὸ θεῖο εἶναι ὑπόθεση τοῦ Θεοῦ, τὸ ἀνθρώπινο ὑπόθεση τοῦ «ἀνθρώπου». Δική μου ὑπόθεση δὲν εἶναι οὔτε τὸ θεῖο, οὔτε τὸ ἀνθρώπινο, οὔτε τὸ Ἀληθές, οὔτε τὸ Καλό, οὔτε τὸ Δίκαιο, οὔτε τὸ Ἐλεύθερο κλπ. ἀλλὰ ἁπλῶς καὶ μόνο τὸ Δικό μου: δὲν εἶναι ὑπόθεση καθολική, ἀλλά... μοναδική, ὅπως εἶμαι κι ἐγὼ Μοναδικός.

Γιὰ μένα, τίποτα δὲν εἶναι παραπάνω ἀπὸ Μένα!

Η ΣΥΝΑΛΛΑΓΗ ΜΟΥ ΜΕ ΤΟΝ ΚΟΣΜΟ

Ὑπάρχει ἕνας χῶρος ὅπου ὁ ἐγωϊσμὸς φαίνεται νὰ ἔχει πρὸ πολλοῦ ὑπερκεράσει τὴν ἀρχὴ τῆς ἀγάπης καὶ τὸ μόνο πού χρειάζεται πλέον εἶναι μιὰ ἥσυχη συνείδηση, δηλαδή, μιὰ νίκη μὲ καθαρὴ συνείδηση. Πρόκειται γιὰ τὸν χῶρο τῆς ἔρευνας, καὶ μὲ τὶς δυό της ὄψεις, τὴν θεωρητικὴ καὶ τὴν οἰκονομική. Ρίχνονται μὲ τὰ μοῦτρα στὴν ἔρευνα χωρὶς νὰ νοιαστοῦν γιὰ τὸ ποῦ θὰ τοὺς βγάλει, καὶ μὲ τὸν ἴδιο πάλι τρόπο βάζουν μπρὸς τὶς ὑπολογισμένες ἐπιχειρήσεις τους χωρὶς νὰ ἀναρωτηθοῦν πόσοι θὰ ὑποφέρουν ἀπὸ αὐτές. Ἀλλὰ ὅταν τὸ πράγμα ἀρχίζει νὰ γίνεται σοβαρό, ὅταν πρέπει νὰ παραμεριστοῦν καὶ τὰ τελευταῖα κατάλοιπα θρησκευτικότητας, ρωμαντισμοῦ, ἢ «ἀνθρωπισμοῦ», ἡ θρησκευτικὴ συνείδηση διαμαρτύρεται καὶ ἀναγκάζεται κανεὶς νὰ ὁ μ ο λ ο γ ή σ ε ι τουλάχιστον τὸν «ἀνθρωπισμό» του. Ὁ ἄπληστος ὑπολογιστὴς ρίχνει μερικὲς δεκάρες στὸ δίσκο τοῦ φτωχοῦ καὶ «κάνει τὸ καλό», ὁ τολμηρὸς ἐρευνητὴς παρηγοριέται μὲ τὴ σκέψη πὼς ἐργάζεται γιὰ τὸ καλὸ τῆς ἀνθρωπότητας καὶ πὼς οἱ καταστροφὲς πού ἔφερε θὰ τῆς βγοῦν, ἐν τέλει, «σὲ καλό», ἢ ἀλλιῶς, πὼς «ὑπηρετεῖ τὴν ἰδέα» ἡ ἀνθρωπότης, ἡ ἰδέα· νά λοιπόν, ποὺ βρέθηκε αὐτὸ τὸ κάτι ποὺ πρέπει νὰ παραδεχτεῖ σὰν ἀνώτερό του.

Οἱ ἄνθρωποι ὡς σήμερα, σκέφτονταν καὶ ἐνεργοῦσαν — «γιὰ τὸ Θεό». Ὅλοι ἐκεῖνοι ποὺ τὶς ἕξη μέρες ποδοπατοῦσαν τὸ πᾶν, γιὰ νὰ πετύχουν τὶς διόλου ἀνιδιοτελεῖς τους βλέψεις, τὴν ἕβδομη, πρόσφεραν θυσίες στὸν Κύριο· καὶ αὐτοὶ ποὺ γκρέμιζαν ἑκατὸ «ὑψηλὰ ἰδανικὰ» μὲ τὴν ἀνελέητη σκέψη τους, τὸ ἔκαναν στὸ ὄνομα ἑνὸς ἄλλου «ὑψηλοῦ ἰδανικοῦ», καὶ πάντα ἔπρεπε νὰ ὑπάρχει κάτι ἄλλο — πάνω καὶ πέρα ἀπ' αὐτοὺς — γιὰ τὸ καλὸ τοῦ ὁποίου θὰ ἔκαναν τὸ προσωπικό τους κέφι: ὁ λαός, ἡ ἀνθρωπότης. κλπ. Ἀλλὰ τὸ Ἄλλο, αὐτὸ στέκει ψηλότερα ἀπ' αὐτούς, εἶναι ἀνώτερο ἢ ὑπέρτατο ὄν· γι' αὐτὸ ἀκριβῶς, λέω πὼς μοχθοῦν «γιὰ τὴν ἀγάπη τοῦ Θεοῦ».

Ἄρα, μπορῶ ἀκόμα νὰ πῶ, πὼς τὸ βαθύτερο κίνητρο σὲ κάθε τους ἐνέργεια εἶναι ἡ ἀγάπη. Ὄχι μιὰ ἀγάπη ἑκούσια, δική

τους, ἀλλὰ μιὰ ὀφειλόμενη ἀγάπη, μιὰ ἀγάπη ποὺ ἀνήκει στὸ ὑπέρτατο ὂν (τὸν Θεό, ποὺ εἶναι αὐτὸς ἡ ἀγάπη)· μὲ δυὸ λόγια, ὄχι ἡ ἐγωϊστικὴ ἀλλὰ ἡ θρησκευτικὴ· αὐτὴ ποὺ πηγάζει ἀπὸ τὴν ἐντύπωσή τους πὼς ὀ φ ε ί λ ο υ ν νὰ καταβάλλουν ἕνα φόρο ἀγάπης, πὼς ὀφείλουν νὰ μὴν εἶναι «ἐγωϊστές».

Ἂν ἐμεῖς θέλουμε νὰ ἐλευθερώσουμε τὸν κόσμο ἀπὸ τὶς πάμπολλες μορφὲς δουλείας, τὸ θέλουμε γιὰ χάρη μας, ὄχι γιὰ χάρη του, γιατὶ δὲν εἴμαστε ἀπελευθερωτές, οὔτε ἐξ ἐπαγγέλματος, οὔτε «ἀπὸ ἀγάπη»· θέλουμε ἁπλῶς νὰ τὸν ἀποσπάσουμε ἀπὸ τοὺς ἄλλους καὶ νὰ τὸν ἰδιοποιηθοῦμε· νὰ πάψει νὰ εἶναι δ ο ῦ λ ο ς τοῦ Θεοῦ (Ἐκκλησία) καὶ τοῦ νόμου (Κράτος) καὶ νὰ γίνει κάτι δ ι κ ό μας (ἰδιοκτησία μας). Γι' αὐτὸ θὰ προσπαθήσουμε νὰ τὸν «κερδίσουμε», νὰ τὸν «πάρουμε μὲ τὸ μέρος μας» καί, προλαβαίνοντάς τον, ἕτοιμοι νὰ τοῦ παραδοθοῦμε ἀμέσως μόλις «προσχωρήσει» σὲ μᾶς, νὰ αὐξήσουμε καὶ νὰ ἀχρηστέψουμε τὴ δύναμη ποὺ χρησιμοποιεῖ ἐναντίον μας. Ἂν ὁ κόσμος εἶναι δικός μας, δὲν ἀσκεῖ πιὰ τὴ δύναμή του ἐναντίον μας ἀλλὰ μαζί μας. Ὁ ἐγωϊσμός μου ἔχει συμφέρον νὰ ἐλευθερώσει τὸν κόσμο, γιὰ νὰ τὸν κάνει — ἰδιοκτησία μου.

Οὔτε ἡ μόνωση οὔτε ἡ μοναξιὰ χαρακτηρίζουν τὴν ἀρχικὴ κατάσταση τοῦ ἀνθρώπου, ἀλλὰ ἡ κοινωνία. Ἡ ὕπαρξή μας ἀρχίζει μὲ τὸν πιὸ ἄρρηκτο δεσμό, ἀφοῦ πρὶν ἀκόμα ἀρχίσουμε ν' ἀναπνέουμε ζοῦμε μὲ τὴ μητέρα μας· καὶ μόλις πρωτοβγοῦμε στὸν κόσμο, βρισκόμαστε καὶ πάλι στὸ στῆθος της, μᾶς νανουρίζει μὲ ἀγάπη στὴν ἀγκαλιά της, μᾶς πηγαίνει μὲ τὸ καροτσάκι καὶ μᾶς κρατᾶ δεμένους μαζί της μὲ χίλιους δυὸ δεσμούς. Ἡ κοινωνία εἶναι ἡ φυσική μας κατάσταση. Γι' αὐτό, ὅσο ἀρχίζουμε νὰ ἀποκτᾶμε συναίσθηση τοῦ ἑαυτοῦ μας, τόσο πιὸ χαλαρὸς γίνεται ὁ σύνδεσμος, ποὺ ἀρχικὰ ἦταν ὁ πιὸ στενός, καὶ ἡ διάλυση τῆς ἀρχικῆς κοινωνίας ἀναπόφευκτη. Γιὰ νὰ φέρει τώρα κοντά της τὸ παιδὶ ποὺ εἶχε ἄλλοτε στὴν ἀγκαλιά της, ἡ μητέρα, πρέπει νὰ πάει νὰ τὸ πάρει ἀπὸ τὸ δρόμο καὶ τοὺς φίλους του. Τὸ παιδὶ προτιμᾶ τὴν σ υ ν α ν α σ τ ρ ο φ ὴ μὲ τὴν π α ρ έ α τ ο υ ἀπὸ τὴ κ ο ι ν ω ν ί α, στὴν ὁποία δὲν μπῆκε, ἀλλὰ ἁπλῶς ἔτυχε νὰ γεννηθεῖ.

Ἡ κατάργηση τῆς κοινωνίας ἔρχεται μὲ τὴ σ υ ν α - ν α σ τ ρ ο φ ὴ ἢ τὸ σ υ ν ε τ α ι ρ ι σ μ ό. Μιὰ κοινωνία προκύπτει βέβαια ἀπὸ ἕνα συνεταιρισμό, μὲ τὸν ἴδιο ὅμως τρόπο ποὺ καὶ μιὰ ἔμμονη ἰδέα προκύπτει ἀπὸ μιὰ σκέψη — ὅταν δηλαδή, ἡ περιεχόμενη στὴ σκέψη ἐνέργεια, ἡ ἐνέργεια τοῦ σκέπτεσθαι, αὐτὴ ἡ ἀδιάκοπη ἀναθεώρηση τῶν σκέψεων ποὺ τείνουν νὰ παγιωθοῦν, χαθεῖ. Ἂν ἕνας συνεταιρισμὸς ἀποκρυσταλλωθεῖ σὲ κοινωνία, παύει νὰ ἀποτελεῖ συναλλαγή, γιατὶ ἀπὸ ἐνέργεια συναλλαγῆς γίνεται διάθεση συναλλαγῆς, ἐκφυλίζεται σὲ κάτι τὸ στατικό· ἔχει λ ή ξ ε ι σὰν συνεταιρισμός, εἶναι τὸ πτῶμα τοῦ συνεταιρισμοῦ ἢ τῆς συναλλαγῆς, εἶναι κοινότητα, κοινωνία. Τὸ κ ό μ μ α εἶναι ἕνα χτυπητὸ παράδειγμα αὐτῆς τῆς πορείας.

Τὸ ὅτι μιὰ κοινωνία περιορίζει τὴν ἐλευθερία μου, λίγο μὲ συγκινεῖ. Ἀφοῦ ἔτσι κι ἀλλιῶς ἡ ἐλευθερία μου ὑφίσταται περιορισμοὺς ἀπὸ κάθε εἴδους δυνάμεις καὶ ἀπὸ κάθε ἄνθρωπο δυνατότερό μου· κι ἀπὸ τοὺς ἴσους μου ἀκόμα. Ἀλλὰ καὶ ἡ Αὐτοῦ Μεγαλειότης ὁ Αὐτοκράτορας πασῶν τῶν Ρωσιῶν νὰ ἤμουν, καὶ πάλι δὲν ἐπρόκειτο νὰ ἀπολαμβάνω ἀπόλυτη ἐλευθερία. Τὴ μ ο ν α δ ι κ ό τ η τ ά μου ὅμως, δὲν ἐννοῶ νὰ μοῦ τὴν στερήσουν. Καὶ ἡ μοναδικότητα εἶναι αὐτὸ ἀκριβῶς ποὺ κάθε κοινωνία ἔχει βάλει στὸ μάτι, αὐτὸ ποὺ θέλει νὰ καθυποτάξει.

Μιὰ κοινωνία στὴν ὁποία προσχωρῶ, μοῦ στερεῖ πράγματι πολλὲς ἐλευθερίες, ἀλλὰ ταυτόχρονα μοῦ παραχωρεῖ καὶ πολλὲς ἐλευθερίες. Κι οὔτε πάλι ἔχει καμμιὰ σημασία ἂν ἐγὼ ὁ ἴδιος στερήσω τὸν ἑαυτό μου ἀπὸ μερικὲς ἐλευθερίες (ὑπογράφοντας ἕνα συμβόλαιο π.χ.). Ἀπὸ τὴν ἄλλη πλευρὰ ὅμως, ἐννοῶ νὰ διατηρήσω ἀκέραιη τὴν μοναδικότητά μου. Κάθε κοινότητα, ἔχει λίγο-πολὺ — ἀνάλογα μὲ τὸ μέγεθος τῶν δυνατοτήτων της — τὴν τάση νὰ γίνεται ἀ ρ χ ὴ γιὰ τὰ μέλη της καὶ νὰ τοὺς θέτει ὅ ρ ι α. Ἀπαιτεῖ — καὶ δὲν μπορεῖ παρὰ νὰ ἀπαιτεῖ — μιὰ «περιορισμένη ἀντίληψη ὑπηκόου»· ἀπαιτεῖ ἀπὸ τὰ μέλη της ὑπακοή, θέλει νὰ εἶναι «ὑπήκοοί» της, γιατὶ χωρὶς αὐτὴν τὴν ὑπακοὴ δὲν ἔχει πλέον ὑπόσταση. Αὐτὸ βέβαια δὲν ἀποκλείει κάποια ἀντικειμενικότητα· ἀντίθετα, ἡ κοινωνία δέχεται εὐπρόσδε-

κτα κάθε μεταρρύθμιση, ὑπόδειξη καὶ κριτικὴ ἐφ' ὅσον ἀποβαίνει σὲ ὄφελός της. Μόνο ποὺ ἡ κριτικὴ πρέπει νὰ εἶναι «καλοπροαίρετη», νὰ μὴν εἶναι «κακοήθης» ἢ «αὐθάδης»· μὲ ἄλλα λόγια, δὲν πρέπει νὰ θίγει τὴν οὐσία τῆς κοινωνίας, τὴν ὁποία ὀφείλει νὰ θεωρεῖ ἱερή. Ἀπαιτεῖ ἀπὸ τὰ μέλη της νὰ μὴν ὑψώνωνται πέρα καὶ πάνω ἀπ' αὐτὴν ἀλλὰ νὰ παραμένουν «ἐντὸς τῶν ὁρίων τῆς νομιμότητος», δηλαδή, νὰ μὴν ἐπιτρέπουν στὸν ἑαυτό τους περισσότερα ἀπ' ὅσα αὐτὴ τοὺς ἐπιτρέπει — αὐτὴ καὶ οἱ νόμοι της.

Ἔχει μεγάλη διαφορὰ ἂν αὐτὸ ποὺ καταπιέζεται ἀπὸ μιὰ κοινωνία εἶναι ἡ ἐλευθερία μου ἢ ἡ μοναδικότητά μου. Ἂν συμβαίνει μόνον τὸ πρῶτο, τότε πρόκειται γιὰ συναλλαγή, συμφωνία ἢ συνεταιρισμό· ἂν ἀντίθετα, αὐτὸ ποὺ ἀπειλεῖται καίρια εἶναι ἡ μοναδικότητά μου, ἔχω νὰ κάνω μὲ μιὰ ἐξουσία καθεαυτή, μὲ μιὰ ἀρχὴ πάνω ἀπὸ μένα, κάτι ἀνέφικτο γιὰ μένα, ποὺ μπορῶ βέβαια νὰ θαυμάζω, νὰ λατρεύω, νὰ τιμῶ καὶ νὰ σέβομαι, ἀλλὰ ποτέ, νὰ χειριστῶ ἢ νὰ χρησιμοποιήσω· καὶ τοῦτο, γιὰ μόνο τὸν λόγο πὼς παραιτοῦμαι. Ἡ ὕπαρξή της βασίζεται στὴν παραίτησή μου, τὴν αὐταπάρνησή μου, τὴ μικροψυχία μου — ποὺ λέγεται ἀλλιῶς καὶ ταπεινοφροσύνη. Στὴν ταπεινοφροσύνη μου χρωστᾶ τὴν ὑψηλοφροσύνη της, στὴν ὑποταγή μου τὴν κυριαρχία της.

Ὅσον ἀφορᾶ τὴν ἐλευθερία, τὸ Κράτος καὶ ὁ συνεταιρισμὸς δὲν παρουσιάζουν οὐσιώδεις διαφορές. Εἶναι τόσο εὔκολο γιὰ τὸν τελευταῖο νὰ στηθεῖ καὶ νὰ σταθεῖ χωρὶς κανέναν περιορισμὸ τῆς ἐλευθερίας, ὅσο εἶναι καὶ γιὰ τὸ Κράτος νὰ συμβαδίζει μὲ μιὰ ἐλευθερία ἀπεριόριστη. Τὸ ὅτι ἡ ἐλευθερία δὲν εἶναι ἀπεριόριστη, ἀποτελεῖ γενικὴ καὶ καθημερινὴ διαπίστωση· γιατὶ δὲν γίνεται νὰ ἐλευθερωθεῖ κανεὶς ἀπὸ ὅλα. Δὲν γίνεται νὰ πετάξει σὰν πουλὶ μόνο καὶ μόνο ἐπειδὴ θὰ τόθελε, ἀφοῦ δὲν γίνεται νὰ ἐλευθερωθεῖ ἀπὸ τὸ βάρος του· δὲν γίνεται νὰ μείνει ὅσο θέλει κάτω ἀπὸ τὸ νερό, ἀφοῦ δὲν εἶναι ψάρι καὶ δὲν μπορεῖ νὰ ἐλευθερωθεῖ ἀπὸ τὴ ζωτικὴ του ἀνάγκη γιὰ ἀέρα κλπ. Δεδομένου πὼς ἡ θρησκεία, καὶ κυρίως ὁ χριστιανισμός, καταβασάνισε τὸν ἄνθρωπο ἀπαιτώντας ἀπ' αὐτὸν τὸ παρὰ φύσιν καὶ παράλογο, πρέπει νὰ δεῖ κανεὶς τὴν τελικὴ ἐξιδανίκευση τῆς ἐλευθερίας καθε-

αυτής, της απολύτου ελευθερίας — ὅπου φαίνεται περίλαμπρα ὁ παραλογισμὸς τοῦ ἀδύνατου — σὰν τὴν ἐντελῶς λογικὴ συνέπεια αὐτῆς τῆς θρησκευτικῆς τερατωδίας καὶ χοντροκοπιᾶς.

Ὁ συνεταιρισμὸς θὰ προσφέρει ὁπωσδήποτε μεγαλύτερα περιθώρια ἐλευθερίας καὶ μπορεῖ — ἐφόσον μ' αὐτὸν ἀπαλλάσσεται κανεὶς ἀπ' ὅλες τὶς πιέσεις ποὺ χαρακτηρίζουν τὴ ζωὴ στὸ Κράτος καὶ τὴν κοινωνία — νὰ θεωρηθεῖ σὰν «νέα ἐλευθερία»· ἀλλὰ καὶ πάλι θὰ ἐξακολουθεῖ νὰ ὑπάρχει ἀρκετὴ ἔλλειψη ἐλευθερίας καὶ ἀνεξαρτησίας. Γιατὶ σκοπός του δὲν εἶναι ἡ ἐλευθερία, τὴν ὁποία θυσιάζει ἄλλωστε στὴ μοναδικότητα, ἀλλὰ ἡ μοναδικότητα καὶ μόνον. Καὶ ἀναφορικὰ μ' αὐτήν, ἡ διαφορὰ μεταξὺ Κράτους καὶ συνεταιρισμοῦ εἶναι ἀρκετὰ μεγάλη. Τὸ πρῶτο εἶναι ἐχθρὸς καὶ δολοφόνος τῆς μοναδικότητάς μου, ἡ δεύτερη εἶναι παιδὶ καὶ συνεργάτης της· τὸ ἕνα εἶναι πνεῦμα ποὺ θέλει νὰ λατρεύεται «ἐν πνεύματι καὶ ἀληθείᾳ», ἡ ἄλλη εἶναι ἔργο μου, δημιουργία μου· τὸ Κράτος εἶναι Κύριος τῆς ψυχῆς μου ποὺ ἀπαιτεῖ πίστη καὶ συντάσσει ἄρθρα πίστεως, τὸ Σύμβολο τῆς Πίστεως στὴ νομιμότητα· ἀσκεῖ πάνω μου ἠθικὴ ἐπιρροή, κυβερνᾶ τὸ πνεῦμα μου καὶ καταδιώκει τὸ δικό μου Ἐγὼ γιὰ νὰ μπεῖ τὸ ἴδιο στὴ θέση του σὰν τὸ «ἀληθινό μου Ἐγώ»· μὲ δυὸ λόγια, τὸ Κράτος εἶναι ἱερὸ καί, σὲ σύγκριση μὲ μένα τὸν προσωπικὸ ἄνθρωπο, εἶναι ὁ «ἀληθὴς» ἄνθρωπος, τὸ πνεῦμα, τὸ φάντασμα. Ὁ συνεταιρισμὸς ὅμως, εἶναι δικό μου κατασκεύασμα, δημιούργημά μου· δὲν εἶναι ἱερός, δὲν ἔχει πάνω μου πνευματικὴ ἐξουσία: εἶναι ἁπλῶς καὶ μόνον συνεταιρισμός, σὰν ὁποιονδήποτε ἄλλο, ὁποιουδήποτε εἴδους συνεταιρισμό. Καὶ ὅπως δὲν ἔχω καμμιὰ ἀπολύτως διάθεση νὰ εἶμαι σκλάβος τῶν πεποιθήσεών μου, ἀλλὰ τὶς ἀφήνω ἐντελῶς ἀκάλυπτες νὰ ὑφίστανται τὴ συνεχῆ κριτική μου, καὶ ὅπως δὲν δέχομαι νὰ δώσω καμμιὰ ἀπολύτως ἐγγύηση γιὰ τὴν ἀντοχή τους, ἄλλο τόσο, κι ἀκόμα λιγότερο, εἶμαι διατεθειμένος ν' ἀναλάβω ὑποχρεώσεις ἀπέναντι στὸν συνεταιρισμὸ γιὰ τὸ μέλλον καὶ νὰ τοῦ πουλήσω τὴν ψυχή μου — ὅπως λέμε γιὰ τὸ διάβολο καὶ ὅπως πράγματι συμβαίνει μὲ τὸ Κράτος καὶ κάθε πνευματικὴ ἐξουσία.

Εἶμαι καὶ παραμένω, γιὰ μένα, παραπάνω ἀπ' τὸ Κράτος, τὴν Ἐκκλησία, τὸ Θεὸ καὶ ὅ,τι ἄλλο· καὶ συνεπῶς, ἀπείρως παραπάνω καὶ ἀπ' τὸν συνεταιρισμό.

Ἡ κοινωνία ποὺ θέλει νὰ ἱδρύσει ὁ κομμουνισμὸς φαίνεται νὰ εἶναι ἡ πλησιέστερη πρὸς τὸν συνεταιρισμό. Αὐτὸ τουλάχιστον στὸ ὁποῖο ἀποβλέπει, εἶναι ἡ «εὐτυχία Ὅλων» — μὰ Ὅλων, κραυγάζει ἀμέτρητες φορὲς ὁ Βάιτλινγκ[10], Ὅλων! Καὶ φαίνεται πράγματι, πὼς στὴ δική του ἀγκαλιὰ κανεὶς δὲν θὰ μείνει παραπονεμένος. Ἀλλὰ ποιὰ εἶναι, τέλος πάντων, αὐτὴ ἡ εὐτυχία; Ὑπάρχει γιὰ ὅλους, γιὰ νὰ νοιώσουν ὅλοι εὐτυχισμένοι, μία καὶ μοναδικὴ εὐτυχία; Ἂν εἶναι ἔτσι, τότε πρόκειται γιὰ τὴν «ἀληθῆ». Καὶ δὲν καταλήγουμε ἔτσι στὸ ἴδιο ἀκριβῶς σημεῖο ἀπ' ὅπου ξεκινάει ἡ θρησκευτικὴ τυραννία; Ὁ χριστιανισμὸς λέει: «Περιφρονεῖτε τὶς ματαιότητες τοῦ κόσμου τούτου κι ἀναζητεῖστε τὴν ἀληθινὴ εὐτυχία, γίνετε... εὐσεβεῖς Χριστιανοί»· γιατὶ τὸ νὰ εἶσαι χριστιανὸς εἶναι ἡ ἀληθινὴ εὐτυχία, ἡ εὐτυχία «Ὅλων», ἀφοῦ εἶναι ἡ εὐτυχία τοῦ «ἀληθοῦς» ἀνθρώπου (αὐτοῦ τοῦ φαντάσματος). Ἀλλὰ πρέπει ἀπαραιτήτως ἡ εὐτυχία Ὅλων νὰ εἶναι καὶ ἡ δική μου καὶ ἡ δική σου; Κι ἂν τυχαίνει ἐγὼ καὶ σὺ νὰ μὴν τὴν θεωροῦμε δική μας, θὰ καθήσει κανεὶς νὰ ἀσχοληθεῖ μὲ τὸ τί θὰ κάνει ἐμᾶς εὐτυχισμένους; Κάθε ἄλλο· ἡ κοινωνία ἔχει θεσπίσει μιὰ εὐτυχία σὰν τὴν «ἀληθῆ εὐτυχία» καὶ ἂν αὐτὴ εἶναι, λόγου χάρη, ἡ ἀπόλαυση ἡ τίμια καὶ μὲ κόπο κερδισμένη, ἐνῶ ἐσὺ τυχαίνει νὰ προτιμᾶς τὴν πολυτελῆ ἀπόλαυση τῆς τεμπελιᾶς καὶ τὶς χωρὶς κόπο ἀπολαβές, ἡ κοινωνία ποὺ φροντίζει γιὰ τὴν «εὐτυχία Ὅλων», θὰ ἀποφύγει, φρονιμώτατα, νὰ καλλιεργήσει τὶς προϋποθέσεις ὅπου σὺ βρίσκεις τὴ δική σου. Διακηρύσσοντας τὴν εὐτυχία Ὅλων, ὁ κομμουνισμὸς καταργεῖ αὐτομάτως τὴν εὐτυχία ἐκείνων ποὺ ὡς τώρα ζοῦσαν ἀπὸ τὰ εἰσοδήματά τους καί, προφανῶς, αἰσθάνονταν πολὺ πιὸ ἄνετα μ' αὐτὸν τὸν τρόπο ζωῆς παρὰ μὲ τὸ αὐστηρὸ ὡράριο ἐργασίας τοῦ Βάιτλινγκ. Ὁ τελευταῖος ἄρα, ὑποστηρίζει πὼς ἡ εὐτυχία μερικῶν χιλιάδων δὲν μπορεῖ νὰ σταθεῖ μπρὸς στὴν εὐτυχία ἑκατομμυρίων, καὶ πὼς οἱ πρῶτοι πρέπει νὰ παραιτηθοῦν ἀπὸ τὸ δικό τους εἰδικὸ καλὸ «γιὰ χάρη τοῦ

γενικοῦ καλοῦ». Ὄχι, μὴ ζητᾶτε ἀπὸ τοὺς ἀνθρώπους νὰ θυσιάσουν τὴ δική τους εὐτυχία στὴ γενική, γιατὶ μὲ τέτοιες χριστιανικὲς παραινέσεις δὲν ἔχετε μεγάλες πιθανότητες ἐπιτυχίας. Θὰ τοὺς βρῆτε προθυμότερους στὴν ἀντίθετη συμβουλή; νὰ μὴν ἀφήσουν κανέναν νὰ ἁρπάξει τὴ δ ι κ ή τ ο υ ς εὐτυχία ἀλλὰ νὰ φροντίσουν νὰ τὴν κατοχυρώσουν. Θὰ φθάσουν μόνοι τους τότε στὸ συμπέρασμα πὼς ἐξασφαλίζουν καλύτερα τὴν εὐτυχία τους ἂν σ υ ν ε τ α ι ρ ι σ τ ο ῦ ν μὲ ἄλλους γι' αὐτὸ τὸ σκοπό, ἂν δηλαδὴ «θυσιάσουν ἕνα μέρος ἀπὸ τὴν ἐλευθερία τους» ὄχι πιὰ γιὰ τὸ γενικό, ἀλλὰ γιὰ τὸ δικό τους τὸ καλό. Κάθε ἔκκληση στὸ πνεῦμα αὐτοθυσίας καὶ ἀνθρωπιστικῆς αὐταπάρνησης θάπρεπε ἐπὶ τέλους νὰ ἔχει χάσει ὅλη του τὴν μαγικὴ ἱκανότητα ἀφοῦ τὸ μόνο ποὺ ἄφησε πίσω του, μετὰ ἀπὸ τόσους αἰῶνες ἐνεργοῦ δραστηριότητας, εἶναι ἡ σημερινὴ μιζέρια. Γιατί λοιπὸν νὰ συνεχίζουμε νὰ ἐλπίζουμε μάταια πὼς ἡ αὐτοθυσία μας θὰ φέρει καλύτερες μέρες; Γιατί νὰ μὴν βασιστοῦμε καλύτερα στὸν σ φ ε τ ε ρ ι σ μ ό ; Ἡ σωτηρία δὲν πρόκειται νὰ ἔρθει ἀπὸ τοὺς εὐεργέτες, τοὺς δωρητές, τοὺς γεμάτους ἀγάπη ἀλλ' ἀλλ' ἀπ' αὐτοὺς ποὺ π α ί ρ ν ο υ ν , ποὺ ἰδιοποιοῦνται (σφετεριστές), τοὺς ἰδιοκτῆτες. Ὁ κομμουνισμὸς καί, εἴτε τὸ θέλει εἴτε ὄχι, ὁ μαινόμενος κατὰ τοῦ ἐγωϊσμοῦ ἀνθρωπισμός, ὑπολογίζουν ἀκόμα στὴν ἀ γ ά π η .

Μόλις ἡ κοινότητα γίνει ἀνάγκη γιὰ τὸν ἄνθρωπο καὶ φαίνεται νὰ τὸν διευκολύνει στὴν πραγματοποίηση τῶν σκοπῶν του, τότε, ἔχοντας γίνει ἰδεῶδες του, θὰ τοῦ ἐπιβάλλει πολὺ σύντομα καὶ τοὺς νόμους της: τοὺς νόμους τῆς κοινωνίας. Τὰ ἰδεώδη τῶν ἀνθρώπων ὑψώνονται πάνω ἀπ' αὐτούς, γίνονται ὑπέρτατη ἐξουσία, ἡ οὐσία τους, ὁ Θεός τους· καὶ τότε νομοθετοῦν. Ὁ κομμουνισμὸς ἀκολουθεῖ μὲ τὴν αὐστηρότερη συνέπεια αὐτὸ τὸ ἰδεῶδες καὶ ὁ χριστιανισμὸς εἶναι θρησκεία κοινωνική· ἀφοῦ ἡ ἀγάπη, ὅπως σωστὰ τὸ λέει ὁ Φόυερμπαχ — μόλο ποὺ δὲν τὸ ἐννοεῖ σωστὰ — εἶναι ἡ οὐσία τοῦ ἀνθρώπου, καὶ ἄρα, ἡ οὐσία τῆς κοινωνίας ἢ τοῦ κοινωνικοῦ ἀνθρώπου (κομμουνιστῆ). Κάθε θρησκεία εἶναι λατρεία κοινωνική, προϋποθέτει κοινωνία, αὐτὴν τὴν

ἀρχὴ ποὺ κυβερνάει τὸν κοινωνικὸ ἄνθρωπο (πολιτισμένο)· καὶ οὔτε πάλι ὑπάρχει Θεὸς ποὺ νὰ εἶναι ὁ ἀποκλειστικὸς Θεὸς ἑνὸς Ἐγώ, ἀλλὰ πάντα Θεὸς μιᾶς κοινωνίας ἢ μιᾶς κοινότητας, εἴτε γιὰ τὴν «οἰκογενειακή» πρόκειται (οἱ Λάρητες, οἱ Πενάτες) [11], εἴτε γιὰ τὴν κοινωνία ἑνὸς «λαοῦ» («ἐθνικὸς θεὸς») ἢ «ὅλων τῶν ἀνθρώπων» («εἶναι πατέρας ὅλων τῶν ἀνθρώπων»).

Δὲν ἔχουν συνεπῶς καμμιὰ ἐλπίδα νὰ καταργήσουν τὴν θρησκεία ἂν δὲν πετάξουν τὴν κ ο ι ν ω ν ί α καὶ ὅλα τὰ ἐπακόλουθα τοῦ κοινωνικοῦ ἰδεώδους στὸν κάλαθο τῶν ἀχρήστων. Ἀλλὰ ἀκριβῶς μὲ τὸν κομμουνισμό, ἡ θρησκεία φιλοδοξεῖ νὰ φτάσει στὸ ἀπόγειό της, ἀφοῦ σ' αὐτὸν ὅλα πρέπει νὰ γίνουν κ ο ι ν ὰ γιὰ νὰ ἐγκαθιδρυθεῖ ἡ «ἰσότητα». Ὅταν ἡ «ἰσότητα» αὐτὴ ἐπιτευχθεῖ, ἡ «ἐλευθερία» δὲν θὰ λείψει. Ἀλλὰ ἡ ἐλευθερία τίνος; Τ ῆ ς κ ο ι ν ω ν ί α ς ! Ὥστε ἡ κοινωνία λοιπὸν εἶναι τὸ Πᾶν, οἱ ἄνθρωποι μόνον «ὁ ἕνας γιὰ τὸν ἄλλον». Πρόκειται γιὰ τὴν ἀποθέωση τοῦ Κράτους τῆς Ἀγάπης.

Ὅσο γιὰ μένα, προτιμῶ νὰ βασίζομαι στὸ προσωπικὸ συμφέρον τῶν ἀνθρώπων παρὰ στὶς φιλανθρωπικὲς ὑπηρεσίες τους, στὸν οἶκτο τους, τὴν συμπόνοιά τους κλπ. Τὸ πρῶτο προϋποθέτει ἀνταπόδοση (ὅπως μοῦ φερθεῖς θὰ σοῦ φερθῶ), δὲν κάνει τίποτα «τζάμπα» καὶ δέχεται νὰ κερδηθεῖ ἢ νὰ ἀγοραστεῖ. Ἀλλὰ οἱ φιλανθρωπικὲς ὑπηρεσίες πῶς θὰ μοῦ προσφερθοῦν; Ἄν, εντελῶς κατὰ τύχη, πέσω πάνω σὲ φιλάνθρωπο· ἀλλὰ καὶ τότε, δὲν θὰ λάβω τὶς ὑπηρεσίες του παρὰ ζ η τ ι α ν ε ύ ο ν τ α ς , εἴτε μὲ τὴν ἐξαθλιωμένη μου ὄψη, εἴτε μὲ τὴ φτώχεια μου, τὴν κακομοιριά μου, ἢ... τὸν πόνο μου. Καὶ τί μπορῶ ἐγὼ νὰ τοῦ προσφέρω σὲ ἀντάλλαγμα; Τίποτα! Πρέπει νὰ τὴν δεχτῶ σὰν δῶρο. Ἡ ἀ γ ά π η δ ὲ ν π λ η ρ ώ ν ε τ α ι , ἢ μᾶλλον, ὁπωσδήποτε πληρώνεται ἀλλὰ μονάχα ἀνταγαπώντας. Τί ἐξευτελισμός, τί ζητιανιὰ χρειάζεται γιὰ νὰ δέχεται κανεὶς δῶρα, μέρα μὲ τὴ μέρα, χωρὶς νὰ πληρώνει, ὅπως τὰ μαζεύει λόγου χάρη τακτικὰ ἕνας φτωχὸς μεροκαματιάρης. Τί μπορεῖ ὁ εὐεργέτης νὰ κάνει γι' αὐτὸν καὶ τὶς πεντάρες ποὺ τοῦ χαρίζει καὶ ποὺ ἀποτελοῦν τὴν περιουσία του; Ὁ μεροκαματιάρης θἄταν πολὺ εὐχαριστημένος ἂν ὁ δωρητὴς μαζὶ μὲ τοὺς νόμους του, τοὺς θεσμούς του κλπ., ποὺ

πρέπει αὐτὸς νὰ πληρώνει, δὲν ὑπῆρχε κάν. Καὶ παρ' ὅλα αὐτά, συνεχίζει νὰ ἀγαπάει τὸν κύριό του!

Ὄχι, ἡ κοινότητα, τὸ «ἰδεῶδες» αὐτὸ τῆς μέχρι τώρα Ἱστορίας, δὲν εἶναι δυνατή. Ἄς πάψουμε λοιπὸν νὰ κοροϊδευόμαστε κι ἂς παραδεχτοῦμε πὼς ἂν εἴμαστε ἴσοι σὰν ἄνθρωποι, αὐτὸ διόλου δὲν σημαίνει πὼς εἴμαστε ἴσοι, γιὰ τὸν ἁπλούστατο λόγο πὼς δὲν εἴμαστε ἄνθρωποι. Δὲν εἴμαστε ἴσοι παρὰ θ ε ω ρ η τ ι κ ά , ὅταν ἀντιμετωπιζόμαστε σὰν ἔ ν ν ο ι ε ς , καὶ ὄχι ὅπως πράγματι εἴμαστε μὲ σάρκα καὶ ὀστᾶ. Εἶμαι ἕνα Ἐγὼ καὶ εἶσαι ἕνα Ἐγώ, ἀλλὰ δὲν εἶμαι αὐτὸ τὸ θεωρητικὸ Ἐγώ: ἴσα-ἴσα, αὐτὸ τὸ Ἐγὼ ποὺ μᾶς περιέχει ὅλους σὰν ἴσους εἶναι ἁπλῶς ἔ ν ν ο ι ά μ ο υ . Εἶμαι ἄνθρωπος καὶ εἶσαι ἄνθρωπος, ἀλλὰ «ὁ ἄνθρωπος» εἶναι μονάχα μιὰ ἔννοια, μιὰ γενικότητα. Οὔτε σύ, οὔτε ἐγὼ εἴμαστε ἐκφραστοί. Εἴμαστε ἄ ρ ρ η τ ο ι, γιατὶ μόνον οἱ ἔννοιες εἶναι ρητὲς καὶ συνίστανται σὲ λόγια.

Ἄς μὴν ἀποβλέπουμε λοιπὸν στὴν κοινότητα, ἀλλὰ στὴ μ ο ν α δ ι κ ό τ η τ α . Ἄς μὴν ὀνειρευόμαστε τὴν «ἀνθρώπινη κοινωνία», τὴν πιὸ πλατειὰ κοινότητα, ἀλλὰ νὰ ἀναζητᾶμε στοὺς ἄλλους, μέσα μονάχα καὶ τρόπους, ποὺ μποροῦμε νὰ χρησιμοποιήσουμε σὰν ἰδιοκτησία μας (δικά μας). Ἐφόσον δὲν βλέπουμε ἴσους μας σὲ κανένα δέντρο ἢ ζῶο, ἡ ἄποψη πὼς οἱ ἄλλοι εἶναι ἴσοι μας, προϋποθέτει κάποια ἀπάτη. Κανένας δὲν εἶναι ἴσος μου, ἀλλὰ τὸν θεωρῶ, ὅπως καὶ κάθε πλάσμα, ἰδιοκτησία μου. Μοῦ λένε ὅμως πώς, ἀντίθετα, πρέπει νὰ εἶμαι «ἄνθρωπος μεταξὺ συνανθρώπων» («JUDENFRAGE», σελ. 60), πὼς πρέπει νὰ σέβομαι στοὺς ἄλλους τὸν συνάνθρωπό μου. Κανένας δὲν εἶναι γιὰ μένα σεβαστός, οὔτε κἂν ὁ συνάνθρωπός μου· ὅπως καὶ κάθε ἄλλο πλάσμα, εἶναι ἁπλῶς καὶ μόνον ἀ ν τ ι κ ε ί μ ε ν ο , ποὺ μπορεῖ νὰ μὲ ἐνδιαφέρει ἢ ὄχι, ποὺ μὲ ἀπασχολεῖ ἢ μοῦ εἶναι ἀδιάφορο, ποὺ εἶναι χρησιμοποιήσιμο ἢ μή.

Ἐφόσον μπορῶ νὰ τὸ χρησιμοποιήσω, συνεννοοῦμαι καὶ συμφωνῶ μαζί του ἔτσι ὥστε, μὲ τὴ συμφωνία αὐτή, νὰ αὐξήσω τὴ δύναμή μου καὶ νὰ κατορθώσω χάρη στὸ συνδυασμὸ τῶν δυνάμεών μας περισσότερα ἀπ' ὅσα μιὰ μεμονωμένη δύναμη θὰ μποροῦσε νὰ κατορθώσει. Σ' αὐτὸν τὸν συνδυασμὸ δὲν βλέπω ἀπολύτως τί-

πετε περισσότερο ἀπὸ ἕναν πολλαπλασιασμὸ τῆς δικῆς μου δύναμης καὶ τὸν διατηρῶ τόσο μόνο, ὅσο ἐξακολουθεῖ νὰ λειτουργεῖ σὰν δική μου πολλαπλασιασμένη δύναμη. Ἀλλὰ τότε πρόκειται γιὰ συνεταιρισμό.

Κανένας δεσμός, φυσικὸς ἢ πνευματικός, δὲν συγκρατεῖ αὐτὸν τὸν συνεταιρισμό, ποὺ δὲν εἶναι κοινότητα, οὔτε φυσικὴ οὔτε πνευματική. Δὲν προκύπτει οὔτε ἀπὸ κοινὴ καταγωγὴ οὔτε ἀπὸ κοινὴ πίστη (πνεῦμα). Σὲ μιὰ φυσικὴ κοινότητα — οἰκογένεια, φυλή, καὶ ἀνθρωπότητα ἀκόμα — τὰ ἄτομα ὑπολογίζονται μόνον σὰν δείγματα τοῦ ἴδιου εἴδους ἢ γένους· σὲ μιὰ πνευματικὴ κανότητα — κανόβιο, ἐκκλησία — ἀξίζουν μόνον σὰν φορεῖς τοῦ ἴδιου πνεύματος· αὐτὸ ποὺ εἶσαι σύ, σὰν Μοναδικός, καὶ στὶς δύο περιπτώσεις ὁπωσδήποτε θὰ καταπιεστεῖ. Μόνο στὸν συνεταιρισμὸ μπορεῖς νὰ ἐπιβληθεῖς σὰν Μοναδικός, γιατὶ ὁ συνεταιρισμὸς σοῦ ἀνήκει, δὲν τοῦ ἀνήκεις· εἶναι δικός σου καὶ τὸν χρησιμοποιεῖς.

Ἡ ἰδιοκτησία ἀναγνωρίζεται στὸν συνεταιρισμὸ καὶ μόνο, γιατί σ' αὐτόν, ὅ,τι διαθέτει ὁ καθένας δὲν εἶναι φέουδο ποὺ τοῦ ἔχει παραχωρηθεῖ ἀπὸ ἄλλον. Οἱ κομμουνιστὲς δὲν κάνουν ἄλλο ἀπὸ τὸ νὰ ἐφαρμόζουν ὥς τὴν ἄκρα συνέπειά του αὐτὸ ποὺ κυριαρχοῦσε ἤδη σὲ ὅλη τὴ θρησκευτικὴ ἐξέλιξη καὶ κυρίως στὸ Κράτος: δηλαδὴ τὴν ἀκτημοσύνη, τὸ φεουδαρχικὸ σύστημα.

Τὸ Κράτος ἐπιδιώκει νὰ δαμάσει τὸν ἀπαιτητικὸ ἄνθρωπο· μὲ ἄλλα λόγια, θέλει οἱ ἀπαιτήσεις του νὰ κατευθύνονται ἀποκλειστικὰ καὶ μόνον σ' αὐτὸ καὶ νὰ ἐξαντλοῦνται σὲ ὅσα αὐτὸ τοῦ προσφέρει. Νὰ ἱκανοποιήσει τὴν προσωπικὴ ἐπιθυμία ἑνὸς ἀνθρώπου, οὔτε κὰν τοῦ περνάει ἀπὸ τὸ νοῦ. Ἴσα-ἴσα, χαρακτηρίζει σὰν «ἐγωϊστὴ» ἐκεῖνον ποὺ προβάλλει παράλογες ἀπαιτήσεις· καὶ ὁ «ἐγωϊστὴς» εἶναι ὁ ἐχθρός του. Καὶ τοῦτο, γιατὶ δὲν μπορεῖ νὰ τὰ βγάλει πέρα μαζί του, δὲν μπορεῖ νὰ τὸν ἐντάξει. Τὸ Κράτος, ἐνδιαφερόμενο μόνον γιὰ τὸν ἑαυτό του (καὶ δὲν γίνεται διαφορετικὰ) ἀδιαφορεῖ γιὰ τὶς δικές μου ἀνάγκες· τὸ μόνο ποὺ τὸν ἀπασχολεῖ, εἶναι τὸ πῶς θὰ μπορέσει νὰ ἀπαλλαγεῖ ἀπὸ μένα, νὰ μὲ κάνει ἄλλον, δηλαδή, καλὸ πολίτη· θεσπίζει μέτρα γιὰ τὴ «βελτίωση τῶν ἠθῶν». Πῶς ὅμως θὰ κερ-

εἴσει τὰ ἄτομα; Μὲ τὸν ἑαυτό του, δηλαδή, μὲ ὅ,τι τοῦ ἀνήκει, μὲ τὴν Κρατικὴ περιουσία. Ἀκούραστο, θὰ ἀναλάβει νὰ κάνει τὸν καθένα μέτοχο στὰ «ἀγαθά» του, νὰ ἐφοδιάσει τὸν καθένα μὲ τὰ «ἀγαθὰ τοῦ πολιτισμοῦ». Προσφέρει λοιπὸν σὲ ὅλους τὴν παιδεία του, τοὺς ἀνοίγει τὸ δρόμο πρὸς τοὺς πολιτιστικούς του θεσμούς, τοὺς δίνει τὴν δυνατότητα νὰ ἀποκτήσουν ἰδιοκτησία, δηλαδὴ φέουδο κλπ. Γιὰ ὅλα αὐτὰ τὰ φέουδα δὲν ζητάει κανένα ἀντάλλαγμα, παρὰ μόνον τὸν δίκαιο μισθὸ μιᾶς διαρκοῦς ἀναγνώρισης. Οἱ «ἀχάριστοι» ὅμως, ξεχνοῦν νὰ τὴν δείξουν.

Ἡ κοινωνία πάλι, δὲν εἶναι δυνατὸν νὰ κινηθεῖ, σὲ βασικὲς γραμμές, διαφορετικὰ ἀπὸ τὸ Κράτος.

Σ' ἕνα συνεταιρισμό, φέρνεις ὅλες τὶς δυνατότητές σου, τὰ μέσα σου καὶ καταξιώνεσαι· στὴν κοινωνία χρησιμοποιεῖσαι σὰν δύναμη ἐργασίας. Στὴν πρώτη, ζεῖς ἐγωϊστικά, στὴν δεύτερη ἀνθρωπιστικά, δηλαδὴ θρησκευτικά, σὰ «μέλος τοῦ σώματος αὐτοῦ τοῦ Κυρίου». Τῆς κοινωνίας τῆς χρωστᾶς ὅ,τι ἔχεις, τῆς εἶσαι ὑποχρεωμένος, εἶσαι ἕρμαιο τῶν «ὑποχρεώσεων πρὸς τὴν κοινωνία». Ἐνῶ τὸν συνεταιρισμὸ τὸν χρησιμοποιεῖς καὶ ἀμέσως μόλις πάψει νὰ σοῦ εἶναι χρήσιμος τὸν ἐγκαταλείπεις, χωρὶς μ' αὐτὸ νὰ ἀθετεῖς καμμιὰ ὑποχρέωση καὶ καμμία πίστη. Ἡ κοινωνία, ὄντας παραπάνω ἀπὸ σένα, ἀξίζει, γιὰ σένα, πιὸ πολὺ ἀπὸ σένα· ὁ συνεταιρισμὸς εἶναι ἁπλὸ ὄργανό σου, ἢ ἀλλιῶς τὸ μαχαίρι μὲ τὸ ὁποῖο ὀξύνεις καὶ αὐξάνεις τὴν φυσική σου δύναμη. Ὁ συνεταιρισμὸς ὑπάρχει γιὰ σένα καὶ χάρη σὲ σένα, ἐνῶ ἡ κοινωνία σὲ διεκδικεῖ γιὰ τὸν ἑαυτό της καὶ μπορεῖ κάλλιστα νὰ κάνει καὶ χωρὶς ἐσένα. Μὲ δυὸ λόγια, ἡ κοινωνία εἶναι ἱερή, ὁ συνεταιρισμὸς κάτι δικό σου· ἡ κοινωνία σὲ χρησιμοποιεῖ, χρησιμοποιεῖς τὸν συνεταιρισμό.

Δὲν θὰ παραλείψουν πάντως νὰ μοῦ ἀντιτάξουν πὼς ἡ συμφωνία αὐτὴ μπορεῖ νὰ ἀποδειχθεῖ ἐν τέλει, ἐπαχθὴς σύμβαση καὶ νὰ περιορίσει τὴν ἐλευθερία μας· πὼς θὰ καταλήξουμε καὶ πάλι στὸ ὅτι «πρέπει ὁ καθένας νὰ θυσιάσει ἕνα μέρος τῆς ἐλευθερίας του γιὰ χάρη τοῦ γενικοῦ καλοῦ». Ναί, μόνο ποὺ ἡ θυσία δὲν θὰ

γινόταν διόλου «γιὰ τὸ γενικὸ καλό», ἀφοῦ ἐγὼ δὲν ἔκλεισα καμμιὰ συμφωνία γιὰ χάρη του, οὔτε γιὰ χάρη κανενός. Ἂν ἔκανα μιὰ συμφωνία, τὴν ἔκανα μόνο γιὰ τὸ δικό μου τὸ καλό, ἀπὸ προσωπικὸ συμφέρον. Ὅσο γιὰ τὴ θυσία, «θυσιάζω» βέβαια, ἀλλὰ μόνον αὐτὸ ποὺ ξεπερνάει τὶς δυνάμεις μου· ποὺ θὰ πεῖ: δὲν θυσιάζω ἀπολύτως τίποτα.

Γιὰ νὰ ξαναγυρίσουμε στὴν ἰδιοκτησία, Κύριος εἶναι ὁ ἰδιοκτήτης. Σὲ σένα ἀπόκειται πιὰ νὰ διαλέξεις ἂν θάσαι σὺ ὁ Κύριος ἢ ἡ κοινωνία! Ἀνάλογα μὲ τὴν ἐκλογή σου θὰ εἶσαι ἰ δ ι ο κ τ ή τ η ς ἢ ψ ω ρ ο κ α κ ό μ ο ι ρ ο ς. Ὁ ἐγωϊστὴς εἶναι ἰδιοκτήτης, ὁ σοσιαλιστὴς εἶναι ψωροκακόμοιρος. Ἀλλὰ ψωροκακομοιριὰ ἢ ἀκτημοσύνη, εἶναι τὸ νόημα ἀκριβῶς τῆς φεουδαρχίας, τοῦ φεουδαρχικοῦ συστήματος, ποὺ τὸ μόνο ποὺ ἔκανε ἐδῶ κι ἕναν αἰώνα, ἦταν νὰ ἀλλάξει Κύριο, τοποθετώντας στὴ θέση τοῦ Θεοῦ τὸν «ἄνθρωπο», καὶ δεχόμενος πιὰ ἀπ' αὐτόν, σὰν φέουδο, ὅ,τι ὡς τότε ἀποτελοῦσε φέουδο παραχωρούμενο ἀπὸ τὴ Θεία χάρη.

(...) Τὸ παλιὸ φεουδαρχικὸ σύστημα χτυπήθηκε τόσο ριζικὰ ἀπὸ τὴν Ἐπανάσταση, ὥστε ὅλα τὰ ἀντιδραστικὰ τεχνάσματα στάθηκαν ἀνώφελα· καὶ πάντα ἀνώφελα θάναι, γιατὶ ὅ,τι πέθανε—πέθανε. Ἀλλὰ στὴν ἱστορία τοῦ χριστιανισμοῦ, ἡ ἀνάσταση ἔπρεπε νὰ ἐπαληθευτεῖ — καὶ ἐπαληθεύτηκε· ἡ φεουδαρχία ἀναστήθηκε σὲ κάποιο ὑπερπέραν μεταμορφωμένη σὲ ν έ α φ ε ο υ δ α ρ χ ί α, κάτω ἀπὸ τὴν ἀπόλυτη δεσποτεία τοῦ «ἀνθρώπου».

Ὁ χριστιανισμὸς δὲν ἐξοντώθηκε, καὶ οἱ πιστοὶ εἶχαν δίκιο ποὺ δὲν ἀπελπίζονταν καὶ ποὺ πίστευαν πὼς ὅλες οἱ ἐπιθέσεις ποὺ ἐξαπολύθηκαν ἐναντίον του δὲν θὰ κατάφερναν ἐν τέλει παρὰ νὰ ὑπηρετήσουν τὴν κάθαρση καὶ τὴν ἑδραίωσή του. Στὴν πραγματικότητα, τὸ μόνο ποὺ ἔπαθε ἦταν νὰ μεταμορφωθεῖ, καὶ ὁ «ἀποκαλυφθεὶς χριστιανισμὸς» εἶναι ὁ... α ν θ ρ ω π ι σ τ ι κ ό ς.

Βρισκόμαστε ἀκόμα στὴν ἐποχὴ τοῦ χριστιανισμοῦ, καὶ αὐτοὶ ποὺ δυσανασχετοῦν περισσότερο μ' αὐτό, αὐτοὶ ἀκριβῶς συμβάλλουν μὲ τὸν μεγαλύτερο ζῆλο στὴν ὁλοκλήρωσή του. Γιατὶ ὅ-

σο πιὸ ἀνθρώπινη, τόσο πιὸ προσφιλὴς μᾶς γίνεται ἡ φεουδαρχία· γιατὶ ὅσο λιγότερο πιστεύουμε πὼς πρόκειται καὶ πάλι γι' αὐτήν, τόσο πιὸ εὔκολα τὴν ἐμπιστευόμαστε σὰν μοναδικότητα, καὶ νομίζουμε πὼς βρήκαμε τὸ «κατεξοχὴν δικό μας» ὅταν ἀνακαλύπτουμε τὸ «ἀνθρώπινο».

Ὁ λιμπεραλισμὸς θέλει νὰ μοῦ δώσει ὅ,τι εἶναι δικό μου, μόνο ποὺ δὲν προτίθεται νὰ μοῦ τὸ παραχωρήσει μὲ τὸν τίτλο τοῦ δικοῦ μου, ἀλλὰ μὲ τὸν τίτλο τοῦ «ἀνθρώπινου». Σὰ νὰ γινόταν ἐφικτὸ μ' αὐτὸ τὸ προσωπεῖο! Τὰ δικαιώματα τοῦ ἀνθρώπου, αὐτὸ τὸ μνημειῶδες ἔργο τῆς Ἐπανάστασης, σημαίνουν πὼς ὁ ἄνθρωπος σὲ μένα μοῦ ἐ κ χ ω ρ ε ῖ τὸ δικαίωμα γιὰ τοῦτο καὶ γιὰ κεῖνο· δὲν εἶμαι Ἐγώ, τὸ ἄτομο, ὁ συγκεκριμένος αὐτὸς ἄνθρωπος ποὺ τὸ δικαιοῦμαι· ὁ ἄνθρωπος ἔχει τὸ δικαίωμα καὶ μοῦ τὸ ἐκχωρεῖ. Συνεπῶς, μπορεῖ θαυμάσια ἐγὼ ὁ ἄνθρωπος νὰ ἀπολαμβάνω τὰ δικαιώματά μου καὶ ταυτόχρονα Ἐγώ, ὁ παραπάνω ἀπὸ ἄνθρωπος, ὁ συγκεκριμένος ἄνθρωπος, νὰ τὰ στεροῦμαι. Ἂν ἀπὸ τὴν ἄλλη μεριὰ ἐπιμένετε γιὰ τὴν ἀξία τῶν δώρων σας, κρατᾶτε σταθερὲς τὶς τιμές τους, δὲν ἐννοεῖτε ν' ἀφήσετε κανέναν νὰ σᾶς τὰ πάρει φτηνά, οὔτε νὰ παραδεχθεῖτε πὼς «δὲν ἀξίζουν τὰ λεφτά τους»· ἂν δὲν δέχεστε νὰ γελοιοποιηθεῖτε μὲ μιὰ «γελοία τιμή», ἀλλὰ κρατᾶτε τὴ στάση τοῦ ἀποφασισμένου ποὺ λέει: «Θὰ π ο υ λ ή σ ω ἀκριβὰ τὸ τομάρι μου (ἰδιοκτησία μου), οἱ ἐχθροί μου δὲν θὰ μὲ φᾶνε σ τ ὰ λ ι μ ά ! », τότε ἔχετε ἤδη παραδεχτεῖ πὼς τὸ σωστὸ βρίσκεται στὸν ἀντίποδα τοῦ κομμουνισμοῦ καὶ πὼς ἡ λύση δὲν εἶναι: «Ἐγκαταλεῖψτε τὴν ἰδιοκτησία», ἀλλά, «καταξιῶστε την».

Στὴν πύλη τοῦ καιροῦ μας δὲν ὑπάρχει πιὰ ἡ Ἀπολλώνεια ρήση «γνῶθι σαὐτόν», ἀλλὰ « κ α τ α ξ ί ω σ ε σ α ὐ τ ό ν ».

Ὁ Προυντὸν ὀνομάζει τὴν ἰδιοκτησία κλοπή. Ἀλλὰ ἡ ξένη ἰδιοκτησία — καὶ μόνον γι' αὐτὴν μιλᾶ — δὲν καταργεῖται μὲ τὴν ἀποποίηση, τὴν ἐκχώρηση, τὴν ταπεινοφροσύνη· ἐξακολουθεῖ νὰ ὑπάρχει σὰν δ ω ρ ε ά . Γιατί λοιπὸν νὰ κλαίγεται καὶ νὰ ἐκλιπαρεῖ κανεὶς τὸν οἶκτο, σὰν κακομοίρης ποὺ τὸν ἔχουν ληστέψει, ἐνῶ εἶναι ἁπλῶς ἕνας δειλὸς καὶ ἠλίθιος δωρητής; Γιατί νὰ ρίχνουμε καὶ πάλι τὸ ἄδικο στοὺς ἄλλους, πὼς τά-

χα μᾶς κλέβουν, ὅταν οἱ μόνοι φταῖχτες εἴμαστε μεῖς ποὺ δὲν τοὺς ληστέψαμε; Οἱ φτωχοὶ φταῖνε ποὺ ὑπάρχουν πλούσιοι.

Γενικά, κανεὶς δὲν ἀγανακτεῖ μὲ τὴν δική του, ἀλλὰ μὲ τὴν ξ έ ν η μόνο ἰδιοκτησία. Στὴν πραγματικότητα, δὲν τὰ ἔχουν μὲ τὴν ἰδιοκτησία, ἀλλὰ μὲ τὴν ἀλλοτρίωσή της. Θάθελαν νὰ μποροῦν νὰ ποῦν δ ι κ ά τ ο υ ς . . . π ε ρ ι σ σ ό τ ε - ρ α κι ὄχι λιγότερα, θάθελαν νὰ μποροῦν νὰ ποῦν δ ι κ ά τ ο υ ς τὰ πάντα. Τὴν ἀ λ λ ο τ ρ ι ό τ η τ α λοιπὸν πολεμοῦν ἤ, γιὰ νὰ δώσουμε ἕναν ὅρο ἀντίσταχο πρὸς τὴν ἰδιοκτησία, τὴν «ἀλλοτριοκτησία». Καὶ τί κάνουν; Ἀντὶ νὰ κάνουν τὸ ξένο δικό τους, παριστάνουν τὸν ἀμέτοχο καὶ ζητοῦν νὰ ἀνατεθεῖ κάθε ἰδιοκτησία στὰ χέρια ἑνὸς Τρίτου (στὴν ἀνθρώπινη κοινωνία π.χ.). Δὲν διεκδικοῦν τὸ ξένο γιὰ τὸν ἑαυτό τους, ἀλλὰ γιὰ κάποιον Τρίτο. Ἔτσι, ἔξυσαν τὸ ἐγωϊστικὸ βερνίκι, καὶ δέστε πόσο καθαρὰ γίναν ὅλα καὶ — ἀνθρώπινα!

Ἀκτημοσύνη ἢ ψωροκαχομοιριά· αὐτὴ εἶναι ἡ οὐσία τοῦ χριστιανισμοῦ — ὅπως καὶ κάθε θρησκευτικότητας (εὐσέβειας, ἠθικῆς, ἀνθρωπισμοῦ) — ποὺ ἐκδηλώθηκε σαφέστερα καὶ ἔγινε, σὰν «μεγάλη εἴδηση», ἕνα εὐαγγέλιο μὲ μεγάλες δυνατότητες ἐξέλιξης σὲ «ἀπόλυτη θρησκεία». Μὲ τὴ σημερινὴ μάχη ἐναντίον τῆς ἰδιοκτησίας, βρισκόμαστε μπρὸς στὸ ἐκπληκτικώτερο ἐξελικτικό της στάδιο· μιὰ μάχη ποὺ θὰ ὁδηγήσει στὸν θρίαμβο τοῦ ἀνθρώπου καὶ θὰ καταστήσει τὴν ἀκτημοσύνη ἀπόλυτη: ἡ νίκη τοῦ ἀνθρωπισμοῦ εἶναι νίκη τοῦ χριστιανισμοῦ. Ἀλλὰ ὁ «ἀποκαλυφθεὶς χριστιανισμὸς» εἶναι ἡ τέλεια φεουδαρχία, τὸ παντεποπτικὸ φεουδαρχικὸ σύστημα, μὲ ἄλλα λόγια, ἡ τέλεια ψωροκαχομοιριά.

(...) Ἡ συναλλαγή μου συνεπῶς μὲ τὸν κόσμο εἶναι ἡ ἑξῆς: δὲν κάνω πιὰ τίποτα «γιὰ τὸ Θεό», δὲν κάνω τίποτα «γιὰ τὸν ἄνθρωπο», ἀλλὰ ὅ,τι κάνω τὸ κάνω «γιὰ μένα». Μόνον ἔτσι μ' εὐχαριστεῖ ὁ κόσμος, ἐνῶ αὐτὸ ποὺ χαρακτηρίζει τὴν θρησκευτικὴ ἄποψη — στὴν ὁποία συγκαταλέγω καὶ τὴν ἠθικὴ καὶ τὴν ἀνθρωπιστική — εἶναι πὼς σ' αὐτὴν ὅλα παραμένουν εὐσεβὴς πόθος, πέραν τοῦ κόσμου τούτου, ἀνέφικτα. Ὅπως ἡ παγκόσμια

σωτηρία τῶν ἀνθρώπων, ὁ ἠθικὸς κόσμος τῆς παγκόσμιας ἀγάπης, ἡ αἰώνια εἰρήνη, τὸ τέλος τοῦ ἐγωϊσμοῦ κλπ. «Τίποτα δὲν εἶναι τέλειο σ' αὐτὸ τὸν κόσμο». Μ' αὐτὴ τὴν κακομοίρικη φράση οἱ καλοὶ ἀναχωροῦν ἀπ' αὐτὸν καὶ κλείνονται στὸ καβούκι τους. τὸν Θεό, ἢ στὴν περήφανη «αὐτογνωσία» τους. Ἀλλὰ ἐμεῖς παραμένουμε στὸν «ἀτελῆ» τοῦτο κόσμο, γιατί, κι ἔτσι ποὺ εἶναι, μποροῦμε νὰ τὸν χρησιμοποιήσουμε γιὰ τὴν προσωπική μας ἀπόλαυση.

Ἡ συναλλαγή μου μὲ τὸν κόσμο ἔγκειται στὸ νὰ τὸν ἀπολαμβάνω ἀναλίσκοντάς τον γιὰ τὴν προσωπική μου ἀπόλαυση: ἡ συναλλαγὴ εἶναι: ἀπόλαυση τοῦ κόσμου καὶ ἀνήκει στὴν προσωπική μου ἀπόλαυση.

ΠΟΛΙΤΙΚΟΣ ΛΙΜΠΕΡΑΛΙΣΜΟΣ

Ἡ ἀστικὴ τάξη εἶναι ἡ ἀριστοκρατία τῆς ἀξίας· σύνθημά της: «ὁ καθένας μὲ τὴν ἀξία του». Πολέμησε τὴν «ἐκφυλισμένη» ἀριστοκρατία, γιατὶ στὰ μάτια της — μάτια τῆς ἐργατικῆς ἀριστοκρατίας στὴν ὁποία μπαίνει κανεὶς μὲ τοὺς κόπους του καὶ τὴν ἀξία του — ἐλεύθερος δὲν εἶναι ὁ ἄνθρωπος «ἀπὸ σόι», οὔτε Ἐγώ, ἀλλὰ ὁ «ἄξιος», ὁ τίμιος ὑπηρέτης τοῦ βασιλιᾶ, τοῦ Κράτους ἢ — στὰ συνταγματικὰ Κράτη — τοῦ λαοῦ. Ὑπηρετώντας ἀποκτάει κανεὶς τὴν ἐλευθερία του, ἀφοῦ μόνον ἔτσι ἀποκτάει «ἀξία»· ὑπηρετώντας ἔστω καὶ τὸν Μαμμωνᾶ. Πρέπει κανεὶς νὰ φανεῖ ἄξιος τοῦ Κράτους, τοῦ πνεύματος τοῦ Κράτους, τῆς ἠθικῆς του ἀξίας. Αὐτὸς ποὺ τὸ ὑπηρετεῖ, εἶναι ἀπ' αὐτὸ καὶ μόνο τὸ γεγονὸς — καὶ ἀνεξάρτητα ἀπὸ τὸ πῶς ἀπόκτησε τὴν νόμιμη ὑπόστασή του—ἕνας καλὸς πολίτης. Στὰ μάτια τῶν ἀστῶν οἱ «καινοτόμοι» ἀσκοῦν «μιὰ τέχνη χωρὶς ψωμί»· μόνον ὁ «μπακάλης» εἶναι «πρακτικός», διαπνεόμενος ἀπὸ τὸ «μπακαλίστικο» ἐκεῖνο πνεῦμα ποὺ χαρακτηρίζει ἐπίσης καὶ τὸν κυνηγὸ ὀφφικίων, καὶ τὸν ἐμποράκο ποὺ προσπαθεῖ νὰ φτιάξει τὸ σπιτικό του ἢ νὰ φανεῖ, μὲ τὸν ἕνα ἢ τὸν ἄλλο τρόπο, χρήσιμος στὸν ἑαυτό του καὶ τὴν κοινωνία.

'Αλλά ἂν οἱ ἄξιοι περνᾶνε γιὰ ἐλεύθεροι — γιατὶ στ' ἀλήθεια, τί τοῦ λείπει τοῦ ταχτοποιημένου ἀστοῦ ἢ τοῦ ἔντιμου ἀξιωματούχου ἀπὸ τὴν ἐλευθερία ποὺ ζητάει ἡ ψυχή του — τότε, εἶμαι ἐλεύθερος, σημαίνει «ὑπηρετῶ»· ὁ ὑπάκουος ὑπηρέτης: ἰδοὺ ὁ ἐλεύθερος ἄνθρωπος! Ὑπάρχει πιὸ ἔκδηλη παράνοια; Κι ὅμως, ἔτσι ἀκριβῶς τὸν ἐννοεῖ ἡ μπουρζουαζία, ὁ ποιητής της Γκαῖτε καὶ ὁ φιλόσοφός της Ἔγελος ποὺ κατόρθωσαν νὰ ἀποθεώσουν τὴν ἐξάρτηση τοῦ ὑποκειμένου ἀπὸ τὸ ἀντικείμενο, τὴν ὑποδούλωση στὸν ἀντικειμενικὸ κόσμο κλπ. Αὐτὸς ποὺ ὑπηρετεῖ ἕναν ἀνώτατο σκοπό, ποὺ τοῦ ἔχει «ὁλοκληρωτικὰ ἀφοσιωθεῖ», εἶναι ὁ κάτοχος τῆς ἀληθοῦς ἐλευθερίας! Καὶ ὁ σκοπὸς γιὰ τοὺς στοχαστὲς ἦταν ἡ λ ο γ ι κ ή ποὺ, ἀκριβῶς ὅπως τὸ Κράτος καὶ ἡ Ἐκκλησία, θεσπίζει γενικοὺς κανόνες καὶ κρατᾶ κάθε μεμονωμένο ἄνθρωπο ἐγκλωβισμένο στὴν ἰ δ έ α τ ῆ ς ἀ ν θ ρ ω π ό τ η τ α ς. Αὐτὴ ἀποφασίζει γιὰ τὸ «ἀληθὲς» καὶ καθορίζει τὴ γραμμὴ κατευθύνσεως· σύμφωνα μ' αὐτήν, οἱ μόνοι «λογικοὶ» ἄνθρωποι εἶναι οἱ πιστοὶ ὑπηρέτες ποὺ, σὰν ὑπηρέτες τοῦ Κράτους βαφτίζονται κατ' ἀρχήν, καλοὶ πολίτες.

Μπορεῖ νὰ εἶσαι Κροῖσος ἢ φτωχὸς σὰν τὸν Ἰώβ· τὸ Κράτος τὸ ἀφήνει στὴν ἀπόλυτη προαίρεσή σου· ἀρκεῖ νὰ ἔχεις «καλὴ προαίρεση». Αὐτὸ μονάχα ἀπαιτεῖ ἀπὸ σένα. Καὶ στὸν ἑαυτό του ἔχει ὁρίσει σὰν τὸ πιὸ ἐπιτακτικὸ καθῆκον νὰ τοὺς κάνει ὅλους «καλοπροαίρετους». Θὰ σὲ προφυλάξει λοιπὸν ἀπὸ τὶς τυχὸν κακὲς ἐπιρροὲς περιορίζοντας ἀφ' ἑνὸς τοὺς «κακοπροαίρετους» καὶ τὶς ἐπιβλαβεῖς τους ἀπόψεις — ποὺ στομώνει μὲ λογοκρισίες, νόμους περὶ τύπου καὶ φυλακὲς — διορίζοντας, ἀφ' ἑτέρου, τοὺς «καλοπροαίρετους» σὰν λογοκριτὲς καὶ ἐπιφορτίζοντας «καλοπροαίρετους» καὶ «καλοθελητὲς» μὲ τὴν διὰ παντὸς δυνατοῦ μέσου ἄσκηση ἠ θ ι κ ῆ ς κ υ ρ ι α ρ χ ί α ς πάνω σου. Γιατὶ ἂν σοῦ ἔκλεισε τ' αὐτιὰ στὶς κακὲς ἐπιρροές, φροντίζει ὅμως ἐπιμελέστατα νὰ σοῦ τὰ ἀνοίξει στὶς καλές.

Μὲ τὴν ἐποχὴ τοῦ ἀστισμοῦ ἀρχίζει καὶ ἡ ἐποχὴ τοῦ λ ι μ π ε ρ α λ ι σ μ ο ῦ: παντοῦ πρέπει νὰ ἐπικρατοῦν συνθῆκες «σύμφωνες μὲ τὴ λογικὴ καὶ τὶς περιστάσεις». Ὁ ἀκόλουθος ὁρισμὸς τοῦ λιμπεραλισμοῦ, ὁρισμὸς ποὺ ὑποτίθεται πὼς τὸν τιμᾶ, τὸν

προσδιορίζει απόλυτα: «Ὁ λιμπεραλισμὸς δὲν εἶναι ἄλλο ἀπὸ τὴ γνώση τῆς λογικῆς, ἐφηρμοσμένη στὶς ὑπάρχουσες σχέσεις»[12]. Σκοπός του εἶναι ἡ «λογικὴ τάξη», ἡ «ἠθικὴ συμπεριφορά», ἡ «περιορισμένη ἐλευθερία» καὶ ὄχι ἡ ἀναρχία, ἡ ἀπουσία νόμων καὶ ὁ ἀτομικισμός. Ἀλλὰ ἐκεῖ ποὺ βασιλεύει ἡ λογική, τὸ π ρ ό σ ω π ο εἶναι χαμένο. Ἐδῶ καὶ πολὺ καιρό, ἡ τέχνη ὄχι μόνον παραδέχτηκε τὸ ἄσχημο ἀλλὰ καὶ τὸ θεώρησε ἀπαραίτητο συστατικό της καὶ τὸ ἀφομοίωσε: χρειάζεται τὸ κακὸ κ.λ.π. Ἔτσι καὶ στὸ θρησκευτικὸ χῶρο, οἱ πιὸ ἀκραῖοι λιμπεραλιστὲς φτάνουν νὰ ὑποστηρίζουν πὼς καὶ ὁ θρησκευτικότερος τῶν ἀνθρώπων — τὸ θρησκευτικὸ κακὸ — πρέπει νὰ θεωρεῖται πολίτης· οὔτε λόγος νὰ γίνεται πιὰ γιὰ δίκες αἱρετικῶν. Ἀπὸ τὴν ἄλλη ὅμως μεριά, ἡ παραμικρὴ ἀμφισβήτηση τοῦ «λογικοῦ νόμου» ἀπειλεῖται μὲ τὴν αὐστηρότερη τῶν ποινῶν. Αὐτὸ ποὺ θέλουν, δὲν εἶναι ἡ ἐλεύθερη ἔκφραση καὶ ἀνάπτυξη τοῦ προσώπου ἢ τοῦ Ἐγώ, ἀλλὰ τῆς λογικῆς· θέλουν τὸ Κράτος τῆς λογικῆς — ἕνα Κράτος. Οἱ λιμπεραλιστὲς εἶναι ζ η λ ω τ ὲ ς ὄχι βέβαια τῆς πίστης ἢ τοῦ Θεοῦ κ.λ.π., ἀλλὰ τῆς λ ο γ ι κ ῆ ς ὁπωσδήποτε, τῆς παναγίας τους λογικῆς. Δὲν ἀνέχονται καμμιὰ ἔλλειψη διαπαιδαγωγήσεως καὶ ἄρα καμμιὰ προσωπικὴ ἀνάπτυξη καὶ κανένα αὐτεξούσιο: μ ᾶ ς κ ά ν ο υ ν τ ὸ ν κ η δ ε μ ό ν α κατὰ τὰ πρότυπα τῶν πιὸ ἀπολυταρχικῶν ἡγεμόνων.

Πῶς πρέπει λοιπὸν νὰ νοοῦμε τὴν «πολιτικὴ ἐλευθερία»; Ὄχι σὰν ἐλευθερία ἀπὸ τὸ Κράτος καὶ τοὺς νόμους του; Καθόλου· τὸ ἀντίθετο μᾶλλον: σὰν ὑ π ο τ α γ ὴ στὸ Κράτος καὶ στοὺς νόμους τοῦ Κράτους. Τότε λοιπόν, γιατί «ἐλευθερία»; Γιατί δὲν ὑπάρχουν πιὰ διάμεσοι· ἡ σχέση τοῦ καθενὸς μὲ τὸ Κράτος εἶναι ἄμεση καὶ εὐθεία· ὁ καθένας εἶναι πιὰ πολίτης τοῦ Κράτους καὶ ὄχι ὑποτελὴς κάποιου ἄλλου — οὔτε κὰν τοῦ βασιλέως σὰν προσώπου, παρὰ μόνον τῆς ἰδιότητάς του σὰν «ἀρχηγοῦ τοῦ Κράτους». Ἡ πολιτικὴ ἐλευθερία, αὐτὴ ἡ βασικὴ ἀρχὴ τοῦ λιμπεραλισμοῦ, δὲν εἶναι παρὰ μιὰ δεύτερη φάση τοῦ προτεσταντισμοῦ καὶ συμβαδίζει ἀπόλυτα μὲ τὴν «θρησκευτικὴ ἐλευθερία»[13]. Ἢ μήπως μὲ τὴν τελευταία ἐννοοῦμε μιὰ ἐ λ ε υ θ ε ρ ί α ἀ π ὸ τ ὴ θ ρ η σ κ ε ί α; Οὔτε κατὰ διάνοια. Πρόκειται ἁπλῶς

γιὰ τὴν ἀπαλλαγὴ ἀπὸ τοὺς διάμεσους, τοὺς μεσάζοντες ἱερεῖς, γιὰ τὴν κατάργηση τοῦ «κοσμικοῦ κλήρου», γιὰ τὴν ἄμεση δηλαδὴ σχέση μὲ τὴ θρησκεία ἢ τὸ Θεό. Γιὰ τὸν «θρησκευτικὰ ἐλεύθερο», ἡ θρησκεία εἶναι πρωταρχικὸ θέμα, ὑπόθεση μεγάλη καὶ ἱερή, π ρ ο σ ω π ι κ ή τ ο υ ὑ π ό θ ε σ η· τὸ ἴδιο καὶ γιὰ τὸν «πολιτικὰ ἐλεύθερο», τὸ Κράτος εἶναι θέμα ποὺ τὸν ἀφορᾶ, τὸν καίει, εἶναι δ ι κ ό τ ο υ θ έ μ α.

Πολιτικὴ ἐλευθερία σημαίνει πὼς ἡ «πολιτεία» εἶναι ἐλεύθερη, τὸ Κράτος εἶναι ἐλεύθερο· ἡ θρησκευτικὴ ἐλευθερία, πὼς ἡ θρησκεία εἶναι ἐλεύθερη· ἐλευθερία συνείδησης, πὼς ἡ συνείδηση εἶναι ἐλεύθερη· ὄχι πὼς ἐγὼ εἶμαι ἐλεύθερος ἀπὸ τὸ Κράτος, τὴ θρησκεία καὶ τὴ συνείδηση ἢ ὅτι ἔ χ ω ἀ π α λ λ α γ ε ῖ ἀπὸ αὐτά. Τὸ θέμα δὲν εἶναι ἡ δική μου ἐλευθερία ἀλλὰ ἡ ἐλευθερία μιᾶς δύναμης ποὺ μὲ κυβερνᾶ καὶ μὲ καταπιέζει: κάποιος ἀπὸ τοὺς τυράννους μου — τὸ Κράτος, ἡ θρησκεία, ἡ συνείδηση — εἶναι ἐλεύθερος, κάποιος ἀπ' τοὺς τυράννους μου ποὺ μὲ θέλουν σκλάβο τους, ἀφοῦ ἐλευθερία τ ο υ ς εἶναι ἡ σκλαβιά μ ο υ. Τὸ ὅτι στὴν προκειμένη περίπτωση, ἐφαρμόζεται ἀναπόφευκτα ἡ ἀρχὴ ποὺ λέει πὼς «ὁ σκοπὸς ἁγιάζει τὰ μέσα», εἶναι αὐτονόητο. Ἂν σκοπὸς ὁρίζεται τὸ καλὸ τοῦ Κράτους, ὁ πόλεμος εἶναι ἁγιασμένος· ἂν τὸ Κράτος τὸν θέλει στὴν δικαιοσύνη, ἡ ἀνθρωποκτονία εἶναι ἁγιασμένη, καὶ καλεῖται μὲ τὸ ἁγιασμένο της ὄνομα, «ἐκτέλεσις». Ἔτσι τὸ Κράτος καθαγιάζει ὅ,τι τὸ βολεύει.

Ἡ «ἀτομικὴ ἐλευθερία» τὴν ὁποία ὁ ἀστικὸς λιμπεραλισμὸς περιφρουρεῖ τόσο ἄγρυπνα, δὲν συνεπάγεται διόλου ἕνα ἀπόλυτα ἐλεύθερο αὐτεξούσιο, μὲ τὸ ὁποῖο οἱ ἐνέργειές μου θὰ ἦσαν ἐντελῶς δ ι κ έ ς μ ο υ, ἀλλὰ ἁπλῶς καὶ μόνο τὴν ἀνεξαρτησία μου ἀπέναντι σὲ π ρ ό σ ω π α. Εἶναι ἀτομικὰ ἐλεύθερος, ὅποιος δὲν ἔχει νὰ δώσει λόγο σὲ κανένα (π ρ ό σ ω π ο). Μὲ τὴν ἔννοια αὐτὴ — καὶ εἶναι ἡ μόνη ποὺ ἀναγνωρίζεται — ἀτομικὰ ἐλεύθερος, δηλαδή, ἀ ν υ π ό λ ο γ ο ς ἀ π έ ν α ν τ ι σ τ ο ὺ ς ἀ ν θ ρ ώ π ο υ ς («ἔναντι τοῦ Θεοῦ», ναί, ὑπόλογος, τὸ βεβαιώνει καὶ ὁ ἴδιος) δὲν εἶναι μόνον ὁ ἡγεμόνας ἀλλὰ ὅλοι, ἀφοῦ εἶναι «ὑπόλογοι μόνον ἔναντι τοῦ νόμου». Αὐτὸ τὸ εἶδος τῆς ἐλευθερίας — δηλαδή, ἀπαλλαγὴ ἀπὸ

τὸ αὐθαίρετο καὶ τὸ TEL EST NOTRE PLAISIR[14] — κατακτήθηκε πράγματι ἀπὸ τὸ ἐπαναστατικὸ κίνημα αὐτοῦ τοῦ αἰώνα. Συνεπῶς, ὁ συνταγματικὸς ἄρχων ἔπρεπε πιὰ νὰ ἀποδυθεῖ κάθε προσωπικότητα καὶ κάθε δικαίωμα προσωπικῆς ἐξουσίας γιὰ νὰ μὴν παραβιάζει σὰν πρόσωπο, σὰν προσωπικὸ ἄτομο, τὴν ἀτομικὴ ἐλευθερία τῶν ἄλλων.

(...) Ὁ ἀστισμὸς συμπεριφέρεται ἐντελῶς λιμπεραλιστικά. Σὲ κάθε προσωπικὴ ἐπέμβαση στὸ χῶρο τοῦ ἄλλου, τὸ ἀστικὸ πνεῦμα ἐπαναστατεῖ: μόλις δεῖ πὼς πρόκειται γιὰ τὸ προσωπικὸ κέφι, τὴν προσωπικὴ κρίση, τὴν προσωπικὴ ἐπιθυμία κάποιου ποὺ δρᾶ σὰν ἄτομο, ποὺ δὲν εἶναι δηλαδὴ ἐξουσιοδοτημένος ἀπὸ κάποια «ἀνώτερη δύναμη», βάζει μπρὸς ἀμέσως τὸν λιμπεραλισμό του καὶ ὠρύεται γιὰ τὶς «αὐθαιρεσίες». Μὲ δυὸ λόγια, ὁ ἀστὸς προσδιορίζει τὴν ἐλευθερία του μὲ τὶς λεγόμενες διαταγές: «Δὲν ἔχω νὰ πάρω διαταγὲς ἀπὸ κανέναν!».

Διαταγή, σημαίνει πὼς αὐτὸ ποὺ μοῦ ζητοῦν νὰ κάνω ἐκφράζει τὴ θέληση ἑνὸς ἄλλου, ἐνῶ ὁ νόμος ἀντίθετα, δὲν εἶναι ἔκφραση τῆς προσωπικῆς ἐπιβολῆς ἄλλου. Ἡ ἀστικὴ ἐλευθερία εἶναι ἐλευθερία ἢ ἀνεξαρτησία ἀπὸ τὴ θέληση τοῦ ἄλλου· εἶναι ἡ λεγόμενη προσωπικὴ ἢ ἀτομικὴ ἐλευθερία. Ὄντας προσωπικὰ ἐλεύθερος, ἔχω τόση μόνο ἐλευθερία ὅση χρειάζεται γιὰ νὰ μὴν μπορεῖ ἄλλο πρόσωπο νὰ ρυθμίζει ὅ,τι ἀφορᾶ τὸ δικό μου πρόσωπο· μὲ ἄλλα λόγια, τὸ τί πρέπει καὶ τί δὲν πρέπει δὲν ἀπόκειται στὴν αὐθαίρετη κρίση ἑνὸς ἄλλου προσώπου. Ἡ ἐλευθερία τοῦ τύπου, λόγου χάρη, εἶναι μιὰ ἀπ' αὐτὲς τὶς λιμπεραλιστικὲς ἐλευθερίες: ὁ λιμπεραλισμὸς πολεμᾶ τὴν τυραννία τῆς λογοκρισίας μόνον σὰν ἐκδήλωση προσωπικῆς καὶ αὐθαίρετης κρίσης· ἐνῶ παράλληλα εἶναι διατεθειμένος, ἀποφασισμένος μᾶλλον, νὰ καταδυναστεύσει τὸν τύπο μὲ διάφορους «περὶ τύπου νόμους». Στὴν πραγματικότητα, οἱ λιμπεραλιστὲς ἀστοὶ θέλουν τὴν ἐλευθερία τοῦ λόγου γιὰ τὸν ἑαυτό τους: ὄντας οἱ ἴδιοι νομοταγεῖς, δὲν διατρέχουν κανένα κίνδυνο νὰ ὑποστοῦν δίωξη ἀπὸ τὸ νόμο. Μόνον τὰ λιμπεραλιστικά, δηλαδὴ τὰ νομοταγῆ κείμενα, πρέπει νὰ φθάνουν στὸ τυπογραφεῖο·

τὰ ἄλλα βρίσκονται στὸ ἔλεος τῶν «νόμων περὶ τύπου» καὶ τῶν «ἀδικημάτων τοῦ τύπου». Ἔτσι καὶ ἐξασφαλίσουν τὴν προσωπικὴ ἐλευθερία, δὲν εἶναι σὲ θέση νὰ δοῦν τὴν κραυγαλέα ἀνελευθερία ποὺ ἐπιβάλλεται μόλις αὐτὸ τὸ ὅριο ξεπεραστεῖ. Γιατί, ναὶ μὲν γλυτώσαμε ἀπὸ τὶς διαταγὲς ποὺ «δὲν ἔχουμε νὰ πάρουμε πιὰ ἀπὸ κανέναν», ἀλλὰ μόνο καὶ μόνο γιὰ νὰ ὑποταχθοῦμε ἀκόμα πιὸ πολὺ στὸν νόμο. Τώρα πιὰ ὑποδουλωνόμαστε «συμφώνως τῷ νόμῳ».

Στὸ ἀστικὸ Κράτος ὑπάρχουν μόνον «ἐλεύθεροι ἄνθρωποι», μὲ χίλιες δυὸ ὑποχρεώσεις: σεβασμό, μιὰ ὁμολογία πίστεως κλπ. Ἀλλὰ τί μ' αὐτό; Δὲν εἶναι ὁ τάδε ἢ ὁ δεῖνα ποὺ μᾶς ὑποχρεώνει, ἀλλὰ τὸ Κράτος, ὁ νόμος! (...) Οἱ ἀστοὶ ζητοῦν ἕναν ἀπρόσωπο δυνάστη.

Ἂν ἔπειτα πάρουμε σὰν ἀρχὴ πὼς μόνον οἱ λόγοι πρέπει νὰ κατευθύνουν τὸν ἄνθρωπο — λόγοι ἠθικῆς, λόγοι νομιμότητας ἢ ἄλλοι — δὲν εἶναι δυνατὸ νὰ ἐπιτραπεῖ σ' ἕνα ἄτομο νὰ ἀποκλείσει προσωπικὰ ἕνα ἄλλο (ὅπως ἄλλοτε, λόγου χάρη, μὲ τὸν ἀποκλεισμὸ τῶν ἀστῶν ἀπὸ τὰ ἀξιώματα τῆς ἀριστοκρατίας ἢ τῶν ἀριστοκρατῶν ἀπὸ τὰ ἀστικὰ ἐπαγγέλματα κλπ.)· ὁ ἐλεύθερος συναγωνισμὸς ἀποτελεῖ τὸν κανόνα. Ἀποκλείεται πρόσωπο νὰ ὑποσκελίσει πρόσωπο, ἐκτὸς πιὰ κι ἂν τοῦ δώσει τὸ δικαίωμα κάποιος λόγος (ὅπως ὁ πλούσιος ὑποσκελίζει τὸν φτωχὸ μὲ τὰ λεφτά του, ποὺ εἶναι λόγος). Ἀπὸ δῶ καὶ πέρα, μόνον μιὰ ἐξουσία ὑφίσταται, ἡ ἐξουσία τοῦ Κράτους· κανεὶς πιὰ δὲν μπορεῖ σὰν πρόσωπο νὰ ἐξουσιάζει τὸν ἄλλον. Ἀπὸ τὴ στιγμὴ ἀκόμα ποὺ θὰ γεννηθοῦν, τὰ παιδιὰ ἀνήκουν στὸ Κράτος — καὶ μόνον ἐν ὀνόματι τοῦ Κράτους στοὺς γονεῖς — ποὺ ἀπαγορεύει τὴν παιδοκτονία, ἐπιβάλλει τὴ βάπτιση, κλπ.

Ἀλλὰ γιὰ τὸ Κράτος, τὰ παιδιά του ὅλα εἶναι ἴσα (ἰσότης ἀστικὴ ἢ πολιτική)· ὅσο γιὰ τὶς μεταξύ τους σχέσεις, ἂς τὰ βγάλουν πέρα μόνοι τους: εἶναι ἐλεύθεροι νὰ συναγωνισθοῦν!

Ἐλεύθερος συναγωνισμὸς σημαίνει πὼς μπορεῖ ὁ καθένας νὰ καταδιώξει τὸν ἄλλο, νὰ ἀναδειχθεῖ εἰς βάρος τοῦ ἄλλου, νὰ τὸν πολεμήσει. Ἡ φεουδαρχικὴ παράταξη, ποὺ ἐξαρτοῦσε τὴν

ύπαρξή της ἀπὸ τὴν ἀπουσία συναγωνισμοῦ, ἀντιστάθηκε, ὅπως ἦταν φυσικό, σ' αὐτὴ τὴν ἀντίληψη. Ὅλοι οἱ ἀγῶνες ποὺ ἔγιναν στὴ Γαλλία τὴν ἐποχὴ τῆς Παλινορθώσεως μποροῦν νὰ συνοψισθοῦν στὸ ἑξῆς: οἱ ἀστοὶ μάχονταν γιὰ τὸν ἐλεύθερο συναγωνισμό, ἐνῶ οἱ φεουδαρχικοὶ προσπαθοῦσαν νὰ ἐπαναφέρουν τὸ σύστημα τῶν συντεχνιῶν.

Σήμερα, ὁ ἐλεύθερος συναγωνισμὸς ἔχει θριαμβεύσει πάνω στὶς συντεχνίες, καὶ δὲν ἦταν δυνατὸ παρὰ νὰ θριαμβεύσει.

Τώρα, τὸ ὅτι ἡ Ἐπανάσταση κατέληξε σὲ ἀντίδραση, ἔδειξε τί ἦταν π ρ ά γ μ α τ ι ἡ Ἐπανάσταση. Γιατί κάθε ἐνέργεια καταλήγει σὲ ἀντίδραση μόλις γίνει σ υ ν ε τ ή · καὶ μόνον ὅσο παραμένει ἔ ξ α ψ η , ἀποχοτικά, συνεχίζει τὴν ὁρμητικὴ πορεία της σὰν δράση. Ἡ «σύνεση» θέτει ὅρια καὶ απομονώνει μὲς ἀπ' τὸν ἀρχικὸ ἐκτραχηλισμὸ καὶ τὴν ἀποχαλίνωση αὐτὸ ποὺ δὲν ἦταν κατὰ βάθος ἀνεπιθύμητο, δηλαδή, τὴν ἀρχή. Ὀργισμένοι νέοι καὶ ἀσυμβίβαστοι φοιτητὲς ποὺ δὲν λογαριάζουν καμμιὰ ἐπιφύλαξη, εἶναι στὴν π ρ α γ μ α τ ι κ ό τ η τ α φιλισταῖοι[15] γιατὶ τόσο σ' αὐτοὺς ὅσο καὶ στοὺς τελευταίους, ἡ ἐπιφύλαξη εἶναι ἐκείνη ποὺ καθορίζει τὴν ὅλη τους συμπεριφορά: στὴν ἀρχή, σὰν ἀσυμβίβαστοι, ἐπαναστατοῦν ἐναντίον της καὶ κρατοῦν ἀπέναντί της στάση ἀρνητική· γιὰ νὰ τὴν ἀποδεχτοῦν ἀργότερα, σὰν φιλισταῖοι, καὶ νὰ πάρουν ἀπέναντί της στάση θετική. Καὶ στὶς δυὸ περιπτώσεις, κάθε τους σκέψη καὶ κάθε τους ἐνέργεια περιστρέφεται γύρω ἀπ' αὐτήν, καὶ ὁ φιλισταῖος — σὰν ὀργισμένος φοιτητὴς ποὺ «ἔβαλε μυαλὸ» — εἶναι ἀντιδραστικὸς μονάχα πρὸς τὸν φοιτητή, ποὺ κι αὐτὸς μὲ τὴ σειρά του, εἶναι ἁπλῶς ἕνας «ἄμυαλος» φιλισταῖος. Ἡ καθημερινή μας ἐμπειρία βεβαιώνει τὴν ἀλήθεια αὐτῆς τῆς μεταστροφῆς καὶ δείχνει πῶς οἱ ἀσυμβίβαστοι νέοι γίνονται ἀσπρομάλληδες φιλισταῖοι.

(...) Ἡ Ἐπανάσταση δὲν πολέμησε τὴν κ α τ ά σ τ α σ η , ἀλλὰ τὴν κ ρ α τ ο ῦ σ α κ α τ ά σ τ α σ η , μιὰ ὁ ρ ι σ μ έ ν η κατάσταση. Ἔρριξε α ὐ τ ὸ ν τὸν τύραννο, ὄχι τ ὸ ν τύραννο — ποὺ ἀντίθετα κυβέρνησε τὴ Γαλλία μὲ τὸν πιὸ ἀνελέητο τρόπο· ξερρίζωσε τὰ παλαιὰ κακά, ἀλλὰ βάλ-

θηκε νὰ περιφρουρήσει τὰ καλά· ἀρχέστηκε, δηλαδή, νὰ ἐγκαταστήσει τὴν ἀρετὴ στὴ θέση τῆς κακίας, ποὺ δὲν διέφεραν πιὰ μεταξύ τους περισσότερο ἀπ' ὅσο κι ὁ ὀργισμένος νέος ἀπὸ τὸν φιλισταῖο.

Μέχρι σήμερα, ἀρχὴ κάθε ἐπανάστασης ἦταν ἡ ἀνατροπὴ αὐτῆς ἢ ἐκείνης τῆς κατάστασης, ἦταν δηλαδὴ ἀρχὴ ρεφορμιστική. Ἀλλὰ ὅσο ριζικὲς κι ἂν εἶναι οἱ μεταρρυθμίσεις, ὅσο κι ἂν «προοδεύουμε μὲ σύνεση», ἕνας νέος κυρίαρχος ἐγκαθίσταται πάντα στὴ θέση τοῦ παλαιοῦ· ἡ ἀνατροπὴ εἶναι πάντοτε ἀνόρθωση: δὲν καταφέρνουμε νὰ διακρίνουμε τὴ διαφορὰ μεταξὺ νέου καὶ γέρου φιλισταίου. Ἡ Ἐπανάσταση ξεκίνησε — μὲ τὴν ἐξέγερση τῆς τρίτης ἢ ἀστικῆς τάξης — μικροαστικὰ καὶ ἐξέπνευσε μικροαστικά. Δὲν ἦταν ὁ προσωπικὸς ἄνθρωπος — ὁ μόνος ἄλλωστε ἄνθρωπος — ποὺ ἐλευθερώθηκε, ἀλλὰ ὁ ἀστός, ὁ CITOYEN[16] ὁ πολιτικὸς ἄνθρωπος πού, ἀκριβῶς γιατὶ εἶναι πολιτικός, δὲν εἶναι ἄνθρωπος, ἀλλὰ ἕνα δεῖγμα τοῦ εἴδους ἄνθρωπος καὶ εἰδικώτερα τοῦ εἴδους πολίτης: ἕνας ἐλεύθερος πολίτης.

Δὲν ἦταν τὸ ἄτομο ποὺ ἐπηρέασε μὲ τὴν Ἐπανάσταση τὴν ἱστορία τοῦ κόσμου, ἀλλὰ ὁ λαός. Ὁ κυρίαρχος λαὸς θέλησε νὰ κανονίσει τὰ πάντα. Ἕνα φανταστικὸ Ἐγώ, μιὰ ἰδέα — καὶ ὁ λαὸς εἶναι ἰδέα — ἀναλαμβάνει δράση· τὰ ἄτομα προσφέρονται σὰν ὄργανά του καὶ δροῦν σὰν «πολίτες».

ΕΛΕΥΘΕΡΙΑ ΠΑΡΑΧΩΡΗΜΕΝΗ ΔΕΝ ΕΙΝΑΙ ΕΛΕΥΘΕΡΙΑ[17]

Ὁ κόσμος ὅλος θέλει: ἐλευθερία· ὅλοι ὀνειρεύονται τὴ μέρα ποὺ θὰ ἔρθει ἡ βασιλεία της. Ὤ, σύ, «ἔνδοξο βασίλειο τῆς ἐλευθερίας», ἔξοχο ὄνειρο, μαγευτικό, ὢ «ἐλεύθερη ἀνθρωπότητα»! Ποιὸς τάχα δὲν σὲ ὀνειρεύτηκε; Ναί, οἱ ἄνθρωποι πρέπει νὰ γίνουν ἐλεύθεροι, πανελεύθεροι, ἐλεύθεροι ἀπὸ κάθε

φραγμό. Σοβαρά; 'Από κάθε φραγμό; Δεν θα ξαναβάλουν οι ί-διοι στον εαυτό τους, ποτέ, κανένα φραγμό; «Μα ναί, φυσικά' άλ-λα αυτό πιά δεν είναι φραγμός!» Πρέπει όμως να ελευθερωθούν από τη θρησκευτική πίστη, τις αυστηρές ηθικές υποχρεώσεις, την αμείλικτη σκληρότητα του νόμου, το «Τί φριχτή παρεξήγηση!». Σύμφωνοι· ά π ό τ ί λοιπόν, πρέπει να ελευθερωθούν και από τί να μην ελευθερωθούν;

Το όμορφο όνειρο χάθηκε· ξύπνιοι τώρα, τρίβουν τα γλαρωμένα τους μάτια και τα χαρφώνουν πάνω στον πεζό αυτό ομιλητή. «'Από τί πρέπει να ελευθερωθούν οι άνθρωποι;» — «'Από την τυφλή πίστη», φωνάζει ο ένας — «'Αηδίες», αποφαίνεται ο άλλος, «κάθε πίστη είναι τυφλή. Αυτό πού χρειάζεται είναι να ελευθερωθούν από την πίστη αυτή καθαυτή!» — «Προς Θεού, όχι!», τον κόβει πάλι ο πρώτος. «Μην διώχνετε την πίστη μακριά γιατί η αποκτήνωση καραδοκεί να ορμήσει!» — «'Εκείνο πού μας χρειάζεται», παρεμβαίνει ένας τρίτος «είναι μιά δημοκρατία, πού θα μας ελευθερώσει από κάθε χυρίαρχο!» — «Δεν είναι λύση αυτή», λέει ένας τέταρτος, «θάχουμε και πάλι τον "χυρίαρχο λαό"»· «ας χυττάξουμε καλύτερα να ελευθερωθούμε απ' αυτή τη φριχτή ανισότητα!» — «"Αχ, όλέθρια ισότητα, ακούω κι όλας τα ούρλιαχτά του όχλου σου! 'Εγώ ονειρευόμουν ένα παράδεισο ελευθερίας, και νά τώρα, η θρασύτητα και η ασυδοσία πού εκβάλλουν τις άγριες κραυγές τους!», αναστενάζει ο πρώτος, κι αρπάζει αμέσως το σπαθί του γιά να πατάξει αυτή τη «χωρίς μέτρο ελευθερία»· και πιά δεν ακούγονται παρά τα κονταροχτυπήματα των διαφωνούντων δραματιστών της ελευθερίας.

Το πάθος γιά ελευθερία ξεθύμαινε πάντα στο πάθος γιά μιά ό ρ ι σ μ έ ν η ελευθερία, όπως π.χ. η θρησκευτική ελευθερία· ο πιστός ήθελε να είναι ελεύθερος και ανεξάρτητος. 'Από τί; 'Από τη θρησκεία; "Οχι· ήθελε να είναι ελεύθερος από τούς δογματοφύλακες της θρησκείας! Το ίδιο πάλι και η σύγχρονη «πολιτική ή αστική» ελευθερία· ο πολίτης δεν θέλει να είναι ελεύθερος από την πολιτεία, αλλά απ' την γραφειοκρατία, τις αυθαιρεσίες των αρχών κλπ.

(...) Τὸ πάθος γιὰ μιὰ ὁ ρ ι σ μ έ ν η ἐλευθερία ἐμπεριέχει πάντα τὴν τάση γιὰ μιὰ νέα κ υ ρ ι α ρ χ ί α : ἂν ἡ Ἐπανάσταση π.χ. μπόρεσε νὰ ἐμπνεύσει στοὺς ὑπερασπιστές της τὸ εὐγενικὸ συναίσθημα πὼς «μάχονταν γιὰ τὴν ἐλευθερία», ἦταν γιατί, στὴν πραγματικότητα, μάχονταν γιὰ μιὰ ὁρισμένη ἐλευθερία, δηλαδὴ γιὰ μιὰ νέα κ υ ρ ι α ρ χ ί α , «τὴν κυριαρχία τοῦ νόμου».

Ἐλεύθεροι θέλετε νὰ εἶστε ὅλοι ἐλευθερία θέλετε. Τί θὰ ποῦν λοιπὸν ὅλα αὐτὰ τὰ παζαρέματα γιὰ λίγο περισσότερη ἢ λίγο λιγότερη; Ἡ ἐλευθερία δὲν νοεῖται παρὰ ἀκέραιη· ἕνα κομματάκι ἐλευθερίας δὲν εἶναι ἐλευθερία. Σᾶς φαίνεται ἀδύνατη ἡ ἀπόλυτη ἐλευθερία, ἀδύνατον νὰ ἐλευθερωθεῖτε ἀπὸ τὰ πάντα· ἔστω καὶ νὰ ἐπιθυμήσει κανεὶς κάτι τέτοιο, σᾶς φαίνεται παραλογισμός; Ὡραῖα, πάψτε λοιπὸν νὰ κυνηγᾶτε φαντάσματα καὶ καταναλῶστε τὶς δυνάμεις σας σὲ κάτι καλύτερο ἀπὸ τὸ ἀ ν έ φ ι κ τ ο .

«Ναί, ὅμως τίποτα δὲν εἶναι πιὸ γλυκὸ ἀπ' τὴν ἐλευθερία!»

Ἀλλὰ σκεφτήκατε ποτὲ τί ἔχετε ὅταν ἔχετε ἐλευθερία — καὶ δὲν πρόκειται βέβαια νὰ κάτσω ν' ἀσχοληθῶ ἐδῶ μὲ τὰ ψιχία σας ἐλευθερίας — ὅταν ἔχετε ἀπόλυτη ἐλευθερία; Ἔχετε ἀπαλλαγεῖ ἀπ' ὅλα, ὅλα ὅσα σᾶς ἐνοχλοῦν — καὶ δὲν εἶναι δυνατὸν νὰ ὑπάρχει κάτι ποὺ νὰ μὴν σᾶς ἔχει ἐνοχλήσει καὶ δυσαρεστήσει ἔστω καὶ μιὰ φορὰ στὴ ζωή σας. Καὶ γιὰ χάρη τ ί ν ο ς θέλετε νὰ ἀπαλλαγεῖτε ἀπὸ ὅλα αὐτά; Γιὰ χ ά ρ η σ α ς βέβαια· γιατὶ εἶναι ἐμπόδια στὸ δρόμο σ α ς ! Ἂν ὅμως κάτι δὲν σᾶς εἶναι δυσάρεστο, ἂν ἀντίθετα σᾶς εἶναι πολὺ εὐχάριστο — ὅπως π.χ. ἡ τρυφερὴ ἀλλὰ ἀ κ α τ α μ ά χ η τ α ἐ π ι τ α κ τ ι κ ὴ ματιὰ τῆς ἀγαπημένης σας — τότε δὲν ἔχετε καμμιὰ ἀπολύτως διάθεση νὰ ἀπαλλαγεῖτε ἀπ' αὐτήν, νὰ ἐλευθερωθεῖτε. Καὶ γιατί; Γιὰ χ ά ρ η σ α ς καὶ πάλι! Ὥστε μὲ βάση τὸ π ρ ο σ ω π ι κ ὸ σ α ς γ ο ῦ σ τ ο κρίνετε καὶ ζυγίζετε τὸ κάθε τί. Παρατᾶτε προθυμότατα τὴν ἐλευθερία ὅταν ἡ ἀνελευθερία, ἡ «γλυκιὰ σκλαβιὰ τῆς ἀγάπης», εἶναι τοῦ γούστου σ α ς .

(...) Γιατί λοιπὸν δὲν παίρνετε τὸ θάρρος νὰ ὁρίσετε πράγματι τὸν ἑαυτό σας σὰν τέλος καὶ ἀρχή. Γιατί τρέχετε πίσω ἀπὸ τὴν ἐλευθερία, τὸ ὄνειρό σας; Τὸ ὄνειρό σας εἶστε ἐσεῖς; Μὴν κάθεστε καὶ ρωτᾶτε τὸ ὄνειρό σας, τὶς σκέψεις σας, τὶς ἰδέες σας, γιατὶ ὅλα αὐτὰ εἶναι «κούφια θεωρία». Ρωτεῖστε τὸν ἑαυτό σας, καὶ ρωτεῖστε γιὰ τὸν ἑαυτό σας· αὐτὸ εἶναι τὸ π ρ α κ τ ι κ ὸ καὶ ξέρετε πόσο θέλετε νὰ εἶστε «πρακτικοί». Ἀλλὰ ἐδῶ, ὁ ἕνας τρέχει νὰ μάθει ποιό εἶναι τὸ θέλημα τοῦ Θεοῦ του (καὶ Θεός του εἶναι βέβαια ἡ ἔννοια ποὺ ὁ ἴδιος ἔχει δώσει σ' αὐτὴ τὴ λέξη), ὁ ἄλλος ἀφουγκράζεται τί ὁρίζει ἡ συνείδησή του καὶ τὸ αἴσθημα τοῦ καθήκοντος καὶ ὁ τρίτος κάθεται καὶ λογαριάζει τί θὰ πεῖ ὁ κόσμος. Κι ἔτσι, ἀφοῦ συμβουλεύτηκε ὁ καθένας τὸν Θεό του (ὁ «κόσμος», εἶναι κι αὐτὸς Θεός, πιὸ ἀπτὸς μάλιστα ἀπὸ τὸν ἄλλον, τὸν ἐπουράνιο, τὸν φανταστικό: VOX POPULI, VOX DEI[18])· ὑποτάσσεται στὸ θέλημά του κι οὔτε λέξη δὲν θέλει πιὰ ν' ἀκούσει γιὰ ὅ,τι ὁ ἴ δ ι ο ς θὰ ἤθελε νὰ κρίνει καὶ νὰ πεῖ.

(...) Ἀλλὰ πῶς θὰ σᾶς φαινόταν ἂν κάποιος σᾶς ἔλεγε πὼς ὅλη αὐτὴ ἡ ἱστορία περὶ ὑποταγῆς στὸ Θεό, στὴ συνείδηση, στὸ καθῆκον, στοὺς νόμους κλπ. εἶναι ἀερολογίες μὲ τὶς ὁποῖες σᾶς ἔχουν πήξει τὸ μυαλὸ καὶ τὴν καρδιά, καὶ σᾶς ἔχουν τυφλώσει; Κι ἂν σᾶς ρωτοῦσε ἀπὸ ποῦ ἀντλεῖτε τὴ βεβαιότητα πὼς ἡ φωνὴ τῆς φύσης εἶναι ψ υ χ ο φ θ ό ρ α ; Κι ἂν σᾶς πρότεινε νὰ δεῖτε τὰ πράγματα ἀκριβῶς ἀνάποδα καὶ νὰ θεωρεῖτε τὴ φωνὴ τοῦ Θεοῦ καὶ τῆς συνείδησης σὰν τεχνάσματα τοῦ διαβόλου; Ὑπάρχουν τέτοιοι ἀσεβεῖς· πῶς θὰ τὰ βγάζατε πέρα μαζί του; Δὲν μπορεῖτε βέβαια νὰ ἐπικαλεσθεῖτε τοὺς γονεῖς σας, τοὺς δασκάλους σας καὶ τοὺς καλοὺς ἀνθρώπους, ἀφοῦ αὐτοὺς ἀκριβῶς οἱ συνομιλητές σας θεωροῦν δ ι α φ θ ο ρ ε ῖ ς σας, πραγματικοὺς βιαστὲς καὶ ἐκφαυλιστὲς τῶν νέων, ποὺ καλλιεργοῦν ὕπουλα τὴν αὐτοπεριφρόνηση καὶ τὴ λατρεία τοῦ θείου καὶ γεμίζουν τὶς νεαρὲς καρδιὲς μὲ βρωμιὰ καὶ τὰ νεαρὰ μυαλὰ μὲ βλακεία.

Ἀλλὰ οἱ ἀσεβεῖς δὲν σταματοῦν ἐδῶ· καὶ ρωτοῦν: Γιὰ χάρη τίνος προσέχετε τόσο πολὺ τὶς ἐντολὲς τοῦ Θεοῦ ἢ ὁποιου ἄλλου; Δὲν ἔχετε βέβαια τὴν ἐντύπωση πὼς τὸ κάνετε ἁπλῶς καὶ

μόνο γιὰ νὰ εὐχαριστήσετε τὸν Κύριο; Ὄχι, τὸ κάνετε, καὶ πάλι, γιὰ χ ά ρ η σ α ς. Ὥστε κι ἐδῶ λοιπὸν τὸ κέντρο εἶστε σ ε ῖ ς καὶ ὁ καθένας πρέπει νὰ πεῖ στὸν ἑαυτό του· Ἐγὼ εἶμαι τὸ πᾶν γιὰ τὸν ἑαυτό μου, καὶ ὅ,τι κάνω τὸ κάνω γ ι ὰ μ έ ν α.

(...) Σκεφτεῖτε το λοιπὸν καλὰ καὶ ἀποφασίστε ἂν θὰ ὑψῶστε στὴ σημαία σας τὸ ὄνειρο τῆς «ἐλευθερίας» ἢ τὴν ἀπόφαση τοῦ «ἐγωϊσμοῦ», τῆς μοναδικότητας. Ἡ «ἐλευθερία» σᾶς κάνει νὰ ὀ ρ γ ί ζ ε σ τ ε μὲ κάθε τι ποὺ δὲν εἶναι ὁ ἑαυτός σας· ὁ «ἐγωϊσμός» σᾶς κάνει νὰ χ α ί ρ ε σ τ ε, νὰ ἀπολαμβάνετε τὸν ἑαυτό σας. Ἡ «ἐλευθερία» παραμένει καημός, ρωμαντικὴ νοσταλγία, χριστιανικὴ ἐλπίδα, τοῦ ἄλλου κόσμου καὶ τοῦ μέλλοντος· ἡ μοναδικότητα εἶναι πραγματικότητα ποὺ μ ό ν η τ η ς παραμερίζει μόνον τόση ἀνελευθερία, ὅση στέκει ἐμπόδιο στὸ δρόμο σας. Ἂν κάτι δὲν σᾶς ἐνοχλεῖ, δὲν τὸ πολεμᾶτε· ἂν ὅμως ἀρχίσει νὰ σᾶς ἐνοχλεῖ, τότε ξέρετε πῶς «στὸν ἑαυτό σας πρέπει νὰ ὑπακούσετε κι ὄχι στοὺς ἀνθρώπους».

Ἡ ἐλευθερία διδάσκει μόνο: «Ἀπαλλαγεῖτε, λυτρωθεῖτε ἀπὸ κάθε καταπίεση»· ἀλλὰ δὲν σᾶς μαθαίνει ποιὸς εἶστε. «Ἀπαλλαγεῖτε, ἀπαλλαγεῖτε!», σᾶς φωνάζει· καὶ σεῖς, σπεύδοντας νὰ ἀπαντήσετε στὸ κάλεσμά της, φτάνετε νὰ ἀπαλλαγεῖτε κι ἀπὸ τὸν ἴδιο τὸν ἑαυτό σας — νὰ «ἀπαρνηθεῖτε τὸν ἑαυτό σας». Ἐνῶ ἡ μοναδικότητα σᾶς ξαναφέρνει στὸν ἑαυτό σας, σᾶς φωνάζει: «Ἔλα στὸν ἑαυτό σου!». Ὑπὸ τὴν αἰγίδα τῆς ἐλευθερίας ἔχετε λυτρωθεῖ ἀπὸ πάρα πολλά, ἀλλὰ ὅλο καὶ κάτι νέο σᾶς καταπιέζει.: «Γλυτώσαν ἀπὸ τοὺς κακούς· ἔμειν' ὡστόσο τὸ Κακό»19. Σὰν μοναδικὸς ἔ χ ε τ ε ὁ ρ ι σ τ ι κ ὰ γ λ υ τ ώ σ ε ι ἀ π ὸ ὅ λ α, καὶ αὐτὸ ποὺ μένει, εἶναι ἐκεῖνο ποὺ δ ε χ τ ή κ α τ ε ἀκολουθώντας τὴ δική σας ἐκλογὴ καὶ τὸ προσωπικό σας γοῦστο. Ὁ μοναδικὸς ἄνθρωπος εἶναι ἐλεύθερος ἐ κ γ ε ν ε τ ῆ ς καὶ ἐκ φύσεως· ὁ ἐλεύθερος ἄνθρωπος εἶναι ἕνας μ α ν ι α κ ὸ ς τ ῆ ς ἐ λ ε υ θ ε ρ ί α ς, ἕνας φανατικὸς ὀνειροπόλος.

(...) Ἀλλὰ κι ἂν δεχτοῦμε πὼς σᾶς δίνουν ἐλευθερία, τότε ἔχετε νὰ κάνετε μὲ ἀπατεῶνες ποὺ δίνουν παραπάνω ἀπ' ὅσα ἔχουν. Γιατὶ δὲν σᾶς δίνουν τίποτα δικό τους, ἀλλὰ κλεμένη πραμάτεια· τὴ δ ι κ ή σ α ς ἐλευθερία σᾶς δίνουν, αὐτὴν ποὺ θάπρεπε νὰ πάρετε μόνοι σας· καὶ σᾶς τὴν δ ί ν ο υ ν ἀκριβῶς γιὰ νὰ μὴν τὴν πάρετε μόνοι σας καὶ θελήσετε μάλιστα νὰ τοὺς ζητήσετε καὶ τὸ λόγο γιὰ τὴν κλοπὴ καὶ τὴν ἀπάτη. Εἶναι ἀρκετὰ πανοῦργοι γιὰ νὰ ξέρουν πὼς ἡ ἐλευθερία παραχωρημένη δὲν εἶναι ἐλευθερία, γιατὶ μόνον ἡ ἐλευθερία ποὺ π α ί ρ ν ε ι κανείς, ἡ ἐλευθερία τοῦ ἐγωϊστῆ, ἁρμενίζει πλησίστια. Ἡ χαρισμένη ἐλευθερία μαινάρει μὲ τὴν πρώτη θύελλα ἢ ἀπανεμιά· πλέει μονάχα μὲ ἄνεμο μέτριο καὶ ἐλαφρύ.

Ἐδῶ ἔγκειται καὶ ἡ διαφορὰ ἀνάμεσα στὴν αὐτοαπελευθέρωση καὶ τὴν χειραφέτηση ἢ ἀπόδοση ἐλευθερίας. Φερθεῖτε σεῖς σὰν ἐνήλικοι καὶ ἔχετε ἤδη χειραφετηθεῖ χωρὶς καμμιὰ ἐπίσημη πράξη· ἀλλιῶς θὰ πεῖ πὼς δὲν εἶστε ἐνήλικοι κι οὔτε πρόκειται ποτὲ νὰ ἐνηλικιωθεῖτε, ἔστω καὶ μὲ ἐπίσημη πράξη χειραφετήσεως. Ὅταν οἱ Ἕλληνες ἐνηλικιώθηκαν ἔδιωξαν τοὺς τυράννους καὶ ὅταν ἕνας γιὸς ἐνηλικιώνεται φεύγει ἀπ' τὴν πατρικὴ στέγη. Ἂν οἱ Ἕλληνες περίμεναν νὰ εὐδοκήσουν οἱ τύραννοι νὰ ἐπιτρέψουν τὴν χειραφέτησή τους, θὰ περίμεναν ἀκόμα.

Η ΕΛΕΥΘΕΡΙΑ ΤΟΥ ΛΑΟΥ ΔΕΝ ΕΙΝΑΙ ΚΑΙ ΔΙΚΗ ΜΟΥ ΕΛΕΥΘΕΡΙΑ

Εἶναι ἀλήθεια πὼς πολλὰ προνόμια καταργήθηκαν μὲ τὸν καιρό[20] ὅμως, ὅποια βελτίωση κι ἂν ἔγινε, ἔγινε πάντα γιὰ τὸ «κοινὸ καλό», γιὰ τὸ Κράτος καὶ τὸ καλὸ τοῦ Κράτους.

Ἀλλὰ τί μὲ νοιάζει ἐμένα τὸ κοινὸ καλό; Τὸ κοινὸ καλὸ δὲν εἶναι τὸ δ ι κ ό μ ο υ καλό· εἶναι ἡ α ὐ τ α π ά ρ ν η σ η στὴν ἔσχατη συνέπειά της. Τὸ κοινὸ καλὸ μπορεῖ νὰ πανηγυρίζει κι ἐγὼ νὰ πρέπει νὰ κάθομαι «σούζα»· τὸ Κράτος μπορεῖ νὰ εὐημερεῖ καὶ ἐγὼ νὰ μὴν ἔχω στὸν ἥλιο μοίρα. Καὶ οἱ λιμ-

περαλιστές μας δὲν κάνουν ἄλλο ἀπ' τὴν ἠλιθιότητα νὰ ἀντιτάσσουν τὸ λαὸ στὴν κυβέρνηση καὶ νὰ μιλᾶνε γιὰ τὰ δικαιώματα τοῦ πρώτου: «γιατὶ ὁ λαὸς εἶναι ἐνήλικος καὶ πρέπει νὰ λάβει τὸ λόγο» κλπ. Λὲς καὶ αὐτὸς ποὺ δὲν ἔχει στόμα μπορεῖ νὰ ἔχει λόγο! Μόνο τὸ ἄτομο μπορεῖ νὰ λάβει τὸ λόγο. Γι' αὐτὸ καὶ τὸ αἴτημα τῆς ἐλευθεροτυπίας σημαίνει ἀκριβῶς τὸ ἀντίθετο ἀπ' ὅ,τι διατείνεται, ὅταν προβάλλεται σὰν «δικαίωμα τοῦ λαοῦ»: δὲν εἶναι παρὰ δικαίωμα, ἢ μᾶλλον προνόμιο, τοῦ ἀ τ ό μ ο υ. Ἂν ἕνας λαὸς ἔχει ἐλευθεροτυπία, ἐγώ, ἂν καὶ μέσα σ' αὐτὸ τὸ λαό, δὲν ἔχω. Ἡ ἐλευθερία τοῦ λαοῦ δὲν εἶναι δική μου ἐλευθερία, καὶ ἡ ἐλευθερία τοῦ τύπου, σὰν ἐλευθερία τοῦ λαοῦ, μπορεῖ κάλλιστα νὰ συμβαδίζει μ' ἕνα νόμο περὶ τύπου καὶ νὰ κατευθύνεται ἐ ν α ν τ ί ο ν μ ο υ.

Σχετικὰ μὲ ὅλους τοὺς σημερινοὺς ἀγῶνες γιὰ ἐλευθερία, πρέπει νὰ ξεκαθαριστεῖ τὸ ἑξῆς:

Ἡ ἐλευθερία τ ο ῦ λ α ο ῦ δὲν εἶναι δ ι κ ή μ ο υ ἐλευθερία!

(...) Ἕνας λαὸς δὲν μπορεῖ νὰ εἶναι ἐλεύθερος παρὰ εἰς βάρος τοῦ ἀτόμου· γιατὶ στὴν ἐλευθερία αὐτή, δὲν εἶναι τὸ ἄτομο ποὺ μετράει ἀλλὰ ὁ λαός. Ὅσο πιὸ ἐλεύθερος ὁ λαός, τόσο πιὸ ἀνελεύθερο τὸ ἄτομο. Ὁ Ἀθηναϊκὸς λαός, τὴν ἐποχὴ ἀκριβῶς ποὺ βρισκόταν στὸ ἀπόγειο τῆς ἐλευθερίας του ἐθέσπισε τὸν ἐξοστρακισμό, καταδίωξε τοὺς ἄθεους καὶ δηλητηρίασε τὸν γνησιότερο στοχαστή του.

Πόσοι καὶ πόσοι ὕμνοι δὲν ἔχουν ψαλλεῖ στὴ συνέπεια τοῦ Σωκράτη, ποὺ τὸν ἔκανε ν' ἀντισταθεῖ στὶς συμβουλὲς τῶν φίλων του καὶ νὰ μὴν δραπετεύσει! Ὁ Σωκράτης, ἀναγνωρίζοντας στοὺς Ἀθηναίους τὸ δικαίωμα νὰ τὸν καταδικάσουν, φέρθηκε σὰν ἠλίθιος· καλὰ νὰ πάθει λοιπόν. Ἀλλὰ γιατί ὅμως δέχτηκε τοὺς ὅρους τῶν Ἀθηναίων; Γιατί δὲν τοὺς ἀγνόησε; Ἂν ἤξερε, ἂν μποροῦσε νὰ ξέρει ποιός ἦταν, δὲν θὰ ἀναγνώριζε καμμιὰ ἁρμοδιότητα, κανένα δικαίωμα σὲ τέτοιους κριτές. Τὸ ὅτι δ ὲ ν ἐ δ ρ α π έ τ ε υ σ ε ἦταν ἀκριβῶς ἡ ἀδυναμία του, ἡ πλάνη του

πῶς εἶχε ἀκόμα κάτι κοινὸ μὲ τοὺς 'Αθηναίους ἢ ἡ ἐντύπωσή του πὼς ἦταν μέλος, ἕνα ἁπλὸ μέλος αὐτοῦ τοῦ λαοῦ. 'Ενῶ ὁ ἴδιος ἦταν ὁ λαός, καὶ μόνον ὁ ἴδιος μποροῦσε νὰ κρίνει τὸν ἑαυτό του. Κανεὶς δὲν ἦταν ἁρμόδιος νὰ τὸν δικάσει· κι ἄλλωστε, μήπως δὲν εἶχε ἐκδώσει ὁ ἴδιος ἀπόφαση γιὰ τὸν ἑαυτό του; Δὲν ἔκρινε τὸν ἑαυτό του ἄξιο τοῦ Πρυτανείου; Θάπρεπε νὰ ἔχει ἐπιμείνει στὴ δική του ἀπόφαση καί, ἐφόσον αὐτὴ δὲν ἦταν καταδικαστική, νὰ ἀγνοήσει τὴν ἀπόφαση τῶν 'Αθηναίων καὶ νὰ δραπετεύσει. 'Αλλὰ ὑποτάχτηκε καὶ ἀναγνώρισε στὸν λαὸ τὸν δικαστή του, ὑποκλινόμενος — ὁ μικρὸς αὐτὸς — μπρὸς στὴν μεγαλειότητα τοῦ λαοῦ. Τὸ ὅτι ὑποκλίθηκε στὴν ἐξουσία — στὴν ὁποία, νὰ ὑποκύψει μόνο θὰ μποροῦσε — σὰν νὰ ἐπρόκειτο γιὰ «δίκαιον», ἦταν προδοσία κατὰ τοῦ ἑαυτοῦ του: ἦταν ἀρετή. 'Ο Χριστὸς ποὺ ἀρνήθηκε, ὅπως λένε, νὰ χρησιμοποιήσει τὶς οὐράνιες λεγεῶνες του, ὑμνήθηκε ἀπὸ τοὺς ἱστοριογράφους γιὰ τὴν ἴδια ἀκριβῶς ἀκεραιότητα. 'Ο Λούθηρος, ἀντίθετα, ἔκανε θαυμάσια καὶ πολὺ σοφὰ ὅταν ζήτησε γραπτὴ ἐγγύηση γιὰ τὴν ἀσφάλεια τῆς μεταφορᾶς του στὴ Βόρμς· καὶ ὁ Σωκράτης ἔπρεπε νὰ ξέρει πὼς οἱ 'Αθηναῖοι ἦταν ἐχθροί του καὶ πὼς μόνον ὁ ἴδιος ἦταν ἄξιος νὰ κρίνει τὸν ἑαυτό του. 'Η αὐταπάτη ἑνὸς «Κράτους δικαίου», ἑνὸς «Νόμου» κ.λ.π. θάπρεπε νὰ ἔχει ὑποχωρήσει μπρὸς στὴ διαπίστωση πὼς ἡ θέση τῶν 'Αθηναίων ἦταν θέση ἰσχύος.

'Η 'Ελληνικὴ ἐλευθερία ἔληξε μὲ τὴν στρεψοδικία καὶ τὴ ραδιουργία. Γιατί; Γιατὶ ἦταν πολὺ πιὸ δύσκολο γιὰ τὸν μέσο Ἕλληνα νὰ καταλήξει στὸ συμπέρασμα ποὺ οὔτε ὁ ἥρωας τῆς ἑλληνικῆς σκέψης, ὁ Σωκράτης, δὲν μπόρεσε νὰ φθάσει. Γιατί, τί ἄλλο εἶναι ἡ στρεψοδικία, παρὰ ἕνας τρόπος νὰ ἐκμεταλλευτεῖ κανεὶς τὸ καθιερωμένο, χωρὶς νὰ τὸ καταργήσει. Θὰ μποροῦσα νὰ προσθέσω «πρὸς τὸ συμφέρον του», ἀλλὰ ἡ ἔννοια ἐνυπάρχει στὸ «ἐκμεταλλεύομαι».

(...) 'Ο Σωκράτης ἀναγνώρισε τὸ Δίκαιο καὶ τὸν Νόμο· οἱ Ἕλληνες διατήρησαν ἀπαράβατη τὴν ἀρχὴ τοῦ Δικαίου καὶ τοῦ Νόμου. Ἂν παράλληλα μ' αὐτὴ τὴν ἀναγνώριση, ἐννοοῦσαν νὰ κα-

τάξουν καὶ τὸ δικό τους συμφέρον—ὁ καθένας τὸ δικό του—τότε δὲν ἔμενε παρὰ νὰ καταφύγουν στὴ δικολαβία καὶ τὴ ραδιουργία. Ὁ Ἀλκιβιάδης, αὐτὸς ὁ μεγαλοφυὴς ραδιοῦργος, ἐγκαινιάζει τὴν περίοδο τῆς Ἀθηναϊκῆς «παρακμῆς» μὲ τὸν Λύσσανδρο τὸν Λακεδαιμόνιο καὶ ἄλλους, γίνεται φανερὸ πὼς ἡ ραδιουργία ἔχει ἁπλωθεῖ στὸ πανελλήνιο. Τὸ ἑλληνικὸ Δ ί κ α ι ο πάνω στὸ ὁποῖο στηρίζονταν τὰ ἑλληνικὰ Κ ρ ά τ η, ἔπρεπε νὰ διαστρεβλωθεῖ καὶ νὰ ὑπονομευτεῖ ἀπ' τοὺς ἐγωιστὲς ποὺ ξεπήδησαν μέσα ἀπ' αὐτά· τὰ Κ ρ ά τ η ἔπεσαν γιὰ νὰ ἐλευθερωθοῦν τὰ ἄ τ ο μ α· κι ὁ ἑλληνικὸς λαὸς χάθηκε γιατὶ τὰ ἄτομα νοιάζονταν λιγότερο γι' αὐτὸν καὶ περισσότερο γιὰ τὸν ἑαυτό τους. Ὅλα γενικά, Κράτη, θεσμοί, Ἐκκλησία κ.λ.π. γκρεμίστηκαν ἀπὸ τὰ σ χ ι σ μ α τ ι κ ὰ ἄ τ ο μ α· γιατὶ τὸ ἄτομο εἶναι ὁ προαιώνιος ἐχθρὸς κάθε σ υ ν ό λ ο υ, κάθε δ ε σ μ ο ῦ, κάθε ἁλυσίδας. Κι ὅμως, ὑπάρχει ἀκόμα ἡ ἐντύπωση πὼς ὁ ἄνθρωπος χρειάζεται «ἱεροὺς δεσμούς»· αὐτὸς ὁ θανάσιμος ἀντίπαλος κάθε «δεσμοῦ». Ἡ τύφλωση κάνει τοὺς ἀνθρώπους ν' ἀνακαλύπτουν συνεχῶς νέους, καὶ νομίζουν πὼς βρῆκαν ἐπιτέλους τὸ σωστὸ ὅταν κάποιος τοὺς φορέσει τὸ κολλάρο τοῦ λεγόμενου ἐλεύθερου συντάγματος, ἕνα ὄμορφο συνταγματικὸ κολλάρο.

(...) Ὅ,τ ι ε ἶ ν α ι ἱ ε ρ ό, ε ἶ ν α ι δ ε σ μ ό ς, ἁ λ υ σ ί δ α. Ὅ,τι εἶναι ἱερὸ διαστρέφεται, ἀπὸ τοὺς δικολάβους· καὶ ἡ ἐποχή μας ἔχει πλῆθος ἀπ' αὐτοὺς καὶ σὲ κάθε χῶρο. Ἑτοιμάζουν τὴν κακοποίηση τοῦ νόμου, τὴν κατάργησή του.

Καημένοι Ἀθηναῖοι ποὺ σᾶς κατηγόρησαν γιὰ σοφιστεία καὶ στρεψοδικία· καημένε Ἀλκιβιάδη ποὺ σὲ κατηγόρησαν γιὰ ραδιοῦργο! Ἐνῶ ἐδῶ βρίσκεται ὅ,τι καλύτερο κάνατε, τὸ πρῶτο σας βῆμα πρὸς τὴν ἐλευθερία. Οἱ Αἰσχύλοι σας καὶ οἱ Ἡρόδοτοι, ἤθελαν ἁπλῶς τὴν ἐλευθερία τοῦ ἑλληνικοῦ λ α ο ῦ. Μονάχα ἐσεῖς ὑποψιαστήκατε τὴ δ ι κ ή σ α ς ἐλευθερία!

Ὁ λαὸς καταδιώκει αὐτοὺς ποὺ ὑψώνονται πάνω ἀπὸ τὴ μ ε γ α λ ε ι ό τ η τ ά τ ο υ· διαθέτει τὸν ἐξοστρακισμὸ γιὰ τοὺς ὑπὲρ τὸ δέον ἰσχυροὺς πολίτες, τὴν Ἱερὰ Ἐξέταση γιὰ τοὺς αἱρετι-

κούς της 'Εκκλησίας, την 'Ιερά 'Εξέταση πάλι γιά τους προδότες του Κράτους κ.λ.π.

Γιατί τον λαό τον ενδιαφέρει μόνον ή δική του υπόθεση· ἀπαιτεῖ ἀπό τον καθένα «πατριωτική αὐτοθυσία». Γι' αὐτόν, τὸ κάθε ἄτομο χωριστά εἶναι ἀμελητέο, ἀνύπαρκτο· καὶ δὲν μπορεῖ πάλι νὰ κάνει — οὔτε καὶ νὰ ὑπομείνει — αὐτὸ ποὺ τὸ ἄτομο, καὶ μόνον τὸ ἄτομο, μπορεῖ: δηλαδή, νὰ καταξιωθεῖ. Κάθε λαός, κάθε Κράτος, ἀδικεῖ τὸν ἐγωιστή.

"Οσο ὑφίσταται ἀκόμα ἔστω καὶ ἕνας θεσμὸς ποὺ τὸ ἄτομο δὲν θὰ μπορεῖ νὰ ἀνατρέψει, ἡ μοναδικότητα καὶ τὸ αὐτεξούσιο θὰ βρίσκονται ἀκόμα πολὺ μακριά. Πῶς μπορῶ νὰ εἶμαι ἐλεύθερος ὅταν πρέπει νὰ δένομαι μὲ ὅρκο σ' ἕνα θεσμό, ἕνα σύνταγμα, ἕνα νόμο,νὰ «ἀφιερώνομαι ψυχῇ τε καὶ σώματι» στὸ λαό μου; Πῶς μπορῶ νὰ εἶμαι ὁ ἑαυτός μου ὅταν οἱ δυνατότητές μου δὲν μποροῦν νὰ ἀναπτυχθοῦν παρὰ μόνον στὸ μέτρο ποὺ «δὲν διασποῦν τὴν κοινωνικὴ ἁρμονία»; (Βάιτλινγκ).

Ἡ δύση τοῦ λαοῦ καὶ τῆς ἀνθρωπότητας θὰ σημάνει τὸ δικό μου χάραμα.

ΚΟΜΜΑΤΑ

Στὸ κεφάλαιο «κοινωνία» ἔχει τὴ θέση του καὶ τὸ «κόμμα» ὁ ὕμνος τοῦ ὁποίου ψάλλεται συχνὰ τώρα τελευταῖα.

"Οπου ὑπάρχει Κράτος εὐδοκιμεῖ τὸ κόμμα. «Κόμμα, κόμμα ποιὸς δὲν μπῆκε στὸ κόμμα;» 'Αλλὰ τὸ ἄτομο εἶναι μονάδα, δὲν εἶναι κομμάτι τοῦ κόμματος. Προσχωρεῖ ἐλεύθερα καὶ τὸ ἴδιο ἐλεύθερα ἀποχωρεῖ. Τὸ κόμμα εἶναι Κράτος ἐν Κράτει, καὶ στὸ μικρὸ αὐτὸ Κράτος - κυψέλη, ἀκριβῶς ὅπως στὸ μεγάλο, «εἰρήνη καὶ ὁμόνοια» πρέπει νὰ βασιλεύουν. Αὐτοὶ ἀκριβῶς ποὺ ὠρύονται πῶς πρέπει νὰ ἀντισταθοῦμε στὸ Κράτος, εἶναι οἱ ἴδιοι ἐκεῖνοι ποὺ ἐξαπολύουν μύδρους ὅταν ἀπειλεῖται ἡ συνοχὴ τοῦ κόμματος· ἀπόδειξη, πὼς κι αὐτοὶ ἐπίσης ἕνα Κράτος ἐπιζητοῦν. Δὲν τοὺς ἐνοχλεῖ τὸ Κράτος· στὸν Μοναδικὸ σκοντάφτουν τὰ κόμματα.

Τίποτα δὲν ἀκούγεται τόσο συχνὰ ὅσο οἱ ἐκκλήσεις γιὰ πίστη στὸ κόμμα, καὶ οἱ ἄνθρωποι τοῦ κόμματος τίποτα δὲν σιχαίνονται τόσο πολὺ ὅσο τὸν ἀποστάτη. Πρέπει ν' ἀκολουθεῖ κανεὶς τὸ κόμμα του παντοῦ καὶ πάντα, νὰ ἀποδέχεται ἀσυζητητὶ καὶ νὰ ὑποστηρίζει τὶς ἀρχές του. Βέβαια, τὸ κόμμα, δὲν φτάνει ὅπως οἱ κλειστὲς κοινότητες (τὰ τάγματα, ἡ Κοινωνία τοῦ Ἰησοῦ κλπ), στὸ σημεῖο νὰ δένει τὰ μέλη του μὲ πάγιους κανόνες καὶ ἄρθρα πίστεως, παύει ὅμως αὐτομάτως νὰ συνιστᾶ συνεταιρισμό, ἀπὸ τὴ στιγμὴ ποὺ δίνει σὲ μερικὲς ἀρχές του χαρακτήρα ὑποχρεωτικὸ καὶ θέλει νὰ προλάβει κάθε ἐπίθεση ἐναντίον τους. Αὐτὴ ἀκριβῶς τὴ στιγμὴ γεννιέται σὰν κόμμα, καὶ εἶναι πιὰ μιὰ ὁ λ ο κ λ η ρ ω μ έ ν η κ ο ι ν ό τ η τ α, ἕνας ἐξωφλημένος συνεταιρισμός, μιὰ ἰδέα ἔμμονη. Μέλος τῆς ἀπολυταρχίας τὸ ἴδιο, δὲν μπορεῖ νὰ ἀνεχθεῖ ἀπὸ τὰ μέλη του νὰ ἀμφισβητήσουν τὸ ἀλάθητο αὐτῆς τῆς ἀρχῆς· κι αὐτοὶ πάλι, δὲν μποροῦν παρὰ νὰ καλλιεργοῦν τὴν ἀμφισβήτηση, ἂν εἶναι ἀρκετὰ ἐγωϊστὲς ὥστε νὰ θέλουν νὰ ὑπάρχουν καὶ ἔξω ἀπὸ τὸ κόμμα, νὰ εἶναι δηλαδὴ ὑπερκομματικοί. Αὐτὸ δὲν τὸ πετυχαίνουν σὰν ἄνθρωποι τοῦ κόμματος, ἀλλὰ μόνον σὰν ἐγωϊστές. Ἂν εἶσαι διαμαρτυρόμενος καὶ ἀνήκεις στὸ κόμμα τῶν διαμαρτυρομένων, εἶσαι ὑποχρεωμένος νὰ ὑπερασπιστεῖς τὸ δόγμα τῶν διαμαρτυρομένων, ἤ, τὸ πολὺ - πολύ, μπορεῖς νὰ τὸ «ἐξυγιάνεις», ἀλλ' ὄχι, ποτέ, νὰ τὸ ἀπορρίψεις· ἂν εἶσαι χριστιανὸς καὶ ἀνήκεις ἐπίσημα στὸ κόμμα τῶν χριστιανῶν, δὲν εἶναι δυνατὸν νὰ τὸ ξεπεράσεις μ' αὐτὴ τὴν ἰδιότητα, παρὰ μόνον ἂν ὁ ἐγωϊσμός σου, δηλαδή, ὁ ὑπερκομματισμός σου σὲ κινεῖ. Τί τεράστιες προσπάθειες κατέβαλλαν οἱ χριστιανοὶ — ὡς τὸν Ἕγελο — καὶ οἱ κομμουνιστές, γιὰ νὰ κατοχυρώσουν τὸ κόμμα τους! Ἀ π ο φ ά σ ι σ α ν ὁριστικὰ κι ἀμετάκλητα πὼς ὁ χριστιανισμὸς ἔκλεινε μέσα του τὴν αἰώνια ἀλήθεια, κι ἔτσι, τὸ μόνο ποὺ τοὺς ἔμενε πλέον, ἦταν νὰ τὴν ἀναδείξουν, νὰ τὴν καταδείξουν καὶ νὰ τὴν ἀποδείξουν.

Μὲ δυὸ λόγια, τὸ κόμμα δὲν ἀνέχεται ὑπερκομματισμό· καὶ μ' αὐτὸν ἀκριβῶς ἐκδηλώνεται ὁ ἐγωϊσμός. Τί μὲ νοιάζει ἐμένα τὸ κόμμα; Ἔτσι κι ἀλλιῶς θὰ βρεθοῦν ἀρκετοὶ γιὰ νὰ συνεταιρισθοῦν μαζί μου χωρὶς νὰ ὑψώσουν καμμιὰ πίστη στὴ σημαία μου.

"Αν κάποιος άποσκιρτήσει άπό ένα κόμμα σέ άλλο, βρίσκεται χαρακτηρισμένος «άποστάτης». Πράγματι, ή η θ ι κ ή άπαιτεῖ πίστη στό κόμμα, καί ή άποσκίρτηση συνεπάγεται τή ρετσινιά τῆς άπιστίας. Μόνο πού ή μοναδικότητα δέν γνωρίζει καμμιά έπιταγή «πίστεως», «άφοσιώσεως» κ.λ.π. τά πάντα δέχεται· καί τήν άσυνέπεια άκόμα, καί τήν άλλαξοπιστία. "Αλλωστε, κι αύτοί άκόμα οί ήθικοί άνθρωποι άποδέχονται χωρίς νά τό ξέρουν αύτήν τήν άποψη καί τήν έφαρμόζουν κατά γράμμα όταν πρόκειται νά κρίνουν κάποιον πού άποσκίρτησε στό δ ι κ ό τ ο υ ς κόμμα. Κι όχι μόνο, άλλά ρίχνονται ένθουσιωδῶς στόν προσηλυτισμό. Θάπρεπε όμως καί νά συνειδητοποιοῦσαν συγχρόνως, πώς πρέπει νά δειχτεῖ κανείς άπιστος γιά νά δειχτεῖ ό Έαυτός του, νά δειχτεῖ ά ν ή θ ι κ ο ς — έπίορκος, στήν προκειμένη περίπτωση — προκειμένου νά προσδιοριστεῖ μόνος του άντί νά άφήνει νά τόν προσδιορίζουν ήθικές άρχές. Στά μάτια τῶν άνθρώπων μέ αύστηρές ήθικές άρχές, ό άποστάτης είναι κάποιος πού φοράει εὔκολα τόν ένα σκοῦφο μετά τόν άλλο, καί δύσκολα θά κέρδιζε τήν έμπιστοσύνη τους: γιατί, μήπως δέν φέρνει τό στίγμα τῆς άσυνέπειας, δηλαδή τῆς άνηθικότητας;

Γιά τόν κοινό θνητό, αύτός ό τρόπος τοῦ σκέπτεσθαι είναι σχεδόν καθολικός· όσο γιά τούς προχωρημένους στοχαστές, αύτοί καταλαμβάνονται, γιά μιά άκόμη φορά, άπό άβεβαιότητα καί άμηχανία, μή όντας σέ θέση, λόγω τῆς συγχύσεως τῶν Ιδεῶν τους, νά άντιληφθοῦν καθαρά τήν άναπόφευκτη καί σύμφυτη μέ τήν έννοια τῆς ήθικῆς, άντίφαση. Δέν τολμοῦν νά όνομάσουν χωρίς καμμιά έπιφύλαξη τούς άποστάτες άνήθικους, γιατί είναι καί οί ίδιοι έπιρρεπεῖς στήν άποστασία, (άποσκίρτηση άπό μιά θρησκεία σέ μιά άλλη, κ.λ.π.)· άλλά άπό τήν άλλη πλευρά, δέν μποροῦν νά άπαγκιστρωθοῦν άπό τήν ήθική άποψη. Κι όμως, θάταν μοναδική εύκαιρία γι' αύτούς νά τήν ξεπεράσουν.

Οί ύπερκομματικοί, οί Μοναδικοί, δέν θά μποροῦσαν νά συστήσουν κόμμα; Πῶς μποροῦν νά νοηθοῦν σάν Μοναδικοί άν έ ν τ ά σ σ ο ν τ α ι σέ κόμμα;

Δέν πρέπει λοιπόν νά κάνει κανείς κόμμα μέ άλλους; Κάνοντας κόμμα μέ άλλους, μπαίνοντας στό κόμμα τους, σχηματίζω

μαζί τους ἕνα σ υ ν ε τ α ι ρ ι σ μ ὸ ποὺ διαρκεῖ τόσο μόνο ὅσο τὸ ἐν λόγω κόμμα καὶ ἐγὼ ἐπιδιώκουμε τοὺς ἴδιους σκοπούς. Ἀλλὰ ἂν σήμερα συμμερίζομαι τὶς ἀπόψεις του, μπορεῖ αὔριο κάτι τέτοιο νὰ μοῦ εἶναι ἀδύνατο, ὁπότε τὸ «προδίδω». Τὸ κόμμα δὲν ἔχει τίποτα τὸ δεσμευτικὸ γιὰ μένα· μόλις πάψει νὰ μὲ ἱκανοποιεῖ, γίνομαι ἀντίπαλός του.

Τὰ μέλη κάθε κόμματος ποὺ ἔχει πάντα τὴν τάση νὰ φροντίζει γιὰ τὴ δική του μόνο ὑπόσταση καὶ διάρκεια, δὲν εἶναι ἐλεύθερα, ἢ μᾶλλον, δὲν ἀνήκουν στὸν ἑαυτό τους καὶ στεροῦνται τὸν ἐγωϊσμό τους στὸ μέτρο ποὺ ἐξυπηρετοῦν αὐτὴν τὴν τάση τοῦ κόμματος. Μὲ ἄλλα λόγια, ἡ ἀνεξαρτησία τοῦ κόμματος συνεπάγεται τὴν ἐξάρτηση τῶν μελῶν του.

Κανένα κόμμα, ὁποιουδήποτε εἴδους, δὲν μπορεῖ νὰ κάνει χωρὶς ὁ μ ο λ ο γ ί α πίστεως: τὰ μέλη του ὀφείλουν νὰ π ι σ τ ε ύ ο υ ν στὸ δόγμα του, δὲν μποροῦν νὰ τὸ ἀμφισβητοῦν ἢ νὰ τὸ πολυψάχνουν ἀλλὰ πρέπει νὰ τὸ θεωροῦν ἀδιάσειστη καὶ ἀπόλυτη ἀλήθεια. Ποὺ σημαίνει πὼς πρέπει νὰ ἀνήκουν στὸ κόμμα ψυχῇ τε καὶ σώματι, διαφορετικὰ δὲν εἶναι ἄνθρωποι τοῦ κόμματος ἀλλὰ λίγο - πολύ, ἐγωϊστές. Κάνε πὼς διατυπώνεις μιὰ ἀμφιβολία γιὰ τὸν χριστιανισμὸ καὶ παύεις αὐτομάτως νὰ εἶσαι ἀληθινὸς χριστιανός· εἶχες τὸ θ ρ ά σ ο ς νὰ ζητήσεις ἐξηγήσεις καὶ νὰ σύρεις τὸν χριστιανισμὸ μπρὸς στὴν ἕδρα τοῦ ἐγωϊσμοῦ σου. Ἁ μ ά ρ τ η σ ε ς ἀπέναντί του, ἀπέναντι στὴν ὑπόθεση τοῦ κόμματός σου (ἀφοῦ δὲν εἶναι βέβαια καὶ ὑπόθεση ἄλλου κόμματος, τῶν Ἑβραίων λόγου χάρη). Ἀλλὰ καλὰ θὰ κάνεις νὰ μὴν τρομοκρατηθεῖς: τὸ θράσος σου θὰ σὲ φέρει στὴ μ ο ν α δ ι κ ό τ η τ α.

Τότε λοιπόν, ὁ ἐγωϊστὴς δὲν μπορεῖ νὰ ἐναγκαλιστεῖ ἢ νὰ υἱοθετήσει τὶς ἀρχὲς ἑνὸς κόμματος; Μὰ ναί, φυσικά. Ἀλλὰ νὰ ἐναγκαλιστεῖ καὶ νὰ υἱοθετηθεῖ αὐτὸς ἀπὸ τὸ κόμμα, ὄχι. Τὸ κόμμα μένει πάντα γι' αὐτὸν μιὰ συγκέντρωση· παρευρίσκεται, λαμβάνει μέρος.

ΕΠΑΝΑΣΤΑΣΗ ΚΑΙ ΕΞΕΓΕΡΣΗ

Δὲν πρέπει νὰ θεωροῦμε συνώνυμα τὴν ἐπανάσταση καὶ τὴν ἐξέγερση. Ἡ πρώτη θέλει νὰ ἀνατρέψει τὶς συνθῆκες, τὴν κρατοῦσα κατάσταση πραγμάτων (status) τοῦ Κράτους ἢ τῆς κοινωνίας, καὶ συνεπῶς, εἶναι πράξη *πολιτικὴ ἢ κοινωνική*. Ἡ *δεύτερη, ἔχει βέβαια σὰν ἀναγκαία συνέπεια τὴν ἀλλαγὴ τῶν συνθηκῶν, μόνο ποὺ δὲν ξεκινᾶ ἀπ' αὐτὴν ἀλλὰ ἀπὸ τὸ γεγονὸς πὼς οἱ ἄνθρωποι ἔχουν ἀπαιτήσεις ἀπὸ τὸν ἑαυτό τους· δὲν εἶναι ἔγερση αἰτήματος ἀλλὰ ἐξέγερση ἀτόμων· ἕνα ξέσπασμα, ποὺ δὲν ἐνδιαφέρεται διόλου γιὰ τοὺς θεσμοὺς στοὺς ὁποίους τυχὸν θὰ ὁδηγήσει*. Ἡ ἐπανάσταση ἀποσκοπεῖ σὲ νέους κανόνες· ἡ ἐξέγερση σημαίνει πὼς δὲν ἀφήνουμε νὰ μᾶς κανονίζουν ἀλλὰ κανονίζουμε μόνοι μας, καὶ δὲν στηρίζει μεγάλες ἐλπίδες σὲ «θεσμούς». Ἂν καὶ πλήττει τὴν κατεστημένη τάξη—ἐφόσον σὲ περίπτωση ἐπιτυχίας της, ἡ τελευταία καταρρέει αὐτομάτως—δὲν εἶναι παρὰ τὸ ξετίναγμα τοῦ Ἐγὼ ἔξω ἀπὸ αὐτὴ τὴν τάξη. Μόλις τὴν ἐγκαταλείψω, πεθαίνει καὶ ἀποσυντίθεται. Ἀφοῦ λοιπὸν σκοπός μου δὲν εἶναι νὰ ἀνατρέψω τὴν κατεστημένη τάξη, ἀλλὰ νὰ ὑψωθῶ ἐγὼ πάνω ἀπὸ αὐτήν, τὰ κίνητρά μου καὶ ἡ δράση μου — ἀφοῦ ἀποβλέπουν ἀποκλειστικὰ καὶ μόνο σὲ μένα καὶ τὴν μοναδικότητά μου — δὲν ἔχουν χαρακτήρα πολιτικὸ ἢ κανωνικὸ ἀλλὰ *ἐγωϊστικό*.

Ἡ ἐπανάσταση ἀπαιτεῖ τὴν ἐπιβολὴ *θεσμῶν*, ἡ ἐξέγερση θέλει τὸ *ξεσήκωμα* καὶ τὴν *ἔξαρση*. Τὸ ἐρώτημα «ποιὸ καθεστὼς νὰ προτιμήσουμε;» βασάνιζε ὅλα τὰ ἐπαναστατικὰ κεφάλαια, καὶ ὅλη ἡ πολιτικὴ περίοδος βρίθει ἀπὸ καθεστωτικὰ ζητήματα καὶ διαμάχες — πόσο μᾶλλον, ἀφοῦ τὰ καθεστωτικὰ ταλέντα ἀποδείχτηκαν ἐξόχως ἐφευρετικὰ στὸν τομέα τῶν κοινωνικῶν θεσμῶν (φάλαγγες καὶ τὰ συναφῆ). Ἐνῶ

αὐτὸ ποὺ θέλει ὁ ἐξεγερμένος εἶναι νὰ ἀπαλλαγεῖ ἀπὸ ὅλα τὰ καθεστῶτα.[21]

Ἀναζητώντας ἕνα παράδειγμα ποὺ θὰ φώτιζε κάπως τὰ λόγια μου, θυμᾶμαι ξαφνικὰ τὴν περίπτωση τῆς ἱδρύσεως τοῦ χριστιανισμοῦ. Καταλογίζουν στοὺς πρώτους χριστιανούς, ἀπὸ σκοπιὰ λιμπεραλιστική, πὼς συμβούλεψαν ὑπακοὴ στὴν παγανιστικὴ κατεστημένη τάξη, πὼς παρώτρυναν στὴν ἀναγνώριση τῶν παγανιστικῶν ἀρχῶν καὶ διέταξαν νὰ «ἀποδοθοῦν τὰ τοῦ Καίσαρος τῷ Καίσαρι». Κι ὅμως, πόσες ἐπαναστάσεις δὲν γίνονταν ἐκεῖνο τὸν καιρὸ κατὰ τῆς Ρωμαϊκῆς κυριαρχίας, ἀπὸ τί ἐπαναστατικὸ μένος δὲν διαπνέονταν οἱ Ἰουδαῖοι — καὶ οἱ Ρωμαῖοι ἀκόμα — μὲ δυὸ λόγια, τί τεράστια ἔκταση εἶχε λάβει ἡ «πολιτικὴ ἀναταραχή»! Καὶ νάσου οἱ χριστιανοὶ ποὺ δὲν θέλουν οὔτε λέξη ν' ἀκούσουν καὶ δὲν ἐννοοῦν νὰ προσχωρήσουν στὸ «λιμπεραλιστικὸ κίνημα»! Ἦταν τέτοιος ὁ πολιτικὸς ἀναβρασμὸς τῆς ἐποχῆς, ὥστε, ὅπως ἀναφέρουν τὰ Εὐαγγέλια, οἱ ἄνθρωποι δὲν μποροῦσαν νὰ φαντασθοῦν ἀποτελεσματικότερη καταγγελία ἐναντίον τοῦ ἱδρυτῆ τοῦ χριστιανισμοῦ ἀπὸ τὴν κατηγορία τῆς «πολιτικῆς συνωμοσίας»· κι ὅμως, τὰ ἴδια τὰ Εὐαγγέλια ἀναφέρουν πὼς αὐτὸς δὲν εἶχε καμμιὰ ἀνάμιξη σὲ τέτοιου εἴδους δραστηριότητες. Γιατί ὅμως δὲν ἦταν ἐπαναστάτης, γιατί δὲν ἦταν πολιτικὸς συνωμότης, ὅπως θὰ τὸν ἤθελαν οἱ Ἰουδαῖοι; Γιατί δὲν ἦταν λιμπεραλιστής; Γιατί δὲν περίμενε καμμιὰ σωτηρία ἀπὸ τὴν ἀλλαγὴ τῶν σ υ ν θ η κ ῶ ν καὶ γιατί ὅλος αὐτὸς ὁ σαματᾶς τὸν ἄφηνε ἀδιάφορο. Δὲν ἦταν ἐπαναστάτης, ὅπως ὁ Καίσαρας π.χ., ἀλλὰ ἐξεγερμένος· δὲν τὸν ἔνοιαζε ἡ πτώση τοῦ Κράτους, ἀλλὰ ἡ δική του ἔξαρση. Νά γιατί εἶχε τόσο θεμελιώδη σημασία γι' αὐτὸν τὸ «ἐστὲ πονηροὶ ὡς ὁ ὄφις», ποὺ ἐκφράζει ἄλλωστε τὸ ἴδιο ἀκριβῶς πράγμα, ἀλλὰ σὲ εὐρύτερο χῶρο, μὲ τὸ «ἀπόδοτε τὰ τοῦ Καίσαρος...». Δὲν εἶχε ἀναλάβει κανέναν πολιτικὸ ἢ κοινωνικὸ ἀγώνα κατὰ τῶν κατεστημένων ἀρχῶν· αὐτὸ ποὺ ἤθελε ἦταν ν' ἀκολουθήσει τὸν δ ι κ ό τ ο υ δρόμο χωρὶς ν' ἀσχολεῖται μὲ τὶς ἀρχὲς καὶ χωρὶς νὰ ἐνοχλεῖται ἀπ' αὐτές. Οἱ ἐχθροί του δὲν τοῦ ἦταν λιγότερο ἀδιάφοροι ἀπὸ τὴν κυβέρνηση, γιατί οὔτε οἱ μὲν οὔτε οἱ δὲ καταλάβαιναν τί ζητοῦσε, καὶ τὸ καλύτερο

πού εἶχε νὰ κάνει ἦταν νὰ τοὺς κρατᾶ σὲ ἀπόσταση μὲ τὴν «πονηρία τοῦ ὄφεως». Ὁπωσδήποτε δὲν ἦταν οὔτε ταραχοποιός, οὔτε ἀντάρτης, οὔτε ἐπαναστάτης· ἦταν — καὶ ὅλα οἱ πρῶτα χριστιανοὶ τὸ ἴδιο — κάτι παραπάνω: ἕνας ἐ ξ ε γ ε ρ μ έ ν ο ς, πού ὑψωνόταν πάνω ἀπὸ ὅλα ἐκεῖνα πού ἡ κυβέρνηση καὶ οἱ ἀντίπαλοί της θεωροῦσαν ὑψηλὰ καὶ τίναζε ἀπὸ πάνω του ὅλα ἐκεῖνα στὰ ὁποῖα αὐτοὶ ἔμεναν προσκολλημένοι, ἀποκόβοντας ἔτσι ὅλον τὸν παγανιστικὸ κόσμο ἀπὸ τὶς ζωτικές του πηγὲς καὶ φέρνοντας, σὰν φυσικὴ συνέπεια, τὸν ἀφανισμὸ τοῦ Κράτους. Ἀκριβῶς ἐπειδὴ ἀρνιόταν νὰ ἀνατρέψει τὴν κατεστημένη τάξη, ἦταν ὁ θανάσιμος ἐχθρός καὶ ὁ ἀληθινὸς χαλαστής της· γιατὶ τὴν ἔθαψε, ὑψώνοντας ἀψήφιστα καὶ ἀτάραχα τοὺς τοίχους τοῦ Δικοῦ του ν α ο ῦ ἀδιάφορος ἐντελῶς στὶς κραυγὲς τοῦ ἐνταχισμένου.

Αὐτὸ πού συνέβη στὸν παγανιστικὸ κόσμο, θὰ συμβεῖ ἄραγε καὶ στὸν χριστιανικό; Καμμιὰ ἐπανάσταση δὲν πρόκειται νὰ φέρει τὸ τέλος ἂν μιὰ ἐξέγερση δὲν προηγηθεῖ.

ΓΙΑ ΤΗΝ ΑΓΑΠΗ

Ἡ ἀγάπη εἶναι ἕνα αἴτημα θρησκευτικὸ πού ὑπεισέρχεται σὲ κάθε χῶρο. Δὲν περιορίζεται στὴν ἀγάπη γιὰ τὸν Θεὸ π.χ. ἢ τὸν ἄνθρωπο, ἀλλὰ θέλει νὰ κατευθύνει ὅλη τὴν ἀνθρώπινη συμπεριφορά. Ὁτιδήποτε κάνουμε, σκεφτοῦμε ἢ θελήσουμε, πρέπει νὰ διαπνέεται ἀπὸ ἀγάπη. Ἔτσι, ἔχουμε κάθε δικαίωμα νὰ κρίνουμε, ἀλλὰ μόνον «μὲ ἀγάπη». Ἡ Βίβλος μπορεῖ ὁπωσδήποτε νὰ ὑποστεῖ τὴν κρίση μας, ὁσοδήποτε αὐστηρή, ἀρκεῖ μονάχα ἡ κρίση μας αὐτὴ νὰ εἶναι «ἀγαπημένη» καὶ νὰ μὴν ξεχάσουμε οὔτε στιγμὴ πὼς αὐτὸ πού κρίνουμε εἶναι τὸ ἱερὸ βιβλίο. Καὶ στὴν κρίση μας γιὰ τοὺς ἀνθρώπους, πάλι ἡ ἀγάπη πρέπει πάντα νὰ δίνει τὸν τόνο. Οἱ κρίσεις πού μᾶς ἐμπνέει τὸ μῖσος μας, δὲν εἶναι βέβαια δ ι κ έ ς μ α ς· εἶναι τοῦ μίσους πού μᾶς κατέχει, εἶναι «κακόγνωμες κρίσεις». Τότε, ἀπὸ ποῦ κι ὣς ποῦ οἱ κρίσεις

ποὺ μᾶς ἐμπνέει ἡ ἀγάπη μας εἶναι δ ι κ έ ς μ α ς ; Εἶναι κι αὐτὲς κρίσεις τῆς ἀγάπης ποὺ μᾶς κατέχει, εἶναι «ἀγαπημένες», «καλόγνωμες κρίσεις» δὲν εἶναι διόλου δ ι κ έ ς μ α ς καὶ συνεπῶς, δὲν εἶναι ὀρθές. Ἐκεῖνος ποὺ φλέγεται ἀπὸ ἀγάπη γιὰ τὴ δικαιοσύνη, φωνάζει: «Ἂς γίνει δικαιοσύνη καὶ ἂς χαθεῖ ὁ κόσμος». Μπορεῖ νὰ προβληματίζεται πάνω στὴ δικαιοσύνη, νὰ ἐρευνᾶ τί εἶναι πράγματι, ἢ τί ἀπαιτεῖ ἡ δικαιοσύνη, τ ί ἀκριβῶς σημαίνει, ἀλλ' ὄχι καὶ ἂ ν σημαίνει τίποτα.

(...) Αὐτὸς ὅμως ποὺ ξεχειλίζει ἀπὸ ἱερὴ ἀγάπη (θρησκευτική, ἠθική, ἀνθρωπιστική), ἀγαπᾶ μονάχα τὸ φάντασμα, τὸν «ἀληθῆ ἄνθρωπο», και διώκει τὸν πραγματικὸ ἄνθρωπο, ἀκολουθώντας μὲ ἀνελέητη ἀπάθεια τὴν νόμιμη ὁδὸ ποὺ φέρει τὸν φλεγματικὸ τίτλο τῆς «διώξεως τοῦ ἀπανθρώπου». Θεωρεῖ ἐπιβεβλημένη, καὶ μάλιστα ἀξιέπαινη, τὴ χρήση τῆς πιὸ ἀμείλικτης σκληρότητας· γιατὶ ἡ ἀγάπη του γιὰ τὸ φάντασμα καὶ τὸ ἀφηρημένο, τὸν κάνει νὰ μισεῖ τὸ μὴ φάντασμα, τὸ συγκεκριμένο ἄτομο, τὸν ἐγωϊστή. Αὐτὴ εἶναι ἡ ἔννοια τῆς περίφημης ἐκείνης ἐκδήλωσης ἀγάπης ποὺ ὀνομάζεται «δικαιοσύνη».

Ὅποιος κατηγορεῖται γιὰ ἔγκλημα δὲν ἔχει νὰ περιμένει καμμιὰ συγκατάβαση. Κανένα φιλικὸ χέρι δὲν θὰ βρεθεῖ νὰ σκεπάσει μ' ἕνα ροῦχο τὴν ἄθλια γύμνια του. Ἀσυγκίνητος, ὁ βλοσυρὸς δικαστής, θὰ τραβήξει ἀπὸ πάνω του καὶ τὰ τελευταῖα κουρέλια δίκιου· ἀδιάφορος, ὁ παγερὸς δεσμοφύλακας, θὰ τὸν σύρει στὸ σκοτεινὸ κελλί του· κι ἀναίσθητος πάλι, ἀργότερα, ὅταν θὰ ἔχει ἐκτίσει τὴν ποινή του, θὰ τὸν ξαναστείλει στιγματισμένο στοὺς ἀνθρώπους, τοὺς καλούς, τοὺς χριστιανοὺς ἀδελφούς του, ποὺ τὸν φτύνουν κατάμουτρα μὲ περιφρόνηση. Καὶ χωρὶς ἴχνος οἴκτου, ὁ ἐγκληματίας ποὺ κρίθηκε «ἄξιος τῆς ποινῆς τοῦ θανάτου», ὁδηγεῖται στὸ ἰκρίωμα, ὅπου ἐμπρὸς στὰ μάτια ἑνὸς κατενθουσιασμένου πλήθους, ὁ ἠθικὸς νόμος πανηγυρίζει τὴν εὐγενική του... ἐκδίκηση. Ἢ ὁ ἕνας θὰ ζήσει ἢ ὁ ἄλλος: ὁ ἠθικὸς νόμος ἢ ὁ ἐγκληματίας. Ἐκεῖ ποὺ οἱ ἐγκληματίες ζοῦν ἀτιμώρητοι, ὁ ἠθικὸς νόμος ἔχει πεθάνει· κι ἐκεῖ ποὺ αὐτὸς βασιλεύει, οἱ ἐγκληματίες πρέπει ν' ἀφανιστοῦν.

(...) Ἡ φυσικὴ στὸν ἄνθρωπο ἀγάπη, γίνεται ἀπὸ τὸν πολιτισμό μας ἐ ν τ ο λ ή. Ἀλλὰ σὰν ἐντολή, ἀνήκει στὸν Ἄνθρωπο καθεαυτό, δὲν ἀνήκει σὲ μένα· εἶναι ἡ οὐσία τοῦ Ἀνθρώπου, ἡ οὐσία μου, γιὰ τὴν ὁποία πολλὴ φαιὰ οὐσία καταναλώνεται, ἀλλὰ δὲν εἶναι ἰδιοχτησία μου. Ὁ Ἄνθρωπος, ὁ ἀνθρωπισμός, μοῦ τὴν προβάλλει σὰν ἀ π α ί τ η σ η· ἡ ἀγάπη ἀ π α ι τ ε ῖ τ α ι ἀπὸ μένα, εἶναι χ ρ έ ο ς μου. Ἔτσι, ἀντὶ νὰ καταχτηθεῖ πράγματι γιὰ μένα, καταχτήθηκε γιὰ τὸ ἀφηρημένο, γιὰ τὸν Ἄ ν θ ρ ω π ο· ἔγινε ἰδιοχτησία του, ἡ ἀποκλειστική του ἰδιότητα: «Ἡ ἀγάπη εἶναι ἴδιον τοῦ ἀνθρώπου, δηλαδή, κάθε ἀνθρώπου· ἡ ἀγάπη εἶναι τὸ χρέος καὶ ὁ προορισμὸς τοῦ ἀνθρώπου κλπ.».

(...) Κι ἐγὼ ἀγαπῶ τοὺς ἀνθρώπους· κι ὄχι μονάχα ἄτομα — ὅλους τοὺς ἀνθρώπους. Ἀλλὰ τοὺς ἀγαπῶ ἔχοντας συνείδηση τοῦ ἐγωϊσμοῦ μου· τοὺς ἀγαπῶ, γιατὶ μοῦ πάει ν' ἀγαπῶ, μ' εὐχαριστεῖ, μ' ἀρέσει. Καὶ δὲν ξέρω κανένα «ἀγαπᾶτε». Σ υ μ π ά σ χ ω μὲ κάθε πλάσμα ποὺ πάσχει, κι ὁ πόνος του μὲ πονάει, ἡ ἀνακούφισή του μὲ ἀνακουφίζει. Θὰ μποροῦσα νὰ τὸ σκοτώσω, ἀλλὰ ὄχι νὰ τὸ βασανίσω. Ἀντίθετα, ὁ ἐνάρετος καὶ μεγαλόψυχος πρίγκηψ τῶν Φιλισταίων, ὁ Ροδόλφος, στὰ «Μυστήρια τῶν Παρισίων», σχεδιάζει νὰ ὑποβάλει σὲ βασανιστήρια τοὺς κακοὺς ποὺ «προκαλοῦν τὴν ἀγανάκτησή του». Ἡ συμπάθειά μου σημαίνει ἁπλῶς πὼς τὸ πάθος ἐκείνων ποὺ πάσχουν εἶναι ταυτόχρονα καὶ δικό μου, εἶναι ἰδιοχτησία μου· ἐνῶ ἡ ἀνάλγητη συμπεριφορὰ τοῦ «δικαίου» Ροδόλφου (πρὸς τὸν συμβολαιογράφο Φερράν π.χ.) θυμίζει τὴν ἀπάθεια μὲ τὴν ὁποία ὁ Προκρούστης ἔκοβε ἢ τέντωνε τὰ πόδια τῶν ἀνθρώπων γιὰ νὰ τοὺς φέρει στὰ μέτρα τοῦ κρεβατιοῦ του. Τὸ κρεβάτι, ποὺ στὰ μέτρα του ὁ Ροδόλφος κονταίνει καὶ μακραίνει τοὺς ἀνθρώπους, εἶναι ἡ ἰδέα τοῦ «Καλοῦ». Τὸ αἴσθημα τοῦ δικαίου, τῆς ἀρετῆς κλπ. κάνει ἀναίσθητους καὶ ἀνελέητους τοὺς ἀνθρώπους. Ὁ Ροδόλφος δὲν αἰσθάνεται ὅπως ὁ συμβολαιογράφος· ἴσα-ἴσα, αἰσθάνεται πώς: «Πρέπει νὰ τιμωρηθεῖ τὸ κάθαρμα»· αὐτὸ δὲν εἶναι φιλανθρωπία.

Ἀγαπᾶτε τὸν Ἄνθρωπο καὶ γι' αὐτὸ ἀκριβῶς βασανίζετε

τὸν συγκεκριμένο ἄνθρωπο, τὸν ἐγωϊστή. Ἡ φιλανθρωπία σας εἶναι ἀνθρωποκτονική.

Ἂν τὸ πρόσωπο ποὺ ἀγαπῶ ὑποφέρει, ὑποφέρω κι ἐγὼ μαζί του· καὶ δὲν ἔχω ἡσυχία μέχρι νὰ βρῶ τὸν τρόπο νὰ τὸ ἀνακουφίσω καὶ νὰ τὸ παρηγορήσω.

Ἂν πάλι χαίρεται, χαίρομαι κι ἐγὼ μὲ τὴ χαρά του. Αὐτὸ διόλου δὲν σημαίνει πὼς ἡ αἰτία τῆς δικῆς μου λύπης ἢ χαρᾶς εἶναι ἡ ἴδια ποὺ γεννᾶ καὶ σ' αὐτὸ τὰ ἴδια συναισθήματα — πράγμα ποὺ φαίνεται ὁλοκάθαρα στὴν περίπτωση τοῦ σωματικοῦ πόνου: ἂν π.χ. ἔχει πονόδοντο, αὐτὸ τὸ πονάει τὸ δόντι του, ἐμένα μὲ πονάει ὁ πόνος του.

Ἐπειδὴ ὑποφέρω ἐγὼ βλέποντας κάποια ρυτίδα πόνου στὸ μέτωπό του, γι' αὐτὸ ἀκριβῶς, δηλαδὴ γιὰ χάρη μου, τὴ σβύνω μὲ τὰ φιλιά μου. Ἂν δὲν ἀγαποῦσα αὐτὸ τὸ πρόσωπο, δὲν πάει νὰ εἶχε ὅσες ρυτίδες ἤθελε, διόλου δὲν θὰ στενοχωριόμουν· ἐγὼ σβύνω ἁπλῶς τὴ δ ι κ ή μ ο υ στενοχώρια.

Τώρα, πῶς εἶναι δυνατὸν νὰ ἔχει κάποιος ἢ κάτι δ ι κ α ι ώ μ α τ α στὴν ἀγάπη μου; Τί προηγεῖται; ἡ ἀγάπη μου ἢ τὸ δικαίωμά του; Οἱ γονεῖς μου, οἱ συγγενεῖς, ἡ πατρίδα, τὸ ἔθνος καὶ τὰ συναφῆ, καὶ οἱ συνάνθρωποί μου γενικὰ («ἀδελφοί μου», «ἀδελφότης»), διατείνονται πὼς δικαιοῦνται τὴν ἀγάπη μου καὶ μοῦ τὴν ἀπαιτοῦν, χωρὶς πολλὰ-πολλά. Τὴν θεωροῦν δ ι κ ή τ ο υ ς · καὶ μένα, ἂν δὲν συμμερίζωμαι αὐτή τους τὴν ἄποψη, μὲ ἔχουν γιὰ ληστὴ ποὺ κλέβει τὴν ἰδιοκτησία τους. Π ρ έ π ε ι νὰ ἀγαπῶ. Κι ἀφοῦ ἡ ἀγάπη εἶναι νόμος καὶ ἐντολή, πρέπει νὰ μορφωθῶ καὶ νὰ συμμορφωθῶ μ' αὐτήν· κι ἂν τὴν ἀμφισβητήσω, νὰ τιμωρηθῶ.

(...) Ἀλλὰ ἡ ἀγάπη δὲν εἶναι ἐντολή· εἶναι, ὅπως καὶ κάθε συναίσθημά μου, ἰ δ ι ο κ τ η σ ί α μ ο υ. Κερδίστε την, δηλαδὴ ἀγοράστε την, καὶ εἶναι δική σας. Ποτὲ δὲν πρόκειται ν' ἀγαπήσω καμμιὰ Ἐκκλησία, πατρίδα, οἰκογένεια κλπ. ποὺ δὲν ξέρει νὰ κερδίσει τὴν ἀγάπη μου. Ὅσο γιὰ τὴν τιμή της, τὴν καθορίζω ὅπως μοῦ ἀρέσει.

Ἡ ἐγωϊστικὴ ἀγάπη ἀπέχει πολὺ ἀπὸ τὴν μὴ ἐγωϊστική,

τὴν ἀνιδιοτελῆ ἀγάπη, τὴ θρησκευτικὴ ἢ ρομαντική. Μπορεῖ κανεὶς νὰ ἀγαπᾶ ὁτιδήποτε, ὄχι μονάχα ἀνθρώπους, ἀλλὰ γενικὰ «ἀντικείμενα» (τὸ κρασί, τὴν πατρίδα του κλπ.). Ἡ ἀγάπη ὅμως γίνεται τρελὴ καὶ τυφλὴ ὅταν προβάλλει σὰν ὑ π ο κ ε ί μ ε ν ο (μὲ τρελαίνει)· ρομαντική, ὅταν προβάλλει σὰν π ρ έ π ε ι, ὅταν τὰ «ἀντικείμενα» γίνονται γιὰ μένα ἱερὰ ἢ μὲ δένουν μὲ ὅρκο, καθῆκον ἢ συνέπεια. Ἔτσι, τὸ ἀντικείμενο δὲν ὑπάρχει πλέον γιὰ μένα, ἀλλὰ ἐγὼ ὑπάρχω γιὰ τὸ ἀντικείμενο.

Ἡ ἀγάπη δὲν ἐξουσιάζει σὰν συναίσθημα — σὰν τέτοιο μᾶλλον ἐγὼ τὸ ἐξουσιάζω ἀφοῦ εἶναι δικό μου — ἀλλὰ χάρη στὴν ἀλλοτρίωση τοῦ ἀντικειμένου. (...) Στὴ θρησκευτικὴ ἀγάπη, τὸ ἀγαπημένο πρόσωπο εἶναι ἕνα ἀντικείμενο ποὺ π ρ έ π ε ι ν' ἀγαπῶ. Δὲν εἶναι ἀντικείμενο ἀγάπης ἐφόσον καὶ ἐπειδὴ τὸ ἀγαπῶ, ἀλλὰ ἀφ' ἑαυτοῦ καὶ καθαυτό. Δὲν τὸ καθιστῶ ἐγὼ ἀντικείμενο ἀγάπης· εἶναι, καὶ πάντα ἦταν, ἀπὸ μόνο του· ἀφοῦ, ἀκόμα κι ἂν γίνεται τέτοιο χάρη στὴ δική μου ἐκλογή — ὅπως π.χ. ὁ μνηστήρας, ὁ σύζυγος — ἀποκτᾶ ἐν τέλει, σὰν τὸ πρόσωπο ποὺ διάλεξα κάποτε, «δικά του δικαιώματα» πάνω στὴν ἀγάπη μου καὶ μὲ ὑποχρεώνει, ἐπειδὴ τὸ ἀγάπησα κάποτε, νὰ τὸ ἀγαπῶ γιὰ πάντα. Δὲν εἶναι συνεπῶς ἀντικείμενο τῆς δ ι κ ῆ ς μ ο υ ἀγάπης ἀλλὰ τῆς ἀγάπης γενικά: ἀντικείμενο ποὺ π ρ έ π ε ι νὰ ἀγαπιέται. Ἡ ἀγάπη τοῦ πάει, τοῦ ὀφείλεται, τὴν δ ι κ α ι ο ῦ τ α ι· κι ἐγὼ ὑ π ο χ ρ ε ο ῦ μ α ι νὰ τὸ ἀγαπῶ. Ἡ ἀγάπη μου, ὁ φόρος δηλαδὴ ἀγάπης ποὺ τοῦ καταβάλλω, εἶναι στὴν πραγματικότητα δ ι κ ή τ ο υ ἀγάπη: φόρος ποὺ ἁπλῶς συλλέγει ἀπὸ μένα.

Κάθε ἀγάπη ποὺ περιέχει ἔστω καὶ ἕνα ἐλάχιστο ἴχνος ὑποχρεώσεως, εἶναι ἀνιδιοτελὴς καί, ἀνάλογα μὲ τὸ μέγεθος αὐτοῦ τοῦ ἴχνους, ἐξουσία. Ὅποιος πιστεύει πὼς ὀ φ ε ί λ ε ι κάτι στὸ ἀντικείμενο τῆς ἀγάπης του, ἀγαπᾶ ρομαντικὰ ἢ θρησκευτικά.

Ἡ οἰκογενειακὴ ἀγάπη π.χ., ἡ γνωστὴ σὰν «οἰκὴ στοργή» εἶναι θρησκευτικὴ ἀγάπη· ἡ ἀγάπη στην πατρίδα, ποὺ κυρήσσεται συνήθως σὰν «πατριωτισμός», τὸ ἴδιο. Ὅλες οἱ ρομαντικὲς ἀγάπες μας κινοῦνται πάνω στὸ ἴδιο ἐπίπεδο: παντοῦ ἡ ὑποκρι-

υία, ἢ μᾶλλον ἡ αὐταπάτη, πὼς ἀγαπᾶμε ἀνιδιοτελῶς, πὼς φροντίζουμε τὸ ἀντικείμενο γιὰ τὸ ἀντικείμενο, καὶ ὄχι γιὰ τὸν ἑαυτό μας, ἢ καλύτερα, γιὰ τὸν ἑαυτό μας καὶ μόνο.

Ἡ θρησκευτικὴ ἢ ρομαντικὴ ἀγάπη διαφέρει πράγματι ἀπὸ τὴν αἰσθησιακή· ἀλλὰ ἡ διαφορὰ αὐτὴ ἀφορᾶ μονάχα τὸ ἀντικείμενο καὶ ὄχι τὴ σχέση ἐξαρτήσεως ἀπ' αὐτό. Ὅσον ἀφορᾶ τὴν τελευταία, καὶ οἱ δύο ἀγάπες εἶναι ἐξουσίες· μόνον ποὺ τὸ ἀντικείμενο τῆς μιᾶς εἶναι ἀνόσιο καὶ τῆς ἄλλης ὅσιο. Ἡ ἐξουσία τοῦ ἀντικειμένου πάνω μου εἶναι, καὶ στὶς δυὸ περιπτώσεις, ἡ ἴδια· μόνον ποὺ στὴ μία εἶναι αἰσθησιακὴ καὶ στὴν ἄλλη πνευματικὴ (τοῦ φαντάσματος). Ἡ ἀγάπη μου εἶναι πραγματικὰ δική μου, μόνον ὅταν συνίσταται σὲ ἕνα ἐνδιαφέρον ἐγωϊστικὸ καὶ προσωπικό, ὅταν δηλαδή, τὸ ἀντικείμενο τῆς ἀγάπης μου εἶναι πράγματι δ ι κ ό μ ο υ ἀντικείμενο, ἡ ἰδιοκτησία μου. Δὲν ὀφείλω τίποτα στὸ ἀντικείμενο τῆς ἀγάπης μου καὶ δὲν ἔχω καμιὰ ὑποχρέωση ἀπέναντί του, ὅπως καὶ δὲν ἔχω καὶ καμμιὰ ὑποχρέωση ἀπέναντι στὰ μάτια μου: ἂν τὰ φροντίζω μὲ τὴ μεγαλύτερη προσοχή, τὸ κάνω ἁπλῶς καὶ μόνο γιὰ χάρη μου.

(...) Τώρα, μπορεῖ αὐτὸ νὰ ἐξακολουθεῖ νὰ ὀνομάζεται ἀγάπη; Ἂν ἔχετε ὑπ' ὄψη σας καμμιὰ ἄλλη λέξη, χρησιμοποιεῖστε την καὶ τὴν προσυπογράφω· ὅσο γιὰ τὴν γλυκειὰ λέξη ἀγάπη, μπορεῖ νὰ μαραθεῖ καὶ νὰ θαφτεῖ μαζὶ μὲ τὸν ἀείμνηστο κόσμο της. Γιὰ τὴν ὥρα πάντως, μιὰ καὶ δὲν βρίσκω καμμία στὴ χριστιανικὴ μας γλῶσσα, κρατάω τὸν παλαιὸ φθόγγο καὶ «ἀγαπῶ» τὸ ἀντικείμενό μου — τὴν ἰδιοκτησία μου.

(...) Ἂν εἶπα προηγουμένως πὼς ἀγαπῶ τὸν κόσμο, πρέπει τώρα νὰ προσθέσω καὶ κάτι ἄλλο: δὲν τὸν ἀγαπῶ· γιατὶ τὸν ἀ ν α λ ί σ κ ω ὅπως μὲ ἀναλίσκει, τὸν ἀ π ο σ υ ν θ έ τ ω. Δὲν περιορίζομαι σὲ ἕνα μου μονάχα συναίσθημα γιὰ τοὺς ἀνθρώπους, ἀλλὰ δίνω ἀπόλυτη ἐλευθερία κινήσεων σὲ ὅλες μου τὶς δυνατότητες. Ἒ λοιπόν, ναί — χ ρ η σ ι μ ο π ο ι ῶ τοὺς ἀνθρώπους καὶ τὸν κόσμο! Μ' αὐτὸν τὸν τρόπο εἶμαι πάντα ἀνοιχτὸς στὶς ἐντυπώσεις, χωρὶς καμμιὰ ἀπ' αὐτὲς νὰ μὲ ἀποσπάει

ἀπὸ τὸν ἑαυτό μου. Μπορῶ ν' ἀγαπῶ μὲ ὅλη μου τὴν ψυχή, καὶ ν' ἀφήνω τὸ πιὸ φλογερὸ πάθος νὰ μὲ κατατρώει, χωρὶς νὰ πάψω, οὔτε γιὰ μιὰ στιγμή, νὰ βλέπω τὸ ἀγαπημένο πρόσωπο σὰν τ ρ ο φ ὴ τοῦ πάθους μου, σὰν αὐτὸ ποὺ τ ρ έ φ ε ι καὶ ἀναζωογονεῖ, κάθε τόσο, τὸ πάθος μου. Ὅλη μου ἡ ἔγνοια γι' αὐτό, ἀπευθύνεται ἀποκλειστικὰ στὸ ἀ ν τ ι κ ε ί μ ε ν ο τ ῆ ς ἀ γ ά π η ς μ ο υ, σ' αὐτὸ ποὺ ἡ ἀγάπη μου ἔ χ ε ι ἀ ν ά γ κ η, σ' αὐτὸ ποὺ «ἐγὼ ἀγαπῶ μὲ πάθος». Πόσο ἀδιάφορο θὰ μοῦ ἦταν, ἀλήθεια, χωρὶς αὐτὴ τὴν ἀγάπη ποὺ τοῦ ἔχω! Συντηρῶ ἁπλῶς τὴν ἀγάπη μου μ' αὐτό, τὸ χ ρ η σ ι μ ο π ο ι ῶ γιὰ τὴν ἀγάπη μου: τὸ ἀ π ο λ α μ β ά ν ω.

Ἂς πάρουμε ἄλλο ἕνα κοντινὸ παράδειγμα. Βλέπω τοὺς ἀνθρώπους ἔντρομους μπρὸς σ' ἕνα σμῆνος φαντάσματα τῆς πιὸ μαύρης δεισιδαιμονίας. Ἂν ρίχνω, στὸ μέτρο ποὺ μπορῶ, λίγο φῶς πάνω σ' αὐτὰ τὰ σκοτεινὰ στοιχειά, νομίζετε πὼς τὸ κάνω ἀπὸ ἀγάπη γιὰ σᾶς; Θὰ καθόμουν ποτὲ νὰ γράψω ἀπὸ ἀγάπη γιὰ τοὺς ἀνθρώπους; Ὄχι βέβαια· γράφω γιατὶ θέλω νὰ προβάλλω τὶς σκέψεις μ ο υ στὸν κόσμο, νὰ τὶς κάνω νὰ ὑπάρξουν. Κι ἂν ἤμουν βέβαιος πὼς οἱ σκέψεις μου αὐτὲς θὰ σᾶς ἔκαναν νὰ χάσετε τὸν ὕπνο καὶ τὴ γαλήνη σας, κι ἂν τὶς ἔβλεπα νὰ φέρνουν τοὺς πιὸ αἱματηροὺς πολέμους καὶ τὸν ἀφανισμὸ πολλῶν γενεῶν, καὶ πάλι θὰ τὶς ἔσπερνα. Κάνετέ τις ὅτι θέλετε καὶ μπορεῖτε — δικός σας λογαριασμός, καὶ δὲν μὲ ἀπασχολεῖ καθόλου. Κατὰ πᾶσαν πιθανότητα, δὲν θὰ βγάλετε ἀπὸ αὐτὲς παρὰ σκοτοῦρες, πολέμους καὶ θάνατο — ἐλάχιστοι εἶναι ἐκεῖνοι ποὺ θὰ τὶς ἀπολαύσουν. Ἂν σκοτιζόμουν καθόλου γιὰ τὸ καλό σας, θὰ ἀκολουθοῦσα τὸ παράδειγμα τῆς Ἐκκλησίας ποὺ ἀπαγόρευσε τὴ Βίβλο στοὺς κοινοὺς θνητούς, ἢ τῶν χριστιανικῶν κυβερνήσεων, ποὺ θεωροῦν ἱερή τους ὑποχρέωση νὰ «προστατεύουν τὸν κοινὸ ἄνθρωπο ἀπὸ τὰ ἐπιβλαβῆ βιβλία».

Καὶ μὴ νομίσετε πώς, ἀφοῦ δὲν εἶναι γιὰ χάρη σας, θάναι ἀσφαλῶς γιὰ χάρη τῆς ἀλήθειας, ποὺ λέω αὐτὸ ποὺ σκέφτομαι. (...) Ὄχι — τραγουδάω γιατὶ εἶμαι τραγουδιστής. Καὶ ἀπευθύνομαι σὲ σᾶς γιατὶ χρειάζομαι αὐτιὰ νὰ μ' ἀκοῦνε.

Ὅταν βρίσκω κόσμο στὸ δρόμο μου — καὶ πάντα βρίσκω

κόσμο στὸ δρόμο μου — τὸν ἀναλίσκω γιὰ νὰ χορέσω τὸν ἐγωϊσμό μου. Γιὰ μένα δὲν ἀντιπροσωπεύεις τίποτα ἄλλο ἀπὸ τροφὴ — ἄσχετα ἂν ταυτόχρονα κι ἐσὺ τρέφεσαι μὲ μένα καὶ μὲ χρησιμοποιεῖς. Μεταξύ μας, μόνον μιὰ σχέση ὑφίσταται: ἡ σχέση χρησιμότητας, χρήσης, χρείας. Δὲν ὀφείλουμε τίποτα ὁ ἕνας στὸν ἄλλον· γιατὶ αὐτὸ ποὺ φαίνεται νὰ σοῦ ὀφείλω, τὸ ὀφείλω μᾶλλον στὸν ἑαυτό μου. Ἂν σοῦ δείχνω ἕνα κεφάτο πρόσωπο γιὰ νὰ σοῦ δώσω καὶ σένα κέφι, τὸ κάνω γιατὶ τὸ κέφι σου ἔχει σημασία γιὰ μένα, καὶ ἄρα, ἡ συμπεριφορά μου ἐξυπηρετεῖ τὴν ἐπιθυμία μ ο υ. Δὲν δείχνω ἄλλωστε τὸ ἴδιο πρόσωπο σὲ χιλιάδες ἄλλους ποὺ ἡ διάθεσή τους μοῦ εἶναι ἀδιάφορη.

Σημειώσεις

1. Τόσο γιὰ τὰ ποιήματα καὶ τὰ μυθιστορήματά του, ὅσο καὶ γιὰ τὴ συμβολή του στὸ κίνημα τῶν γερμανῶν ἀτομικιστῶν (ἰντιβιντουαλιστῶν) ἀναρχικῶν.

2. Κι ὄχι μόνον· τὸ πρόσωπο τοῦ ραψωδοῦ τοῦ Ζαρατούστρα φωτιζόταν κάθε φορὰ ποὺ γινόταν λόγος γιὰ τὸν Μοναδικό, ποὺ θεωροῦσε σὰν ὅτι τολμηρότερο γράφτηκε μετὰ τὸν Χόμπς. Εἶχε τόσο καλὰ ἀντιληφθεῖ τὴν συγγένειά του μὲ τὸν Στίρνερ, ὥστε φοβόταν ὅτι κάποτε θὰ τὸν κατηγοροῦσαν γιὰ ἀντιγραφέα του.

3. Δαυὶδ Φρειδερῖκος Στράους: Γερμανὸς φιλόσοφος καὶ θεολόγος (1808-1874). Στὸ βιβλίο του «Ὁ Βίος τοῦ Ἰησοῦ», παρουσιάζει τὸν Χριστὸ σὰν ἕνα ἁπλὸ ἄνθρωπο, τὶς ἀφηγήσεις τῶν Εὐαγγελιστῶν σὰν φανταστικὰ κατασκευάσματα, τὰ δὲ περὶ γέννησης, Ἀνάστασης καὶ Ἀνάληψης τοῦ Χριστοῦ, σὰν αἰώνιες ἀλήθειες, ταιριαστὲς στὴν ἰδέα τῆς ἀνθρωπότητας. (Σ.τ.Μ.).

4. Μπροῦνο Μπάουερ: Γερμανὸς ἱστορικός, κριτικός, φιλόσοφος καὶ θεολόγος (1809-1882). Μαθητὴς τοῦ Ἕγελου, ὅπως καὶ ὁ Στίρνερ. (Σ.τ.Μ.).

5. Ζὰν Μπατὶστ Σαί: Γάλλος οἰκονομολόγος (1767-1832), ἀπὸ τοὺς σπουδαιότερους ὀπαδοὺς τοῦ Ἄνταμ Σμίθ. (Σ.τ.Μ.).

6. Πρωτοδημοσιεύτηκε τὸ 1842 στὴν RHEINISCHE ZEITUNG, ποὺ εἶχε ἀνοίξει τὸν χρόνο ἐκεῖνο ὁ νεαρὸς Μάρξ.

7. Ἀναφέρεται στὴν Γαλλικὴ Ἐπανάσταση. (Σ.τ.Μ.).

8. «VERSUCH EINER VOLLSTANDIGEN THIERSEELENKUNDE» τοῦ Πέτερ Σάιτλιν· ἐκδόθηκε στὴ Στουτγάρδη τὸ 1840. (Σ.τ.Μ.).

9. Ὁ πρῶτος στίχος ἀπὸ τὸ ποίημα τοῦ Γκαῖτε «VANITAS! VANITATUM! VANITAS!» (Σ.τ.Μ.).

10. Γουλιέλμος Βάιτλινγκ: Γερμανὸς θεωρητικὸς τοῦ κομμουνισμοῦ. (Σ.τ.Μ.).

11. Λάρητες καὶ Πενάτες: Θεοὶ τῶν Ρωμαίων, προστάτες τῆς οἰκογένειας. (Σ.τ.Μ.).

12. «Εἰκοσιένα φύλλα», σελ. 12. (Βιβλίο μὲ κείμενα γερμανῶν ριζοσπαστῶν ποὺ ἐκδόθηκε στὴν Ἑλβετία —1843— γιὰ νὰ ἀποφύγει τοὺς γερμανικοὺς νόμους περὶ τύπου. — Σ.τ.Μ.).

13. Λέει ὁ Λουὶ Μπλὰν γιὰ τὴν ἐποχὴ τῆς Παλινόρθωσης: «Ὁ προτεσταντισμὸς ἔγινε ὁ πυρήνας τῶν ἠθῶν καὶ τῆς σκέψης».

14. CAR TEL EST NOTRE PLAISIR: στερεότυπη φράση μὲ τὴν ὁποία τέλειωναν ἄλλοτε τὰ γαλλικὰ βασιλικὰ διατάγματα. Σημαίνει: διότι αὐτὴ εἶναι ἡ ἐπιθυμία μας,ή, ἔτσι κρίνουμε. (πρβλ. «ἀπεφασίσαμεν καὶ διατάσσομεν»). (Σ.τ.Μ.).

15. Ἔκφρασις τῆς ἐποχῆς, τὸ ἀντίστοιχο τοῦ σημερινοῦ «ἀντιδραστικοῦ». (Σ.τ.Μ.).

16. CITOYEN: πολίτης. Χρησιμοποιεῖται γαλλικὰ σὰν διεθνὴς ὅρος. (Σ.τ.Μ.).

17. 'Ο τίτλος αὐτοῦ τοῦ κεφαλαίου καὶ ὅλων ὅσων ἀκολουθοῦν, εἶναι πρόσθετοι. (Σ.τ.Μ.).

18. «Φωνὴ λαοῦ, φωνὴ Θεοῦ». (Σ.τ.Μ.).

19. Παράφραση τοῦ στίχου, «γλύτωσαν ἀπ' τὸν Πονηρό, μεῖναν ὡστόσο οἱ πονηροί», ἀπὸ τὸν «Φάουστ» τοῦ Γκαῖτε. (Σ.τ. Μ.).

20. 'Αναφέρεται στὰ προνόμια τῆς ἐξουσίας. (Σ.τ.Μ.).

21. Γιὰ νὰ προλάβω μιὰ τυχὸν ποινικὴ δίωξη, δηλώνω μὲ περιττὴ ἐπεξηγηματικότητα πὼς ἡ λέξη «ἐξέγερση» χρησιμοποιεῖται ἐδῶ μὲ τὴν ἐτυμολογικὴ της σημασία καὶ ὄχι μὲ τὴν περιορισμένη ἔννοια, μὲ τὴν ὁποία τὴν ἐκλαμβάνει καὶ τὴν ἀπαγορεύει ὁ ποινικὸς κώδικας.

ΜΑΞ ΣΤΙΡΝΕΡ

Ὁ Μοναδικός καί τό Δικό του

Οἱ λανθασμένες ἀρχές τῆς Παιδείας μας

Σκίτσο τοῦ Στίρνερ φτιαγμένο ἀπ' τὸν Ἔνγκελς, ἀπὸ μνήμης.